

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Ірина Тригуб, Олеся Слижук

Література українська та зарубіжна

STEAM

Частина 1

клас
5

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Ірина Тригуб, Олеся Слижук

Література

(українська та зарубіжна)

Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2022

Від авторів

Юний читачу! Юна читачко!

Ти починаєш вивчення нового шкільного предмета **«Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)»**. Корисним і пізнавальним читацьким путівником у світі української та зарубіжної літератур стане для тебе підручник. Ти матимеш чудову можливість ознайомитися з творчістю видатних українських і зарубіжних письменників і письменниць, художні твори яких — то цілий світ, багатий і неповторний. Ти довідаєшся про таємниці їх написання, дізнаєшся цікаві факти про митців та мисткинь художнього слова, навчишся вести читацький діалог із авторами/авторками літературних творів та їхніми героями та героїнями, осмислювати проблеми, що знайшли художнє відображення в текстах. А головне, читаючи художні твори, ти водночас пізнаватимеш і себе, розвиватимеш свої читацькі інтереси, творчі здібності, удосконалюватимеш уміння виразного читання та мовленнєві навички, підвищуватимеш читацьку грамотність.

Орієнтиром для пізнання художньої майстерності творів української та зарубіжної літератур на шляху вдумливого читача/читачки стануть рубрики підручника, що мають відповідні позначки. Уважно розглянь їх:

Читацький путівник — перелік знань та умінь, опанувати якими ти матимеш можливість під час вивчення теми.

Ти вже знаєш — нагадування про те, що тобі вже відомо з початкової школи чи уроків зарубіжної літератури.

Ти вже вмієш — можливість переконатися в тому, якими читацькими вміннями ти вже оволодів/оволоділа.

Літературознавчий клуб — матеріал, який допоможе створити уявлення про письменника чи письменницю, сприйняти текст художнього твору.

Літературознавчий словник — визначення літературознавчих понять, розуміння яких потрібне для глибокого осмислення художнього твору.

 Мовна скарбничка — матеріал для удосконалення твого мовлення.

 У колі мистецтв — зіставлення художніх образів творів української літератури з іншими видами мистецтва — образотворчим, музичним, кіномистецтвом, анімацією тощо.

 Поміркуй! — запитання та завдання для закріплення вивченого матеріалу.

 Читай і досліджуй! — творчі дослідницькі завдання та читальські проекти для самостійного або ж групового виконання.

 Підсумуй! — запитання і завдання для систематизації та закріплення вивченого.

 Читацьке дозвілля — перегляд екранізацій літературних творів, прослуховування музичних композицій, віртуальне відвідування музеїв, картинних галерей тощо.

 Усі інтернет-джерела (на які є посилання в підручнику) можна завантажити за посиланням <http://inform1.yakistosviti.com.ua/intehrovanyi-kurs-literatur-ukrainska-i-zarubizhna> для зручного перегляду. У підручнику подано **QR-коди**, у яких «схована» частина навчального матеріалу. На них вказуватиме позначка. Щоб прочитати прихований текст, послухати музику, переглянути фрагменти кінофільму чи мультфільму тощо, потрібно встановити на смартфон програму для читання **QR-коду** й навести його на позначку.

Оцінити, наскільки добре ти працював/працювала під час вивчення певної теми підручника, тобі допоможуть такі *смайлики*:

Розумію і можу пояснити

Ще не зовсім розумію

Не впевнений/не впевнена

Бажаємо успіхів на твоєму читацькому шляху!

Художня література – духовна скарбниця людства

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

«Спочатку було слово» — сказано в Біблії. І справді, воно — основа нашого буття. Як без повітря людина не могла б жити, так без слова не могла б ставати собою. За допомогою слова ми не лише спілкуємося, але й думаємо, відчуваємо, пізнаємо, творимо себе і світ. Особливо багата, красива, мелодійна наша українська мова. Скарбницею, що зберігає багатства мови, є книжка.

Світ найкращих літературних творів українських письменників і письменниць відкриє новий для тебе навчальний предмет «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)».

Із цього розділу ти довідаєшся про роль книжки в житті людини, про секрети читання та таємниці літературного мистецтва. А ще зможеш поділитися своїм читацьким досвідом, враженнями про улюблені книжки.

Ті вже знаєш, що книжки приходять до нас ще в ранньому дитинстві, а потім залишаються вірними друзями на все життя. Спочатку це розмальовки, казки, віршики, загадки з веселими барвистими ілюстраціями. Полюбивши їх, ми звертаємося потім і до інших, серйозніших книжок.

Пригадай першу книжку, прочитану тобою самостійно. Чим вона тебе зацікавила, вразила?

Захопливий світ книжок

Роль книжок у житті людини дуже велика. Адже це наші надійні порадики, вони відкривають нам цілий океан знань, розповідають про невідоме, вчать нас мислити, майстерно володіти мовою, спілкуватися. Нарешті, з ними цікаво й весело проводити час.

Люди, які багато читають, ніби проживають різні життя разом з улюбленими героями і героїнями, сумують і радіють із ними. Книжки пробуджують наші мрії і вчать їх досягати.

*****

*Знання — то сонце, а книжка — то вікно (народна мудрість).
Книги для мене, як хліб насущний, необхідні (Тарас Шевченко).*

Людина з хорошою книжкою в руках ніколи не є самотньою (Франческо Петрарка).

Читаючи вперше хорошу книжку, ми переживаємо такі відчуття, ніби знайшли нового друга. Перечитати книжку – ніби знову побачити давнього друга (Вольтер).

Вибирай книжку так, як вибираєш друга (Василь Сухомлинський).

Поміркуй!

- Уважно прочитай мудрі вислови про книжку. Як ти розумієш значення кожного з них?
- Проведи з однокласниками/однокласницями діалог про значущість книжки в житті людини.

Спляча книга

На полиці, серед книг про далекі країни й небачених звірів, стояла велика цікава Книга. У ній розповідалося про могутнього багатиря. Букви в цій Книзі ярили, як розпечене залізо. Вона мала дивну властивість: як тільки доторкнешся палахкуче вогненне слово до людського серця, в ньому займеться вогник. І людина, в якої у грудях б'ється серце з цим вогником, стає могутньою і непереможною.

Але минув уже не один рік, як Книгу читали. Щотижня Господиня знімала її з полиці, обережно витирала з обкладинки пилуку й знову ставила на полицю. Книга чекала — ось-ось її прочитають, та ніхто її навіть не розгортав.

Часто до господаря приходили гості. Господар любив показувати книги: дивіться, які в моїх книг красиві палітурки.

Стали вогненні букви меркнути. Потемніли палкі слова. Могутній багатир, про якого розповідалося в книзі, заснув. Тепер уже на полиці стояла не Вогненна, а Спляча Книга.

(Василь Сухомлинський)

Поміркуй!

- Домовся з другом/подругою у класі, який твір прочитає кожен/кожна із вас — оповідання «Спляча книга» видатного українського педагога Василя Сухомлинського чи уривок із роману німецької письменниці Корнелії Функе «Чорнильне серце».
- Поділися своїми враженнями щодо прочитаного. Визнач його головну думку.
- Що потрібно робити, щоб книжка не стала «сплячою», а залишалася твоїм другом і порадиником?

Чорнильне серце

(Уривок)

Мегі вже не могла заснути, хоч скільки перекидалася з боку на бік.

Під подушкою в неї лежала книжка, яку вона почала читати. Книжка притискалася палітуркою до вуха, ніби знов намагаючись заманити дівчинку до своїх задрукованих сторінок.

— О, це ж, певно, так зручно — лежати головою на чомусь твердому?! — сказав батько, коли вперше знайшов у неї під подушкою книжку. — А правда ж, уночі вона сама нашіптує тобі свою історію?

— Іноді, — відповіла тоді Мегі. — Але так буває лише в дітей!

За це Мо вщипнув її за носа. Атож, Мо. Інакше Мегі й не називала батька.

А тієї ночі, коли стільки всього почалося й стільки всього назавжди змінилося, під подушкою в Мегі лежала одна з її улюблених книжок. І коли дощ так і не дав Мегі заснути, дівчинка сіла, протерла очі, проганяючи втому, дістала з-під подушки книжку й розгорнула її. Сторінки загадково зашурхотіли. Мегі подумала, що кожна книжка, коли її розгортаєш, шепотить якимось по-своєму — залежно від того, знаєш ти, про що вона, чи ні.

(Корнелія Функе. Переклад П. Терещук)

Поміркуй!

- Чи відомі тобі почуття, які переживає Мегі?
- Що ти відчуваєш, коли береш до рук книжку?

Кадр із фільму-екранізації книги
К. Функе «Чорнильне серце».
Режисер Й. Софтлі

У колі мистецтв

Справжнє мистецтво відкриває людям красу і дивовижність світу, щастя життя. Окрім художньої літератури, існує ще багато інших видів мистецтва. Серед них — музика, живопис, скульптура, архітектура, театр, кіно та інші. Та головне, що об'єднує справжні твори мистецтва різних видів, — це їхня художня цінність, пізнавальне, виховне, естетичне значення, яке вони мають для людей.

Є. Гапчинська. Ліза та її сни

Дж. Дейлі. Казки

Т. Яблонська. Вдома за книгою

О. Ренуар. Портрети двох дівчаток

Поміркуй!

- Розглянь картини, де зображено дітей, які читають книжки? Що, на твою думку, спільного між полотнами французького художника кінця XIX – початку XX ст. О. Ренуара, української художниці середини XX ст. Т. Яблонської та творами сучасних митця/мисткині – української художниці Є. Гапчинської та американського художника Дж. Дейлі? Який висновок про значення книжки в житті дітей різних епох ти можеш зробити?
- Уважно прочитай мудрі висловлювання про книжку. Яке з них тобі найбільше сподобалося? Як ти його розумієш? Ім'я якого із авторів висловлювань тобі відоме? Що ти знаєш про В. Сухомлинського?
- Проведи з однокласниками /однокласницями діалог про значущість книжки в житті людини.

Літературознавчий клуб

Книжки не завжди були такими, як ми їх звикли бачити зараз. Стародавні люди писали на скелях чи стінах печер за допомогою малюнків, а згодом — і літер. На кам'яних стінах храму в давньогрецькому місті Фіви вирізьблено цілий літопис. Ці стіни стали своєрідними сторінками книги, найбільшими за розмірами — кожна сягає до 40 м у ширину.

Також у давнину існували *глиняні книги*. Загостреними паличками наносили написи на глиняні таблички, які потім сушили й випалювали у вогні. В Індії виготовляли книги з міцного *пальмового листа*, а в Єгипті — з *папірусу*. Стебла цієї високої болотяної рослини складали до купи, пресували й просушували. Написану на папірусі книжку для зручного зберігання згортали в сувій. Найдовший із них має понад 40 м довжини.

Прадавні українці створювали *дерев'яні книги*. Це були скріплені між собою дерев'яні дощечки з вишкрябаним чи випаленим на них текстом. Використовували також берест — оброблену кору берези. З тих часів (XI–XV ст.) до нас дійшли так звані *берестяні грамоти*. Багато століть книги виготовляли з *пергаменту* — спеціально обробленої шкіри тварин. Текст

Поміркуй!

- Ознайомся з інформацією про історію створення книжок. Якими були книжки, перш ніж вони стали паперовими?

Остромирове Євангеліє — найдавніша з відомих давньоукраїнська книга, створена на пергаменті у 1056–1057 рр.

Поміркуй!

- Які електронні інтерактивні книжки тобі вже відомі?
- Подумай, чи зможуть у майбутньому електронні книжки повністю замінити паперові? Чому?
- Зіскануй **QR-код** і прочитай інформацію про електронну інтерактивну книжку-казку Г. К. Андерсена «Снігова Королева», створену у видавництві «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га».

наносили фарбою або чорнилом, що робили із сажі чи відвару дубової кори.

Понад 2000 років тому китайські майстри винайшли *папір*, що спочатку виготовляли з конопель, соломи, бамбука. Поступово цей зручний і недорогий матеріал для книг витіснив усі інші.

Книги значно швидше почали поширюватися, відколи з'явився друкарський верстат (понад 600 років тому). Кожну сторінку вже не треба було переписувати окремо, її набирали з металевих літер і копіювали. Засновником друкарської справи на українських землях є Іван Федоров.

Технології книгодрукування (виготовлення книг) постійно вдосконалюються. Наприклад, зараз популярними серед дітей є *3D-книжки-конструктори*, у яких ілюстрації можна перетворювати на об'ємні. Захоплюють читачів/читачок також *електронні книжки*, які можна читати на електронних носіях або просто слухати (*аудіокнижки*). У таких книжках можна «оживляти» ілюстрації, вони дивують несподіваними спецефектами.

Докладніше дізнатися про електронні інтерактивні книжки ти зможеш, якщо скористаєшся *QR-кодом*.

Пам'ятник книгодрукарю Івану Федорову (м. Львів).

Скульптор А. Консулов

Ти вже знаєш із уроків початкової школи про елементи будови книжки. Пригадати, із яких частин складається книжка, тобі допоможе схема.

Структура книжки

Читай і досліджуй!

Однією з *найменших книжок* у світі є томик віршів Т. Шевченка «Кобзар», який створив мікромайстер Микола Сядристий. Книжка складається із 12 сторінок, кожна площею 0,6 мм², вони зшиті павутинкою. Перегортати сторінки можна тільки загостреним кінцем волосини.

Найтовща у світі книга — англійський словник, що містить 8600 сторінок.

Найбільшою книгою в Україні є «Абетка» (видавництво А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га») розміром три на чотири метри та масою 250 кг.

А яка незвичайна книжка є в твоїй домашній бібліотеці? Можливо, вона належала ще твоїй бабусі чи дідусеві? А можливо, по ній вчилися читати твої мама чи тато? А може ця книжка цінна, тому що подарована дорогою для тебе людиною. Підготуй розповідь про таку книжку.

Літературознавчий клуб

Слово «література» (лат. *literae* — літера, буква) має декілька значень. **Літературою** загалом називають сукупність усіх книжок та інших писаних і друкованих текстів. У вузькому значенні йдеться саме про художню літературу, мистецтво слова. У творах художньої літератури розповідається про життя людини і природу, про почуття, думки, мрії, бажання і сподівання багатьох поколінь людей.

Художня література — це творче, тобто оригінальне, неповторне, досконале, бачення світу в словесних образах. За допомогою *образів* письменник/письменниця у *літературному творі* зображує життя людей, передає їхні почуття, думки, мрії, бажання; змальовує природу; розповідає

Літературознавчий словничок

Художня література — творче відображення дійсності в словесних образах.

Літературний твір — образний текст, що має певну провідну думку.

Поміркуй!

- Поясни походження та значення слова **література**. Які значення має це слово?
- Що таке **художня література**?
- Для чого, на твою думку, треба читати, яку користь це нам дає?

про дійсне і фантастичне, минуле і навіть майбутнє! В образній формі все відтворене в художньому творі постає перед нами зримо, ніби живе.

Письменникові/письменниці, щоб написати літературний твір, а читачеві/читачці, щоб зрозуміти його, потрібні гострий розум, чутлива душа, багата уява, фантазія, кмітливість.

Сучасна читацька аудиторія залюбки використовує здобутки передових технологій — електронні книжки, аудіокнижки, «живі» книжки (з рухомими ілюстраціями) тощо. Та все ж найпопулярнішими є книжки традиційні, паперові.

Читай і досліджуй!

У початковій школі та й самостійно ти прочитав/прочитала вже багато цікавих книжок. Це були вірші, казки, загадки, байки, пригоди і фантастика, гумористичні твори. Вибери одну з книжок, яка тобі сподобалась, і підготуй її коротку презентацію. Покажи книжку, поясни значення ілюстрації на обкладинці. Перелічи елементи книжки. Стисло перекажи зміст. Розкажи про свої думки і враження після прочитання цієї книжки. Чому твоїм однокласникам/однокласницям варто її прочитати?

Підсумуй!

- Чому роль книжки в житті людини така важлива?
- Якими були книжки в давнину? Як сучасні технології змінюють книжку?
- Які способи й умови успішного читання? Чому книжку слід читати творчо?
- Що з навчального матеріалу про книжку та її значення в житті людини залишилося для тебе нез'ясованим?
- Розкажи про книжку українського або ж зарубіжного автора чи авторки, яка справила на тебе найбільше враження. Поясни, чим саме ця книжка тебе вразила, над якими важливими питаннями спонукала замислитися.
- Як ти оцінюєш свої знання про книжку та її значення в житті людини після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Малі жанри у фольклорі та літературі

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Твій читацький досвід збагатить навчальний матеріал про малі жанри фольклору та літератури. Ти матимеш можливість поглибити знання про прислів'я, приказки та загадки, про українського поета Л. Глібова як автора загадок; навчитися розрізняти жанрові особливості прислів'їв і приказок, різновиди загадок; збагнути, що в прислів'ях, приказках і загадках утілено узагальнені суспільні погляди на норми моралі та етики.

Прислів'я та приказки — перлини народної мудрості

Ти вже знаєш багато приказок і прислів'їв. Ці дотепні короткі вислови збагачують нашу мову, роблять її образною й яскравою. Тож на часі навчитися влучно і переконливо добирати прислів'я і приказки, доречно вживати їх у власному мовленні в певних життєвих ситуаціях.

* * * * *

Немає в світі краще рідного краю.
Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
Людина без батьківщини — соловей без пісні.
Батьківщина починається з сім'ї.

* * * * *

Дружна сім'я гори зрушить.
Молитва матері з дна моря рятує.

* * * * *

Найбільше багатство в світі — то здоров'я.
Без здоров'я немає щастя.
У здоровому тілі — здоровий дух.

* * * * *

Вік живи — вік учись.
Книга вчить, як на світі жить.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.

* * * * *

Як будемо в дружбі жити — нас нікому не зламати.
Без вірного друга велика туга.
Друзі пізнаються в біді.

* * * * *

Хліб — усьому голова.
Паляниця — хлібові сестриця.
Краще сухий хліб з водою, ніж паляниця з бідом.

* * * * *

Що посієш, те й пожнеш.
Більше роби, та менше говори.
Роботящі руки гори вернуть.
Зробив діло — гуляй сміло.

Поміркуй!

- Прочитай прислів'я і приказки — спочатку про себе, а потім — виразно вголос.
- Підбери заголовок до кожного із блоків прислів'їв і приказок.
- Прокоментуй одне прислів'я або приказку. Поясни, як ти його/її розумієш.

Ти вже вмієш розрізняти різні малі жанри (види) усної народної творчості — загадки, скоромовки, приказки.

Прочитай матеріали рубрики «Літературознавчий клуб» і поясни, які з цих виразів є прислів'ями, а які — приказками.

Літературознавчий клуб

Слово **фольклор** має походження з англійської мови: *folk* — народ; *lore* — мудрість, знання, народна мудрість. Це ті словесні твори, які складав народ і передавав із уст в уста, від одного покоління до іншого.

До неоціненних скарбів фольклору належать **прислів'я та приказки**. Це зразки малих жанрів народної творчості. У цих творах наші предки влучно сформулювали узагальнені тривалі спосте-

реження за різними явищами: працею, взаєминами між людьми, над природою, відтворили свої погляди на життя, історію, культуру, щастя, добро.

Видатний український письменник Іван Франко досконало знав і вивчав фольклор, був його збирачем. Він називав прислів'я та приказки «багатим і важливим скарбом у скарбівні нашої мови, її коштовними перлинами». Англійський філософ Френсіс Бекон стверджував: «Геній, розум і дух нації виявляються в її прислів'ях».

Прислів'я та приказки — це своєрідні правила, якими людина має керуватися в житті. Вони не просто вказують на якийсь факт, а влучно і дотепно рекомендують або застерігають, схвалюють або засуджують певні вчинки людей, життєві явища, — тобто, повчають, бо за ними стоїть багатовіковий досвід попередніх поколінь.

Ознайомлюючись з прислів'ями та приказками інших народів, людина пізнає їх **національний колорит**. Для прикладу, порівняй приказки і прислів'я про книгу різних народів.

Книга вчить, як на світі жити (українськ.).

Прочитав нову книгу — зустрівся з другом (китайськ.).

На кінчику пера — сила меча (азербайдж.).

Слово — вітер, а папір — ґрунт (білоруськ.).

Не роби висновки про книгу, дивлячись на її обкладинку (англ.).

Хороша книга — щирий друг (турецьк.).

Важливою ознакою багатьох прислів'їв є їх ритмічність, поділ на частини, що римуються між собою, тому їх легко запам'ятовувати.

Чіткої відмінності між прислів'ями та приказками не існує. Прислів'я зазвичай є цілим реченням, виражає завершену думку. Наприклад, «Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш». А приказка є лише частиною речення, допомагає розкрити ще

Літературознавчий словник

Фольклор — усна народна творчість.

Національний колорит — відображення у творі традицій, культурних особливостей народу.

Прислів'я — короткий образний наспівний вислів, що виражає повчальну думку.

Приказка — дуже стислий образний вислів.

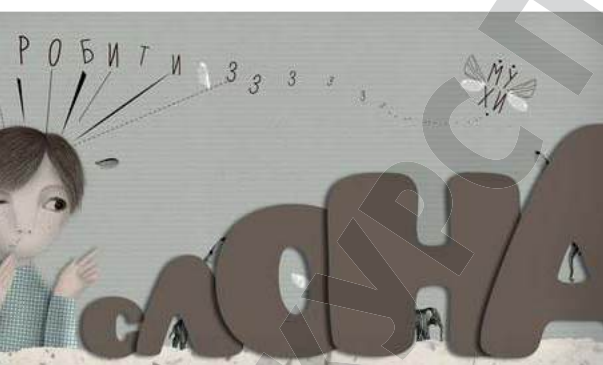
й іншу думку: «*правда очі коле*»; «*вовка ноги годують*», «*голка в сіні*» тощо.

Отже, **прислів'я і приказки мають такі особливості**: узагальнення народного досвіду, стислість та ємність висловленої думки, повчальність, влучність і поетичність, використання слів у прямому й переносному значеннях, малий обсяг.

У колі мистецтв

Завдяки глибокому змісту й художній довершеності народні прислів'я та приказки привертають увагу митців і мисткинь. Вони часто використовують їх у своїх творах.

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації до прислів'їв сучасної української художниці Анастасії Стефурак.
- Прочитай і прокоментуй прислів'я, які ти бачиш на ілюстраціях.
- Чи доводилося тобі чути їх раніше?
- Поділися своїми враженнями про ці ілюстрації зі своїми однокласниками/однокласницями.
- Намалюй власну ілюстрацію до одного із прислів'їв чи приказки, або ж підбери декілька світлин із власного фотоархіву, підписом до яких можуть слугувати прислів'я і приказки.

А. Стефурак. Ілюстрації до збірки «Українські прислів'я»

Мовна скарбничка

Пригадай, що таке *пряме* та *переносне* значення слова. Зверни увагу, що слова в прислів'ях і приказках вживаються як у прямому, так і у переносному значеннях. Наведи приклади використання слів у творах малих жанрів фольклору в різних значеннях.

Читай і досліджуй!

Самостійно або разом із однокласниками/однокласницями підготуй творчий проєкт «Фольклористичний записник». Уклади невелику збілочку прислів'їв і приказок, що побутують у твоїй місцевості або ж часто вживаються твоїми рідними, близькими та знайомими. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

Підсумуй!

- Поясни, як ти розумієш що таке *фольклор*. Які його малі жанри ти знаєш?
- Подумай, чому деякі прислів'я та приказки, що з'явилися навіть сотні років тому, не втрачають свого значення і сьогодні.
- Чи будеш ти використовувати прислів'я та приказки у своєму мовленні? Чому? Саме в яких життєвих ситуаціях? Наведи приклади.
- Як ти оцінюєш свої знання про малі жанри фольклору?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Народні загадки

Ти вже знаєш різні загадки. А ще більше, мабуть, тобі подобається відгадувати ці короткі влучні головоломки, що ввібрали в себе творчу фантазію народу. Тож на часі дізнатися нові відомості про цей жанр фольклору та перевірити свою логіку, винахідливість, дотепність.

* * * * *

Вівці день і ніч пасуться, а молока не дають.

Не видно її і не чути її, а коли заговориш про неї, то вона зразу зникає.

Хоч без ніг, а біжу прудко; не сплю ні вдень, ні вночі, хоч ніколи з ліжка не встаю.

Біле, як сніг, дметься, як міх, а у воді гине.

* * * * *

Селянинові потрібно перевести через ріку вовка, козла й капусту. Човен такий малий, що в ньому, крім селянина, може поміститися ще тільки один пасажир. Але якщо залишити вовка з козлом, то вовк його з'їсть, якщо залишити козла з капустою, то буде з'їдена капуста. Як бути селянинові?

Ковалю принесли п'ять ланцюгів, по три кільця в кожному, і доручили з'єднати їх в один ланцюг. Коваль вирішив розкрити чотири кільця й знову їх закувати. Чи не можна виконати ту саму роботу, розкривши менше кілець?

У дванадцятиповерховому будинку є ліфт. На першому поверсі живе всього двоє людей, від поверху до поверху кількість мешканців збільшується вдвічі. На якому поверсі в цьому будинку частіше інших натискають кнопку виклику ліфта?

Поміркуй!

- Прочитай загадки. Відгадай їх.
- Поясни, на чому ґрунтуються твої відповіді.
- Загадки якого блоку описують явища природи?
- На яких уроках найчастіше розглядаються загадки на логіку? Чому?
- Які загадки і відгадки тобі незрозумілі? Звернись із проханням до вчителя/вчительки або до однокласників/однокласниць пояснити тобі їх зміст.
- Загадай однокласникам/однокласницям свої улюблені загадки.
- Прочитай матеріали рубрики «Літературознавчий клуб» та розкажи про первісне та сучасне значення загадок.

Ти вже змієш самостійно складати власні загадки, тобто порівнювати предмет, явище з іншим, схожим за істотною ознакою. Ти знаєш, що вказати на цю ознаку потрібно так, щоб не відразу можна було здогадатися, про що йдеться. Сформулювати загадку слід стисло й чітко. Дотримуючись цих настанов, склади відеозагадки.

Літературознавчий клуб

Загадка — один із найдавніших видів народної творчості. Загадки мали магічне значення, були пов'язані з обрядами й звичаями, слугували засобом виявлення мудрості людини.

Багато народних загадок збережено, завдячуючи науковцям — збирачам фольклору. Видавати українські народні загадки почали у першій половині ХІХ ст., зокрема етнограф¹ Матвій Номис опублікував *фольклорну збірку «Українські приказки, прислів'я і таке інше»*. Відомими фольклористами були також Іван Франко та Павло Чубинський.

Предмет зображення в загадці називається не прямо, а приховано. У загадці хитромудре запитання має здебільшого просту відгадку. Деякі загадки вражають своєю поетичністю, красою художнього слова. Наприклад:

*Зоря-зірниця, красна дівиця, по небу гуляла, сльози роняла;
Місяць бачив — не підняв, сонце встало і забрало.*

У наші дні загадки вже не мають магічного значення, однак вони не втратили своєї популярності. Нині ці короткі дотепні твори зазвичай використовуються для розвитку мислення, а також і для розваги.

Літературознавчий словник

Загадка (від слова «гадати» — думати, вгадувати) — зашифроване художнє зображення якогось явища шляхом несподіваного зближення його з іншими явищами, часто у віршованій формі.

Мовна скарбничка

Подумай над походженням слова *загадка*. Для цього добери до нього однокореневі слова. Склади з ними словосполучення або речення.

¹ *Етнограф* — учений, який вивчає народну творчість і побут.

У колі мистецтв

Своєрідними підказками для розгадування загадок є ілюстрації до них.

В. Мельниченко. Ілюстрації до збірки «Реве віл на сто гір»

Фламандському художнику *Пітеру Брейгелю*, який жив близько 500 років тому, у своїх картинах вдалося одразу поєднати різні види фольклору — прислів'я і загадки. Фольклор надихнув його на створення картини «Фламандські прислів'я», де він зашифрував понад 100 коротких влучних висловів. Знайти їх на картині та назвати і є загадка, тож спробуй і ти долучитися до відгадування.

П. Брейгель. Фламандські прислів'я (фрагмент картини)

Перед тобою невеликий фрагмент картини, однак він відображає не просто лицаря з котом, а відразу кілька фразеологізмів. Перше — це відоме нам «озброїтися до зубів». «Кусати залізо» означає брехати і вихвалитися. «Вішати дзвіночок на kota» — це здійснити небезпечний і нерозумний вчинок.

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації української художниці Валентини Мельниченко до збірки українських народних загадок «Реве віл на сто гір».
- Художниця проілюструвала такі загадки:
*Хто завжди правду каже?
 Їхала пані в срібнім жупані, а на тім жупані латка на латці.
 Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках.
 Під землею птиця кубло звилала і яєць нанесла.*
- Подумай, який із малюнків ілюструє кожен із загадок. Відгадай загадки.

Читай і досліджуй!

Самостійно або разом із однокласниками/однокласницями продовжуй підготовку творчого проєкту «Фольклористичний записник». Доповни його загадками, які ти чув/чула від своїх рідних та близьких. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

Підсумуй!

- Пригадай визначення поняття «загадка».
- Що спільного між загадками, прислів'ями та приказками?
- Поясни, як виникли загадки.
- Назви ознаки загадок.
- Яку із загадок, прочитаних у підручнику або почутих на уроці, ти загадаєш своїм рідним і близьким?
- Яка інформація про загадки залишилася для тебе нез'ясованою?
- Як ти оцінюєш свої знання про загадки після вивчення навчального матеріалу?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Леонід Глібов

Ти вже знаєш, що Леонід Глібов — український поет. Його байки та акровірші тобі вже відомі з курсу початкової школи. Наразі ти маєш можливість ознайомитися з його влучними і цікавими загадками.

* * * * *

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Кривду соромить,
Правди навчає,
Часом жартує,
Смішки справляє, —
Люба розмова;
Дай, боже, діти,
З нею довіку
Знається-дружити.
Хто ж то така
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартовлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді,
Річ коротенька:
Книжка, та й годі.

Поміркуй!

- Прочитай першу строфу загадки, автором якої є поет Л. Глібов. Які варіанти відгадки в тебе виникли? На чому вони ґрунтуються?
- Прочитай текст загадки повністю. Чи підтвердилася твоя відгадка?
- Як автор ставиться до книжки? Якими словами її характеризує?
- У яких рядках загадки йдеться про значення книжки в житті людини?
- Прочитай матеріали рубрики «Літературознавчий клуб» та розкажи про творчість Л. Глібова та його внесок у розвиток жанру загадки.

Мовна скарбничка

Л. Глібов влучно підбирає слова для характеристики книжки. Знайди в тексті загадки ці слова та склади з кожним із них речення про книжку.

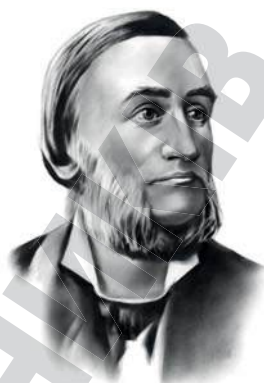

Ти вже вмієш визначати ознаки народних загадок. Порівняй загадку Л. Глібова «Бачить — не бачить...» із народними загадками. Зроби висновок про спільні та відмінні риси народних і літературних загадок.

Літературознавчий клуб

Леонід Глібов (1827–1893) — український поет, автор байок, загадок, віршів. Народився майбутній поет на Полтавщині в родині управителя поміщицького маєтку. Змалечку Леонід любив квіти, дбайливо дглядав за ними, за що його прозвали «квітчастим королем». Хоча мав проблеми зі здоров'ям, наполегливо навчався. Свою першу поетичну збірку видав, коли ще був учнем гімназії.

Леонід Глібов

Працював учителем історії й географії на Поділлі, а згодом у Чернігові. Учні завжди з повагою відгукувалися про свого вчителя, знали напам'ять його байки. Адже Леонід Іванович дуже відрізнявся від тогочасних учителів. Він захопливо проводив уроки, рідко перевіряв домашні завдання. Замість того читав дітям цікаві книжки. А ще нікого не карав. На його уроках завжди був зразковий порядок.

Леонід Глібов видав збірку байок українською мовою. А російська імперська влада забороняла україномовні книжки. Тому письменника звільнили з посади вчителя. Згодом поет продовжив активну творчу діяльність.

У його доробку є багато проникливих ліричних творів, понад 100 байок, близько 50 *віршованих загадок*, жартівливих пісеньок та акровіршів для дітей. Саме ці дотепні, щирі твори для дітей він друкував під псевдонімом «дідусь Кенир».

* * * * *

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі,
Нам тієї тарілочки
Чому не любить —
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба — сама чорна
І чорний жупан, —
Заховала тарілочку
У синій туман.
Постихали співи й жарти

У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Жаль стало усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...»
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,

Довгохвостий, гостроносий,
На восьми ногах,
Тільки став я приглядатися —
І що, і відкіль,
А він зразу розігнався —
І в вікно сусіль...
Я — на піч та у куточку
Зігнувся, притаївсь
І, щоб птах той не нагибав,
Сяденцем укривсь.
Навіжений птах літає,
Не найде ніде
І тонесенько виводить:
«А де дідок, де?»
Закричав горлатий півень
І прогнав мій страх,
Я зрадив — і не побачив,
Де той дівся птах.
От вам загадка новенька
Ще на інший лад;
Розгадайте, любі дітки,
Дуже буду рад.
Золотую тарілочку
Всі знають давно:
То на небі *сонце* ясне,
На весь світ одно.
Чорна баба — *нічка* темна:
Із давніх-давен
Покриває все на світі,
Як погасне день.
Заховався, шуткуючи,
Дідусь-господар,
Щоб не зразу догадалися,
Що той птах — *комар*.

Г. Сокиринська. Ілюстрації до
збірки віршів і загадок
Л. Глібова «Котилася тарілочка»

 Поміркуй!

- Прочитай перші вісім рядків загадки Л. Глібова «Котилася тарілочка...». Який настрій викликали в тебе ці рядки?
- Про що йдеться в наступних восьми рядках?
- Які здогадки щодо «золотої тарілочки» і «чорної баби» у тебе виникли? На чому вони ґрунтуються?
- Чи вдалося Л. Глібову відтворити картину зміни дня і ночі? Які фольклорні образи використав поет для її увиразнення?
- Кого в цій загадці зображено жартівливо? Зачитай рядки, що підтверджують твою думку.
- Підготуй виразне читання загадки. Подумай, який настрій ти маєш передати, яку інтонацію використати для розкриття картин дня, ночі, відтворення жартівливих образів тощо.

У колі мистецтв

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації української художниці Галини Сокиринської до збірки віршів і загадок Л. Глібова «Котилася тарілочка...». Подумай, який із малюнків ілюструє загадку «Бачить — не бачить», а який — «Котилася тарілочка...»?
- Які образи, відтворені на малюнках, тобі найбільше сподобалися? Чому?
- Чи допомогли тобі візуальні образи, створені художницею за мотивами загадок Л. Глібова, виразніше уявити поетичні образи?
- Який висновок про зв'язок між різними видами мистецтва (літературою та образотворчим мистецтвом) ти можеш зробити?

Читай і досліджуй!

На мапі України є чимало місць, пов'язаних із життям і творчістю поета Л. Глібова. Довідайся, чи є у твоєму краю такі пам'ятні місцини. Підготуй фоторепортаж про ці пам'ятні місця або ж за матеріалами інтернет-джерел розроби маршрут віртуальної екскурсії «Шляхами поета Леоніда Глібова».

Підсумуй!

- Поділися своїми враженнями про твори Л. Глібова. Що нового про його життя та творчість ти дізнався/дізналася?
- Які емоції викликали в тебе його загадки?
- Які теми розкрито в авторських загадках Л. Глібова?
- Що спільного та відмінного між загадками Л. Глібова й народними загадками?
- Що із навчального матеріалу про поета Л. Глібова та його творчість залишилося для тебе нез'ясованим?
- Як ти оцінюєш свої знання про життя і творчість Л. Глібова після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Народні казки

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Твій читацький досвід збагатиться знайомством із казками народів світу. Ти матимеш можливість поглибити знання про різні види народних казок, навчитися розрізняти особливості їх побудови, виявляти елементи реального та фантастичного в цих творах, замислитися над проблемами, порушеними в казках. А головне — ти зможеш насолодитися чарівним світом художнього слова, збагнути, яким невичерпним джерелом мудрості є казка.

Індійська народна казка

Ти вже знаєш, що народна казка — фольклорний твір про вигадані чи фантастичні події. Казки є у фольклорі різних народів світу. Пригадай народні казки, прочитані тобою в початковій школі. Яка народна казка є твоєю улюбленою? Про що вона?

Захоплива подорож світом народних казок для тебе розпочнеться з Давньої Індії та казки «Фарбований шакал». Тож уважно її прослухай або самостійно прочитай.

Фарбований шакал

У лісовому краю жив шакал на ймення Чандарáva.

Одного разу від лютого голоду він потрапив у місто. З усіх сторін збіглися голодні пси і, голосно гавкаючи, кинулися на нього. Нещадно покусаний, рятуючи життя, шакал шмигнув у дім маляра, а там ускочив у велику бочку із синьою фарбою. Звідти він виліз геть синій. Пси, що чекали на нього під дверима дому, навіть не впізнали його, і пофарбований шакал спокійно побіг до рідного лісу.

Забачивши дивовижного звіра із синьою, як у самого бога Шіви, шиею, лісові мешканці — леви, тигри, пантери, вовки та й усі решта — із жахом кинулися тікати.

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе індійська народна казка «Фарбований шакал»?
- Чому звірі повірили шакалові?

— Хто знає, чого сподіватися від цього чудовиська? — приказували вони. — Краще сховатись од нього подалі.

— Чому ви всі втікаєте? — запитав їх Чандарава. — Вам немає чого боятись! Мене сьогодні створив сам Брахман¹. «Віднині, помазаний мною на царство, — сказав він, — ти будеш володарем над усіма звірами».

— Прав нами, о царю! — визнали його лісові мешканці.

Новоспечений «цар» подарував левові посаду головного радника, тигра зробив керуючим палацом, пантері довірив охорону царської скарбниці, а вовка призначив палацовим сторожем. Зі своєю ріднею, шакалами, він навіть не захотів говорити: наказав вигнати геть усіх до одного.

З того часу всі хижаки приносили здобич шакалові, а вже він — своєю царською владою — розподіляв її між своїми підданими.

Якось, сидячи на раді, він почув десь далеко тужливе виття шакалів. І тут од великої радості з його очей полилися сльози, він схопився й голосно завив у відповідь. Звірі одразу збагнули, хто перед ними.

— Як же обдурив нас цей пройдисвіт?! — у гніві вигукували вони.

— Це ж усього-на-всього жалюгідний шакал! За обман — розірвати негідника!

Шакал намагався було втекти, але його наздогнали й роздерли на дрібні шматки.

(Переказ О. Бондарук)

Поміркуй!

- Поділи казку на частини, дай назву кожній із них.
- Розкажи, чим займався Чандарава, коли посів царський престол? Про що свідчать його вчинки?
- Які вади людських характерів розкриваються в казці?
- Чи тільки шакал висміюється у творі? Доведи свої міркування.
- Визнач головну думку казки.
- Вислови власне ставлення до Чандарави.
- До якого виду казок належить казка «Фарбований шакал»?

Ти вже знаєш, що казки про тварин — це казки, в яких головними героями є дикі та домашні тварини, птахи, комахи. Кожна жива істота в казці втілює певні риси людського характеру. Про це ти дізнаєшся із рубрики «Літературознавчий клуб». А ще довідаєшся про створення найдавніших казок про тварин.

¹ *Брахман* — представник вищого суспільного кола в Індії; тут — Бог-творець.

Літературознавчий клуб

Народні казки виникли дуже давно, передавалися усно. Тому їхній зміст змінювався, а ім'я автора/авторки часто забувалося.

У кожного народу є свої улюблені казки, в яких у захопливій формі розповідається про незвичайні фантастичні події, чарівні перетворення, дивовижні вчинки, надзвичайні якості героїв/героїнь. Окрім того, казки завжди пов'язані з уявленнями та життєвим досвідом народу. У них відображено споконвічні народні звичаї, обряди, побут, вірування. Казкові герої уособлюють моральні цінності, утверджують ідеали добра і справедливості народу.

Казка «Фарбований шакал» — це лише один із багатьох творів збірки староіндійських народних казок «Панчатантра», або «П'ять кошиків життєвської мудрості». Така назва пояснюється тим, що збірка складається з п'яти окремих розділів (тантр), до яких входять мудрі казки, байки, повчальні притчі.

Цю збірку почали створювати ще до нашої ери і працювали над її укладанням декілька століть.

Метою цієї книги було навчити людей розумній поведінці та мудрості. «Панчатантра» — це настанова трьом принцам у тому, як бути королями. Вона містить поради, як правити, обирати друзів і міністрів та як слід поводитись королю. Однак ці мудрі поради стосуються не лише правителів держави, а й усіх людей.

В. Юрлов. Обкладинка збірки «Панчатантра»

Поміркуй!

- Подумай над походженням слова «казка». Поясни, як воно утворилося.
- Які народні казки відомі тобі з початкової школи? Яка з них стала твоєю улюбленою? Чому?
- Коротко розкажи її своїм друзям/подругам.
- Хто може бути автором народних казок? Чому нам достеменно невідомі імена їхніх творців?
- Що таке **алегорія**? Поясни, який алегоричний зміст образу шакала. Подумай, чому шакал зображений алегорично.

«Фарбований шакал» належить до тантри «Втрата дружби», твори якої переважно розповідають про те, як підступи заздрісних ворогів руйнують дружбу.

У казках відобразилися уявлення про тварин, як про істот, наділених людськими якостями, тому вони розмовляють і поведяться як люди. Водночас різні тварини — персонажі казок — мають певні риси. Так, лисиця у казках змальовується хитрою, заєць — боязким, шакал — підступним. Отже, образи звірів набули **алегоричного** характеру, і сприймаються як уособлення певних людських рис характеру.

У колі мистецтв

Простота форми і захопливі сюжети «Панчатантри» зумовили поширення цього твору. Казки зі збірки «Панчатантра» мали вплив не лише на індійську культуру, а й на фольклор та літературу багатьох народів, зокрема на українське мистецтво.

Так, до цієї мудрої давньої книги звертався І. Франко у збірці казок «Коли ще звірі говорили» та Л. Глібов, створюючи свої байки. Про те, які образи «Панчатантри» використав І. Франко у своїх творах, ти дізнаєшся з наступного розділу підручника.

Читай і досліджуй!

«Панчатантра» значно вплинула на творчість українського письменника Івана Франка.

Підготуй невеличке повідомлення про переосмислення казок «Панчатантри» І. Франком.

Завдання має випереджальний характер. Про терміни його виконання запитай у вчителя/вчительки.

Поміркуй!

- Подумай, чому українські письменники І. Франко та Л. Глібов зверталися до збірки «Панчатантра». Чому повчальна індійська історія стала популярною серед українських митців?
- Який висновок про зв'язки різних народів, їхні моральні цінності ти можеш зробити?

Літературознавчий словник

Алегорія (грецьк. — інакомовлення) — художній образ, що має переносне значення. Так, образ Лисиці є алегорією хитрості, Лева — сили, Осла — упертості тощо.

Підсумуй!

- Які емоції викликала в тебе казка «Фарбований шакал»? З яким настроєм ти читав/читала цей твір?
- Які епізоди твору тебе найбільше вразили?
- Фінал твору дуже жорстокий. Чи виникло у тебе співчуття до шакала?
- Над якими питаннями ти замислився/замислилася, прочитавши цю казку?
- Доведи, що казка «Фарбований шакал» є народною. До якої категорії вона належить?
- На творчості яких українських письменників позначилися індійські казки зі збірки «Панчатантра»?
- Які запитання щодо «Панчатантри» загалом та казки «Фарбований шакал» зокрема залишилися для тебе нез'ясованими?
- Як ти оцінюєш свої знання навчального матеріалу цього розділу?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Арабська народна казка

Ти вже знаєш про історію створення першої у світі фольклорної збірки казок «Панчатантра». Наразі ти можеш дізнатися про ще один шедевр світової літератури — збірку «Тисяча і одна ніч», до якої увійшли казки різних народів арабських країн.

Тобі вже відомі такі казкові персонажі, як *Шахрарада* (або Шахерезада), *Алі-Бабá*, *Аладдін*, *Синдбад-мореплавець*, адже вони стали героями/героїнями популярних мультфільмів і комп'ютерних ігор.

Тож звідки з'явилися ці герої/героїнь, які підкорили твою уяву? Про це ти дізнаєшся, коли уважно і вдумливо прочитаєш сторінки цього розділу.

Казка про Аладдіна і чарівну лампу

(Скорочено)

Розповідають, нібито в одному місті Сходу жив собі бідний кравець і мав сина, якого звали Аладдіном. Син цей змалку ледарював, тож коли йому минуло десять років, батько вирішив навчити його якогось ремесла. А що він був дуже убогий і не міг

віддати сина в науку до майстра й платити йому, то взяв хлопця до себе в крамничку й став навчати його кравецької справи. Однак Аладдін уродився шалапутом і звик цілісінькими днями вештатися з такими ж ледачими, як сам, хлопцями.

...Час минав, Аладдінові вже зрівнялося п'ятнадцять років, але він і не думав братися за розум.

Одного разу, коли він, як завжди, бавився на вулиці з хлопчиками, до них підійшов незнайомий. Це був чаклун родом з Магрибу¹, який вивчив усі науки, добре знав астрономію, а ще краще астрологію. Коли він побачив Аладдіна, то мовив сам до себе: «О, саме цей хлопчина мені й потрібен! Це ж задля нього я покинув свою країну!».

— Скажи, хлопчику, це ти Аладдін, син кравця?

— Авжеж, шановний прочанине², — відповів Аладдін. — Та батько мій давно вже помер.

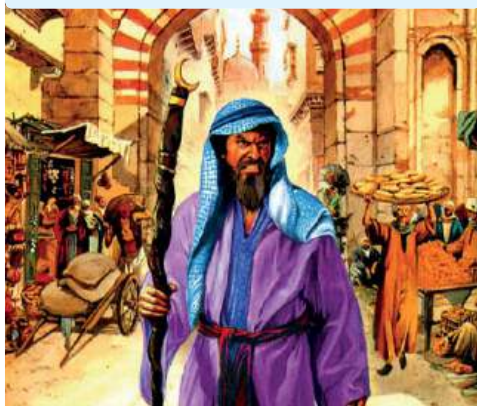
Магрибинець, почувши це, гірко заплакав, міцно обійняв Аладдіна й почав цілувати, і хлопець дуже з цього здивувався й спитав:

— Чого ти плачеш і звідкіля знаєш мого батька?

— О хлопче, плачу я тому, що твій батько — рідний мій брат! І коли я побачив тебе, Аладдіне, то, присягаюсь Аллахом, упізнав, хоч твій батько ще не був одружений, коли ми з ним розлучились...

Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе перші рядки казки?
- Які емоції викликав у тебе образ Аладдіна? Чи прийнятною для тебе є його поведінка?
- Чи часто тобі доводилося переборювати власні лінощі? Сформулюй декілька порад Аладдінові, як йому подолати свою лінь.
- З якими намірами, на твою думку, чужинець познайомився з Аладдіном?
- Чи віриш ти у щирість гірких сліз магрибинця?

М. Пильцин. Ілюстрація до «Казки про Аладдіна і чарівну лампу»

¹ *Магриб* — назва, яку дали середньовічні арабські географи та історики країнам, розташованим на захід від Єгипту й Аравійського півострова (Мавританія, Західна Сахара, Марокко, Туніс, Лівія).

² *Прочанин* — богомолець, паломник.

Магрибинець вийняв з кишені десять динарів¹, простяг їх Аладдінові й мовив:

— Де ж ти мешкаєш, синку, де твоя мати, дружина мого брата? Візьми ці гроші, синку, віддай матері, привітай її від мене й скажи, що дядько повернувся з далеких мандрів. А я завтра прийду до вас.

Магрибинець поцілував Аладдіна й пішов, а хлопець, радий та веселий, побіг додому.

Вскочивши в кімнату, він вигукнув:

— Мамо, я приніс радісну звістку: мій дядько, батьків брат, повернувся з далеких країв і передає тобі вітання!

— Ти, синку, глузуєш з мене! — відповіла мати. — Адже в твого батька не було ніяких родичів.

— Як же не було, коли я щойно бачив свого дядька! Він упізнав мене, і йому відома вся наша сім'я! Якщо ти не віриш, то дивись: ось десять динарів! Дядько подарував їх мені й сказав, щоб я віддав тобі. А завтра він сам прийде привітати нас.

— Синку, — мовила мати, — в тебе справді був колись дядько, але він помер, а інших батькових родичів я не знаю.

Чаклун-магрибинець устав рано-вранці, одягнувся й пішов на ту саму вулицю. Аладдін, як і завжди, бавився з хлопцями. Магрибинець пригорнув і поцілував його, а потім вийняв з гамана два динари й мовив:

— Візьми це, синку, віддай матері! І скажи, що дядько хоче прийти до вас сьогодні повечеряти. Отож хай мати приготує смачну вечерю. Але перш ніж ми з тобою розпрощаємось, покажи мені ваш дім, щоб я ввечері втрапив.

Аладдін повів магрибинця до свого дому. А тоді магрибинець подався у своїх справах, а хлопець побіг до матері і сказав:

— Мій дядько хоче сьогодні повечеряти в нас.

Аладдінова мати пішла на базар, купила всього, що треба, і,

Поміркуй!

- Чому, на твою думку, мати Аладдіна засумнівалася у щирості намірів магрибинця?
- Чому чаклун-магрибинець щедро обдаровував Аладдіна і його матір? На що він сподівався?
- Чому Аладдін погодився на нову роботу, запропоновану йому магрибинцем?
- Чи здійсниться, на твою думку, його мрія стати багатим? Чому ти так вважаєш?

¹ Динар — назва грошей у деяких арабських країнах.

повернувшись додому, приготувала вечерю. Увечері магрибинець завітав до них на гостину.

— Не дивуйся, невістко, що ти мене не знаєш, — мовив магрибинець. — Адже я покинув це місто сорок років тому. За цей час я обійшов схід і захід... Потім одного разу я згадав свого брата, рідну землю, і збудилося в мені палке бажання побачити брата. І я втратив спокій, повсякчас плакав та тужив і врешті сказав собі: «О чоловіче, годі тобі жити на чужині! Ніхто не знає, що готує людині доля, і які можуть бути її удари. Горе, якщо ти помреш, не побачивши востаннє брата! Вертайся додому, піди до нього, а коли побачиш, що він бідакує, допоможи йому!» І він розповів про свою мандрівку до брата та зустріч з Аладдіном.

Магрибинець звернувся до хлопця улесливим тоном:

— О синку мій, якого ж ремесла ти навчився?

Аладдін, знітившись, втупився у долівку, а мати відповіла:

— Звідки ж у нього візьметься те ремесло? Цілими днями він ледарює й вештається з хлопцями — баламутами. Батько так цим журився, що заслаб і помер. От і мушу я день при дні прясти прядиво, щоб заробити на прожиток! Уже в мене й сили немає годувати такого здорового лобура!

На це магрибинець запропонував Аладдінові роботу торговця в крамниці тканин. Хлопець охоче погодився на цю пропозицію...

І коли Аладдінова мати почула все це (а вона все ще мала сумніви щодо магрибинця), то нарешті повірила, що цей незнайомець — справді брат її чоловіка. І вона почала напучувати хлопця, щоб той у всьому слухався свого дядька, бо ж дядько — це все одно, що батько.

Опівночі магрибинець підвівся й пішов додому, пообіцявши прийти вранці й повести Аладдіна на базар. Хлопець не спав усю ніч від радості й хвилювання.

Рано-вранці магрибинець постукав у ворота, і Аладдінова мати відчинила йому, проте гість не схотів заходити, а погукав Аладдіна. Гість узяв його за руку й повів на базар. Там зайшов до крамниці одного купця і спитав, чи є в нього гарне вбрання, і купець приніс цілий оберемок.

— О сину мого брата, — мовив магрибинець, — вибирай, що тобі до подоби!

Аладдін зрадів, показав на те, що йому найбільше прийшлося до вподоби, і магрибинець заплатив за те вбрання. Потім вони подалися в лазню, помилися, напахтилися, напилися солодких

напоїв, і щасливий Аладдін убрався в свої нові шати. Він підійшов до магрибинця, поцілував йому руку й сказав:

— Спасибі, любий дядьку! Хай буде життя твоє довге, безтурботне й безхмарне.

Вони вийшли з лазні, і магрибинець знову повів Аладдіна на базар.

— Придивляйся добре до того, як торгують купці! Адже ти повинен добре знатися на товарі...

Побачивши сина в нових розкішних шатах, мати невимовно зраділа.

Аладдін усю ніч не спав. Коли почувся стукіт, хлопець миттю відімкнув ворота й побачив магрибинця.

— Сьогодні, небоже, я покажу тобі таке, чого ти ніколи ще не бачив.

Вони проминули місто й вийшли на околицю. Магрибинець показував Аладдінові сади, палаці й замки, і щоразу, як вони підходили до якогось саду, палацу чи замку, він спинявся й питав:

— Чи подобається тобі цей сад? Якщо хочеш, я куплю його для тебе.

Аладдін, чуючи ці слова, ладен був танцювати від радості.

Потім вони підійшли до якоїсь високої гори.

— Куди ми йдемо, дядьку? — спитав Аладдін. — Ноги піді мною вгинаються — так я наморився. Краще повернімось у місто!..

— Ну, любий, оце і є те місце, куди ми прямували, і я покажу тобі такі дива, якими ніхто ще не милувався. Як відпочинеш, назбирай трохи хмизу. Я хотів розкласти багаття й показати тобі щось таке, чого ще ніхто ніколи не бачив.

Аладдінові закортіло побачити те, чого ще ніхто ніколи не бачив, і він заходився збирати хмиз, аж поки магрибинець мовив: «Годі!» Чаклун звівся на ноги, витяг з-за пазухи кресало й запалив просякнуту сіркою тріску, від неї припалив свічку, яку теж витяг із-за пазухи, і коли Аладдін присунув купку хмизу, підпалив її. Зачекавши, коли полум'я пригасне, він знову сів рукою за пазуху, витяг маленьку коробочку, дістав з неї пучку якогось порошку й кинув його у вогонь.

М. Пильцин. Ілюстрація до «Казки про Аладдіна і чарівну лампу»

У небо знялися стовпи диму, а магрибинець почав примовляти якісь заклинання.

І враз навкруги потемніло, загуркотів грім, земля задвигтіла й розчахнулась. Серце в Аладдіна закалатало, і він хотів чкурнути, куди дивляться очі. Магрибинець, побачивши, що хлопець намірився тікати, страшенно розлютився, бо зірки йому вже давно показали, що без цього хлопця він не здійснить свого задуму: адже він прагнув здобути скарб, який міг відкритися лише з допомогою Аладдіна.

— Синку, я ж хочу, щоб ти став хоробрим мужем!.. Незабаром забудеш усі свої турботи, бо побачиш дивовижні речі!

Коли земля розчахнулась, у розколині з'явилася мармурова плита, в якій блищало мідне кільце.

— Коли ти зробиш так, як я скажу тобі, — мовив магрибинець, — то станеш багатшим за всіх царів світу! Отут заховано величезний скарб, який заповідано тобі. Тож підійди до плити й візьмись за кільце.

— О дядечку, — мовив Аладдін, — але ж плита ця важка, і я сам нездужаю її підняти... Допоможи мені, прошу!

— Ні, мені заборонено до неї торкатися! — відповів чаклун. — Коли ти візьмешся за кільце, назви своє ім'я, ім'я твого батька і діда, а також ім'я твоєї матері та її батька.

Аладдін ступив уперед і зробив усе так, як сказав магрибинець, — і плита піднялася. Аладдін відсунув її набік, і перед ним відкрилося підземелля...

— Аладдіне, — сказав чаклун, — слухай мене уважно й зроби все точнісінько так, як я тобі загадаю! Спустися в це підземелля! Внизу ти побачиш здоровенний льох, поділений на чотири кімнати. В трьох із них ти знайдеш чотири глеки з червінцями, сріблом та золотими зливками. Не підходь до них близько, не торкайся їх. Іди вперед, аж поки дійдеш до останньої. Там теж стоять глеки з червінцями, сріблом, золотими зливками й само-

Потіркуй!

- За яких обставин виявились справжні наміри чаклуна-магрибинця? Перекажи епізод із казки, у якому про це йдеться.
- Що налякало Аладдіна у поведінці чаклуна? Чому хлопець не втік від нього?
- Які знання знадобилися Аладдінові, щоб зайти у підземелля?
- Як, на твою думку, Аладдінові вдасться виконати завдання чаклуна?

цвітами. Не підходь до них!.. Якщо ж ти мене послухаєшся, то злі чари обернуть тебе на чорний камінь.

Коли ти минеш останню кімнату, побачиш двері. Поклади на них руку і знову назви своє ім'я та ім'я твого батька — і двері відразу відчиняться. Через ті двері ти пройдеш у прекрасний сад. Проминувши сад, вийди на дорогу, відміряй рівно п'ятдесят кроків — і перед тобою відкриється склепіння, до якого ведуть тридцять східців, а над ними горітиме лампа. Сміливо піднімись тими східцями, візьми лампу, погаси її і вилий з неї олію, а тоді поклади лампу за пазуху... Коли ж будеш вертатися, зривай із дерев ті плоди, які тобі сподобаються. Все, що є в саду і в скарбниці, стане твоїм, якщо лампа потрапить до твоїх рук!

Магрибинець зняв із пальця перстень, надів його на палець Аладдінові й мовив:

— О сину, цей перстень вибавить тебе від будь-якої біди за умови, що ти запам'ятав усе, що я тобі сказав. Якщо зробиш усе, як я сказав, то незабаром станеш найбагатшим з усіх людей на світі!

І тоді Аладдін скочив на ноги, спустився в підземелля й справді побачив там льох, поділений на чотири кімнати. Підібрав Аладдін поли халата й пройшов увесь льох, пильнуючи, щоб не торкнутися ні його стін, ані всього іншого, і за хвилину опинився в саду. Проминув сад, дістався до склепіння й побачив, що там справді висить лампа. Взяв він ту лампу, вилив з неї олію і поклав лампу собі за пазуху.

Нарешті він майже дістався нагору, і йому лишалось зійти на останній східець, вищий за всі інші, та Аладдін ніяк не міг вилізти на нього, бо набрав занадто багато коштовних самоцвітів.

І тоді він сказав магрибинцеві:

— Дядечку, подай мені руку й допоможи вилізти нагору! Та магрибинець відповів:

— Дай мені спершу лампу, щоб тобі було легше, сину. Мабуть, це вона тобі заважає.

— Мені вона зовсім не заважає! — мовив Аладдін. — Допоможи мені тільки піднятися. Як вилізу, відразу віддам тобі лампу.

Магрибинець розсердився... Та Аладдін поклав лампу собі за пазуху ще раніше, як насипав туди каміння, тож не міг її тепер дістати. Крім того, йому стало цікаво, чому це магрибинець не подає йому руки.

М. Пильцин.

Ілюстрація до «Казки про Аладдіна і чарівну лампу»

Аладдін усе не віддавав лампу. І магрибинець розлютився й заходився чаклувати... Земля тоді задвигтіла, мармурова плита знову насунулась на вхід до підземелля, і Аладдін залишився сам.

Магрибинець — адже він умів читати по зірках — дізнався, що в далекій країні зберігається величезний зачарований скарб, а серед того скарбу лампа, хто її здобуде, той стане найбагатшим за всіх царів на світі. Повороживши на піску, магрибинець довідався, що скарб цей може здобути лише хлопець на ймення Аладдін, який походить із бідного роду.

Тоді він хутко зібрався і згодом прибув до міста, в якому жив Аладдін, і назвався його дядьком. Хитрощами й обманом домігся він, аби Аладдін зайшов у підземелля. Магрибинець уже святкував перемогу — та Аладдін не дав лампи! І тоді чаклун вирішив убити Аладдіна. Він затулив плитою вхід до підземелля, певний, що хлопець загине, і вирушив додому.

Згадаймо тепер, що магрибинець, виряджаючи Аладдіна в підземелля, надів йому на палець перстень, сказавши: «Цей перстень вибавить тебе з будь-якої біди!» І коли Аладдін, журичись, плачучи й заламуючи в розпачі руки, ненароком зачепив той перстень, перед ним став велетень-джин і промовив:

— Твій слуга перед тобою! Проси в мене, чого хочеш, бо я покірний раб того, в чиїх руках цей перстень!

Аладдін попросив джина вивести його із підземелля, і той миттєво виконав прохання хлопця. Аладдін, щасливий з того, що врятувався, подався до міста. А вступивши в свій дім, упав на долівку, непритомний від голоду та втоми. Він розповів матері все, що з ним трапилося відтоді, як розлучився з нею, й до того, як джин виніс його з підземелля.

І коли мати почула синову розповідь і дізналась, як повівся з ним магрибинець, то мовила:

Поміркуй!

- Чому Аладдін перестав довіряти чаклунові?
- Навіщо магрибинцю була потрібна лампа із підземелля?
- Як Аладдіну вдалося завадити здійсненню підступних планів магрибинця?
- Чи може багатство зробити людину щасливою? Що ще потрібно людині для щастя, на твою думку?
- Пригадай найщасливіші миті у твоєму житті. Що саме викликало в тебе ці почуття?

— Синку, в ту мить, як я побачила магрибинця, серце моє відчувало щось лихе. В нього на обличчі написано, що він дурисвіт і чаклун, який губить людей своїми чарами! І я злякалася за тебе.

Аладдін міцно заснув, а прокинувся аж наступного дня, коли сонце звернуло вже на полудень. Він попросив їсти, але мати сказала:

— Гай-гай, синку, в мене нема нічого, бо все, що було, ти з'їв учора. Зараз піду на базар, продам прядиво й куплю на торговані гроші їжі.

Аладдін запропонував продати лампу, яку він приніс із собою, бо вона коштує більше за прядиво. Мати взялася відчищати її від бруду й стала терти її піском. Аж раптом перед нею став велетень — джин, страшний та грізний на вигляд, і промовив:

— Твій раб до твоїх послуг! Кажи, чого бажаєш! І я, і всі раби цієї лампи коримось тому, хто володіє нею.

М. Пильцин. Ілюстрація до «Казки про Аладдіна і чарівну лампу»

Поміркуй!

- Які чарівні предмети й чарівні істоти допомогли врятуватися Аладдінові з підземелля?
- Чому, на твою думку, Аладдінова мати відмовлялася користуватися допомогою чарівних сил?
- Що дозволило Аладдінові з матір'ю жити в достатку?
- Які бажання, крім багатства, ще можуть бути в Аладдіна? Чи вдасться їх здійснити, на твою думку?

Коли Аладдінова мати побачила джина, її охопив жах, і вона впала на землю непритомна. Аладдін підскочив до матері, взяв з її рук лампу і сказав джинові:

— Я голодний! Принеси мені попоїсти, і хай ця їжа буде краща за все, що я їв досі!

Джин у ту ж мить поставив вишукану їжу на срібних тарілках перед Аладдіном і зник, а хлопець підвів матір, і коли вона прийшла до тями, сказав:

— О матінко, частуйся!

— Хто це прислав нам такі щедрі дарунки, синку? Видно, це цар дізнався про наші злидні й шле нам свій обід.

— Матінко, не час зараз гадки гадати, — відповів Аладдін. — Краще попоїмо, бо ми дуже голодні...

Коли вони помили після обіду руки, мати мовила:

— О синку, розкажи, куди дівся той джин. Слава Аллахові, що ми попоїли і ти вже не голодний!

І Аладдін розповів про все, і мати, вражена та приголомшена, сказала:

— О синку, то джини справді з'являються перед людьми? Я ніколи їх не бачила! Мабуть, це той самий джин, який вивів тебе з підземелля, коли клятий магрибинець замкнув тебе там.

— Ні, — відповів Аладдін, — це не той джин. Цей джин іншої породи, бо той слугує персню, а цей — лампі, яку ти чистячи потерла...

Коли їжа в них скінчилася, Аладдін узяв срібну тарілку й пішов до ювеліра. Той відлічив Аладдінові сімдесят динарів, й Аладдін подякував йому за чесність та справедливість.

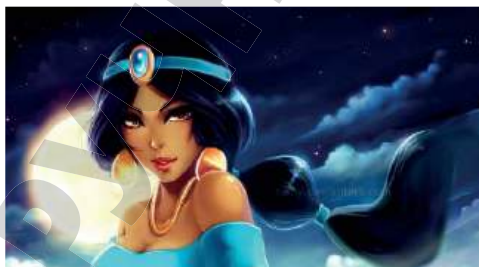
Тепер щоразу, як кінчалися гроші, Аладдін продавав старому по тарілці, і по недовгій часі вони з матір'ю стали жити в достатку, проте не змінили своїх звичаїв — не робили зайвих витрат...

Якось, коли він після сніданку прямував, як звичайно, на базар, почув крик оповісника:

— За наказом царя часу й володаря сторіч хай усі люди замкнуться в своїх будинках. Царівна Бадр аль-Будур, дочка нашого могутнього царя, вирушає до лазні! Хай ніхто не виходить на вулицю й не визирає з вікон!

Аладдін вирішив сховатися за дверима лазні й глянути на царівну. І коли він побачив сліпучу вроду дівчини, в серці його спалахнуло палке кохання.

— О матінко, я покохав царівну Бадр аль-Будур щирим та палким коханням і не матиму спокою, поки не здобуду її! Що ж до дарунка цареві — то дарунок у мене є, і кращого, гадаю, не знайдеться ні в кого в світі. Це — плоди з чарівних дерев, що їх я приніс з підземної скарбниці. Принеси порцеляновий таріль сюди, я насиплю туди тих самоцвітів, і ти віддаси їх цареві...

Кадр із мультфільму «Аладдін»
(США, реж. Р. Клементс, Дж. Маскер,
кінокомпанія В. Діснея, 1992 р.)

Аладдінова мати все чекала нагоди підійти до царя. Тільки на сьомий день цар побачив її й сказав:

— Хто ця жінка і чого хоче?

— О царю часу, є в мене син на ймення Аладдін. Побачив він твою дочку і відтоді, царю, життя без неї перестало бути любим синові, і він почав благодіяти мені, щоб я попросила твою величність віддати царівну за нього заміж.

— Хто ж він є, твій син, і що це в тебе під хусткою?

Аладдінова мати розв'язала хустку й поставила перед ним тарель із самоцвітами, і вся зала заблищала — засяяла.

Ти вже змієш визначати ознаки народних казок. Назви ознаки народної казки, які характерні для «Казки про Аладдіна і чарівну лампу».

— Хіба той, хто підніс мені такий дарунок, не гідний бути нареченим царівни Бадр аль-Будур?

Коли візир почув ці слова, він дуже засмутився, бо цар обіцяв віддати свою дочку за його сина.

— О жінко, йди додому й скажи своєму синові: я даю слово честі, що моя дочка буде його дружиною!

Аладдін терпляче очікував два місяці, та якось його мати, вийшовши надвечір купити олії, довідалася, що ввечері візирів син одружується з царівною Бадр аль-Будур.

Прийшовши додому, вона сказала про це синові. Аладдін тяжко зажурився, не їв і не спав, плакав і тужив.

Поміркуй!

- Яке нове бажання виникло в Аладдіна? Чому він не просив джина виконати його, а вирішив віддати за нього все своє багатство?
- Чому так довго Аладдінова мати чекала зустрічі із правителем?
- Чи може Аладдін сподіватися, що правитель дотримає слова й віддасть свою дочку заміж за нього?
- Якими магічними властивостями наділене в казці число «сім»? У яких ще казках траплялось тобі це число?

М. Пильцин. Ілюстрація до «Казки про Аладдіна і чарівну лампу»

Та по недовгім часі згадав про лампу й мовив:

— Присягаюся твоїм життям, матінко, візирів син пошкодує, що посватався до царівни!

Шлюб царівни з візировим сином було розірвано...

Аладдінова мати, повернувшись додому, віднісши цареві дорогі дарунки — рабів і невольниць, золоті тарелі й коштовні самоцвіти, — вигукнула:

— Сину, твоє бажання здійсниться! Цар сказав, що ваше весілля буде сьогодні...

Побачивши, що Аладдін такий гарний і вбраний у препишні шати, що його невольники теж багато вбрані, цар здивувався великим дивом, а візир ледве не сконав од заздрощів.

Після вечері цар послав по суддю та свідків, і вони написали шлюбну угоду, і Аладдін підвівся, щоб іти додому, але цар схопив його за полу й мовив:

— О мій сину, куди ж ти? Я відведу тебе до твоєї дружини.

— О царю часу, — відповів Аладдін, — я хочу спершу звести для царівни Бадр аль-Будур палац...

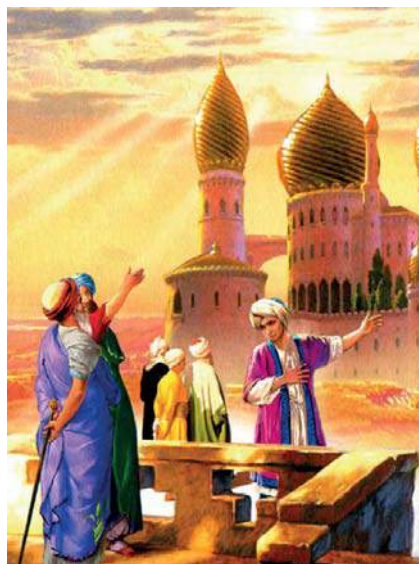
Повернувшись додому, Аладдін схопив лампу й потер її. Коли з'явився джин, він наказав йому звести великий і пишно вбраний палац...

Цар, прокинувшись, глянув у вікно — і побачив величезний мармуровий палац. Візир теж глянув — і його аж засудомило від заздрощів...

Нарешті накрили столи для весільної вечері, і всі їли, пили й веселилися. Була це ніч, подібної до якої не пам'ятав ніхто навіть із найстаріших старців.

Поміркуй!

- Що, на твою думку, допомогло Аладдінові одружитися з коханою — чари Джина або цілеспрямованість і сила кохання?
- За що Аладдін здобув кохання царівни Бадр аль-Будур і прихильність жителів міста? Знайди та виразно зачитай рядки, у яких про це розповідається.
- Якою є кінцівка казки? Чи можливе її продовження?
- Знайди у тексті твору ознаки народної казки. Визнач її вид.

М. Пильцин. Ілюстрація до «Казки про Аладдіна і чарівну лампу»

Аладдін щодня виїздив зі своїм почтом у місто, і його невільники кидали городянам золото. Він заходив у мечеть і творив там полуденну молитву. І всі полюбили його, і слава про нього покотилась по всій країні. А дружина день від дня кохала його дужче...

(Переклад Є. Микитенка)

Літературознавчий клуб

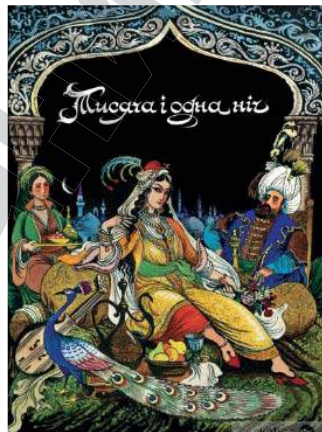
Однією з найдавніших збірок казок арабських народів є «Тисяча і одна ніч». Історію її створення розказано в казці про жорстокого правителя Шагріяра, який щоранку знищував своїх наречених. Дочка візиря, легендарна Шахразада, на яку чекала подібна доля, протягом тисячі та однієї ночі розповідала Шагріяріві чарівні історії. Дівчина щоночі розказувала султанові цікаву казку, але не закінчувала її. Щоб довідатися закінчення казки, він змушений був зберегти життя Шахразаді, яка згодом стала нареченою правителя.

«Казка про Аладдіна і чарівну лампу» належить до такого виду казок, де їх герої — джини уособлюють чарівні сили. Ці персонажі наділені творити дива, але можуть виконувати бажання лише своїх повелителів.

Аладдін став власником чарівної лампи. Однак він не зловживає можливостями джина, а звертається до нього лише в разі потреби. Він просить стільки, щоб йому і матері бути неголодними. Коли ж Аладдін стає багатим, то залишається добрим і чесним, тому його полюбив народ. Кохання царівни Бадр аль-Будур зробило Аладдіна щасливим.

Відомими персонажами збірки казок «Тисяча і одна ніч» є також інші герої. У казці «Алі-Баба і 40 розбійників» — це бідний лісоруб, який розбагатів, коли дізнався таємницю печери, де розбійники ховали скарби. Казки про Синдбада-мореплавця розповідають про дивовижні подорожі мужніх мореплавців, утверджують прагнення людини до відкриття незвіданого.

Світ чарівних арабських казок українській читацькій аудиторії вперше відкрив на початку ХХ ст. перекладач, академік Агатангел Кримський.

І. Вишинський.
Обкладинка збірки казок «Тисяча і одна ніч»

У колі мистецтв

За мотивами збірки арабських народних казок «Тисяча і одна ніч» у літературі різних народів було створено багато художніх творів. Сюжети цих казок відображено і в образотворчому мистецтві, музиці та архітектурі. Так, шедевром є симфонічна сюїта М. А. Римського-Корсакова «Шахерезада», на музику якої поставлено балет.

У Національному академічному театрі опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка головну партію в балеті «Шахерезада» виконує прима-балерина театру, народна артистка України Катерина Кухар.

Народна артистка України
К. Кухар

Мовна скарбничка

У назві збірки арабських народних казок використано одразу два числівники — *тисяча* та *одна*. Цей випадок для казок непоодиноким — «Троє поросят», «Вовк і семеро козенят».

Пригадай інші казки, у назвах яких є числівники.

Читай і досліджуй!

Зверни увагу на назву збірки арабських народних казок, зокрема на слово «*тисяча*», яке ми часто використовуємо, щоб вказати на велику кількість.

У наші дні у більшості країн світу для позначення тисячі часто використовується лише одна літера «*К*». Зрозуміти сенс такого позначення легко на прикладі запису *4К*, що позначає *можливості монітора*. Якщо ти розумієшся на комп'ютерах, то знаєш, характеристика *4К* вказує приблизно на 4000 пікселів по горизонталі.

Якщо тебе зацікавила ця інформація, дізнайся про походження такого позначення числа 1000.

Підсумуй!

- Яке враження на тебе справила «Казка про Аладдіна і чарівну лампу»?
- Назви чарівні елементи, що є в цьому творі. Яка їх роль у розкритті його основної думки?
- Чи доведено у казці про Аладдіна, що саме багатство робить людину щасливою? Що ще потрібно зробити для свого особистого щастя й задоволення своїх рідних і близьких?
- Про які деталі побуту й звичаї східних народів ти б хотів/хотіла дізнатися ще детальніше?
- Як ти оцінюєш свої знання матеріалу розділу «Арабська народна казка»?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Українська народна казка

Ти вже знаєш, що в казках розповідається про чарівні події, що не відбуваються в реальному житті. Їх можна лише уявити.

Казка «Яйце-райце» занурить тебе в дивовижний світ народної фантазії, мудрості та моральних чеснот українського народу.

Яйце-райце

(Скорочено)

Колись була птиця жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім миша каже:

— Ну, я краще перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоювати царицю-мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали війну.

Коли цариця огляділась, — аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня.

Цариця й загадала їй, щоб вона вночі полізла на дерева і за одну ніч повідкушувала птиці пір'я коло крил.

На другий день, тільки що розвиднілось, цариця кричить:

— Ану, вставайте воюватися!

Птиця що підійметься, то й упаде на землю.

А орел бачить, що лихо, сидить на дереві й не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього, той орел так просить його:

— Не бий мене, голубчику, я тобі у великій пригоді стану.

Стрілець удруге націливсь, він ще його просить:

— Візьми краще мене та вигодуй.

Стрілець ще намірився стріляти, утретє; орел знов його почав просити:

— Не бий мене та візьми до себе, — я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз та зняв з дерева та й несе його додому.

А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік і з'їв та й каже чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила.

Поміркуй!

- Що стало причиною війни між царем-жайворонком і царицею-мишею?
- Кого жайворонок і миша залучили до розв'язання своєї суперечки?
- Хто, на твою думку, є переможцем у цій війні?

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

Орел літав, літав та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

— Ще в мене мала сила, — заріж іще одну ялівку!

Орел з'їв її за рік. Пролітав мало не цілий день, — увечері знову прилітає та й каже йому:

— Заріж іще й бугая!

Він з'їв і того бугая, таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою.

Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Цей і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолу.

Той чоловік летить додолу, — коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

— А що, як тобі здавалось?

А він каже:

— Так, наче я вже неживий був.

Тоді орел каже йому:

— Отак саме і мені було, як ти на мене націлявся.

Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіль скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два сажні від землі, та й питається його:

— А що, чоловіче, як тобі здавалось?

Він йому каже:

— Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались.

Тоді орел йому каже:

— Так само й мені було, як ти вдруге націливсь. Ну, ще сідай.

Орел як понесе його аж за хмару та звідтіль і пустив його додолу, та підхопив уже аж коло самої землі, та тоді питається його:

— Як тобі здавалось, як ти летів на землю?

Він йому каже:

— Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

— Отак же само мені було, як ти втретє націлявсь.

А потім каже:

— А тепер сідай на мене, та будемо летіти до моєї господи.

Ото летять та й летять; прилітають до його дядька. Орел і каже:

— Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе, чи не бачив нашого небожа¹, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питаються:

— Чи не чув ти там за нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, — та ні чутки, ні звістки.

А він їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу. Вони йому кажуть:

— Краще нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже орлові:

— Казали так: краще нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

— Летімо далі!

Летять та й летять та й прилітають до орлового брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, — таки й тут не здобув яйця-райця.

Прилітають до його батька.

Вони його стали питатися:

— Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає — четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

Поміркуй!

- Чому лише батько орла згодився віддати яйце-райце стрільцеві?
- Чи виконав орел обіцянку, дану стрільцеві? Поясни свою думку.
- Яке «магічне число» трапилося тобі в прочитаному уривку? Яке прислів'я є у ньому? Як ти розумієш його зміст?

Поміркуй!

- Чому стрілець пожалів орла?
- По скільки разів повторюються важливі події у казці? Коротко перекажи ці епізоди.
- Чи стане орел, на твою думку, у пригоді стрільцеві?

¹ Не́біж — племінник, син брата або сестри.

А він їм каже:

— Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

— Піди ж приводь, — зараз тобі дамо!

Він уводить орла в хату, тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

— Тільки не розбивай ніде на дорозі, а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його і розіб'єш.

Він іде та йде, та так схотілось пити йому... Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об цебрину¹ й розбив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця! Кричить бідолаха, нічого сам не зробить.

Коли це іде до нього змія і каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?

— Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

— Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце і дала йому в руки.

Він приходить додому, аж там без нього син народився.

— Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Живуть вони, аж поки син підріс.

От син і каже:

— Це ви мене, тату, віддали змії.

Ну, дарма, якось буде!

От він зараз і пішов до змії. Приходить до неї, а вона йому каже:

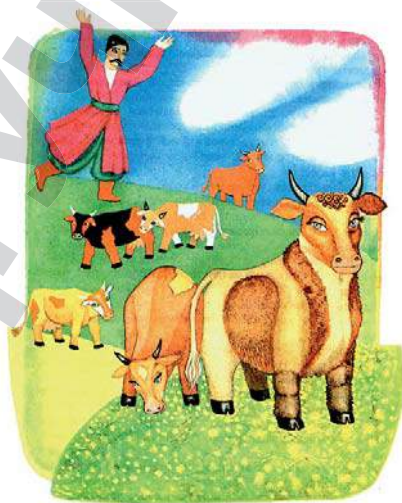
— Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, і щоб там ізорав, і пшениці насіяв, ізжав її, в скирти поклав, і щоб в одну ніч з тієї пшениці мені паляницю спік.

Він іде до ставка та й зажурився. А там близько був мурований стовп, і в тім стовпі була зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А та дочка його питається:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю.

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

¹ Цебринa — верхня частина колодязя, зроблена з дерева.

Вона його спиталась:

— А що ж там?

Він їй і розказав. Вона йому каже:

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю.

Він каже:

— Добре.

Вона йому каже:

— Лягай же тепер спати, а завтра рано щоб устав та понесеш змії паляницю.

От пішла дочка змії до того луку та як свисне: той луг тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світанку спекла паляницю, дала йому.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той луг.

Тоді йому каже:

— Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і друге діло зробив!

— Щоб ти оту гору розкопав і щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали й щоб ти ту пшеницю продав. Як устану рано, то щоб це все було готове! І знову дочка змії допомогла парубкові.

Змія встає та й дивиться, що все так і зроблено.

Тоді загадує йому втретє:

— Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця.

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче, та дівка питається його:

— Що вона загадала?

Він каже.

— Оце вже не жарти: хто його знає, як його і вловити золотого зайця. Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норою; ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори, бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це — вилазить з нори га-

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

Поміркуй!

- Чи став стрілець щасливим, коли забагатів? Поясни чому.
- Чи по силі синові стрільця були завдання змії? Обґрунтуй своє твердження.
- За якої умови зміїна дочка погодилася допомогти синові стрільця? Як ти думаєш, чи зможе вона посприяти у виконанні завдань змії?

дюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питається його:

— А що, нічого не вилазило?

А він каже:

— Лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

— Ото і є самий заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду.

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питається того парубка:

— Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця.

Вона йому каже:

— Де тут він узявся: тут його нема!

Сказала це та й пішла від нього.

Коли це виходить та дівчина й питається його:

— А що, немає зайця?

Він каже:

— Ба ні: виходила баба стара.

— Чом ти не держав? Ото самий заєць! Ну, тепер більше ніде його не піймаєш, хіба я перекинуся зайцем, — тільки не віддавай змії у руки, бо як віддаси, то вона пізнає і розірве і тебе, і мене.

От вона так і зробила, він узяв, приніс того зайця, положив його перед змією на стільці та й каже змії:

— Нате ж вам зайця, а я піду вже від вас.

Вона каже:

— Добре, йди!

Він пішов.

А змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони вдвох утікати.

Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка — давай доганяти. Та сама не побігла змія, а послала

Поміркуй!

- Які завдання поставила змія синові стрільця?
- Чи допомогла зміїна дочка йому в їх виконанні?
- Подумай, чи можуть події, зображені в казці, відбуватися в реальному житті? Поясни свою думку.
- Як ти гадаєш, чи вдасться синові стрільця та зміїній дочці втекти від переслідування?

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля. Тоді дівка каже:

— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом та будеш стерегти мене; та як буде питаться тебе: «Чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди?», то ти скажеш, що тоді йшли, як ця пшениця сіялась.

Коли це змії летить та й питається того діда:

— Чи не бачив тут — не йшли сюдою парубок з дівкою?

А він каже:

— Ба йшли.

Той питається:

— Давно ж вони йшли?

— Тоді, як оця пшениця сіялась.

Змій каже:

— Цю пшеницю пора косить, а їх учора не стало.

Та й вернувся назад.

Прилітає змії додому. Змія його питається:

— Чом ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То ж вони були! Тепер я сама побіжу!

Побігла — аж земля реве і гача. Дівчина тоді каже йому:

— Ей, тепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річкою, а сама зроблюсь рибою окунем.

Зробила.

Прибігає змія та й каже до тієї річки:

— А що, втекли?

Перекинулась зараз щукою, давай гонитися за тією рибою: так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила, пила, напилась багато та й луснула.

Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер ми вже не біймось!

Поміркуй!

- Завдяки чому головним героям/героїням казки вдалося подолати перешкоди на своєму шляху?
- Які дивовижні пригоди відбувалися з ними?
- Про що попросила зміїна дочка сина стрільця? Як ти думаєш, чи виконає він її прохання?

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

Ходімо до твоєї господи; та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш мене. А я наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він пішов у хату з усіма поздоровкався та й думає собі:

«Як же мені не поздоровкатися з дядьковою дитиною? Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув півроку та надумав женитися. Йому нарадили одну гарну дівку. От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки¹ молодиць. Прикликали і ту дівку, що він з нею втікав. Стали брати шишки; та дівка зліпила з тіста голуба й голубку, — вони стали живі. Голубка й почала говорити до голуба:

— А ти забувсь, як я за тебе луг викорчувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до змії відніс?

— А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб байдаки ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав на байдаки?

А він каже:

— Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

— А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й за мене забув?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку, — за цю-таки саму, що голуби поробила, — та ту покинув, а з цією оженився. І тепер живе добре.

Поміркуй!

- Які чарівні перетворення допомогли щастю молодих?
- Які звичаї та традиції українського народу знайшли відображення в народній казці «Яйце-райце»?
- Які моральні цінності утверджуються в цьому творі?

Ти вже знаєш, що є різні види народних казок. Нагадаємо їх ознаки:

- **казки про тварин** — твори, у яких ідеться про цікаві події із життя тварин; на цих прикладах як навчають людей правил поведінки;
- **героїко-фантастичні (чарівні)** — розповіді про подвиги головних героїв/героїнь, які мають незвичайні здібності, магічні властивості;
- **соціально-побутові** — розповіді про повчальні випадки із життя звичайних людей, про перемогу добра, справедливості, життєвої мудрості.

Деякі народні казки можуть мати ознаки їх різних видів. Подумай, ознаки яких видів має казка «Яйце-райце». Поясни свою думку.

¹ *Шішки* — весільні хлібці у вигляді плодів сосни.

Народні казки виникли дуже давно. Спочатку їх розказували усно — передавали з уст в уста. Розповідачі/розповідачки могли пропустити якийсь епізод або додати свій. Тому одна й та сама казка існує в багатьох варіантах — видозмінах. Ім'я її творця найчастіше забувалося.

Казки захопливо розповідають про незвичайні фантастичні події, чарівні перетворення, дивовижні вчинки, надлюдські якості героїв/героїнь. У казках завжди відображаються уявлення народу, його багатовіковий життєвий досвід, звичаї, обряди, побут, вірування. Казкові герої/героїні уособлюють моральні цінності, утверджують ідеали добра і справедливості народу.

Одним із таких творів є *українська народна казка «Яйце-райце»*. Вона поєднує елементи різних видів казок і приховує багато таємниць, що поступово розкриються допитливому читачеві/читачці.

Прочитавши казку, ти переконався/переконалася, що в ній багато чарівних, магічних елементів.

Створюючи казки, народні автори/авторки оповідали не лише те, що бачили в дійсності, а й те, що уявляли завдяки своїй **творчій фантазії**. Щоб зацікавити читачів/читачок, вони зображали надзвичайних героїв/героїнь, які здатні на дивовижні вчинки. А також змальовують різні магічні, неймовірні події, чарівні перетворення. Таке зображення називається **фантастичним**. Фантастичне від-

Поміркуй!

- Розглянь схему «Ознаки народної казки» та прокоментуй кожен з ознак прикладами з казки «Яйце-райце» або ж іншої прочитаної тобою народної казки.

Схема. Ознаки народної казки

Літературознавчий словник

Творча фантазія — уміння автора/авторки створювати нові незвичайні образи на основі спостережень за реальною дійсністю.

Фантастичне у творі — неймовірні, чарівні деталі, події, перетворення.

різняється від реального тим, що існує не в дійсності, а в *творчій уяві* автора/авторки. Наприклад, у народній казці «Яйце-райце» орел підносить стрільця спершу «аж під хмару», потім «аж у саму хмару», зрештою «аж за хмару» і кидає його вниз; змія «надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила, пила, напилась багато та й луснула».

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і прослухай ще раз казку «Яйце-райце», уважно стежачи за її текстом у підручнику, та виконай такі завдання:
  - Поділи казку на частини. Дай кожній із них заголовок.
  - Зверни увагу на початок казки, її кінцівку. Чи всі частини пов'язані між собою за змістом? Як ти думаєш чому?
  - Виділи в змісті казки елементи казок про тварин, героїко-фантастичних (чарівних), соціально-побутових. Яких елементів більше?
  - Подумай, що із зображеного в казці можливе в реальності, а що є чарівним, магічним? Зроби узагальнення за допомогою таблиці, яку накресли в зошиті.
  - Знайди приклади використання гіперболи в тексті казки.

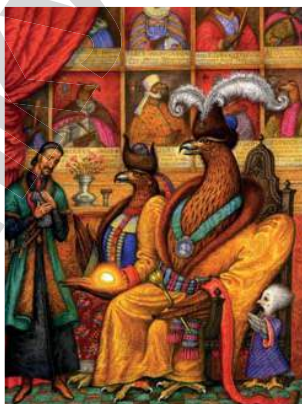

Мовна скарбничка

Зверни увагу, як персонажі народної казки звертаються одне до одного. Випиши в зошит звертання, повтори слів, прислів'я та приказки.

У колі мистецтв

Катерина Штанко — українська художниця та письменниця. У її творчому доробку ілюстрації до казок і дитячих книжок.

К. Штанко. Ілюстрації до казки «Яйце-райце»

 Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації Катерини Штанко до народної казки «Яйце-райце». Чи так ти уявляв/уявляла головних героїв і героїнь твору? Хто з них тобі найбільше сподобався й запам'ятався? Чому?
- Зверни увагу на вираз обличчя головних персонажів/персонажок. Про що він свідчить?
- Кого зображено на першій ілюстрації на передньому плані? Який епізод із казки змалювала художниця?
- Що ти бачиш на задньому плані цієї ілюстрації? Розкажи.
- Чи вдалося мисткині відобразити характер головних дійових осіб казки?

Читай і досліджуй!

Казка «Яйце-райце» сповнена символічними образами. Наприклад, такими. Головним образом цього твору є *яйце*, на що вказує заголовок казки. Прадавні українці, як і багато інших народів, вважали, що світ виник із яйця. До сьогодні існує звичай на Великдень розписувати або фарбувати яйця і вважати їх священними.

Пригадай, у яких українських народних казках події розгортаються навколо яйця. Підготуй розповідь про традиції розпису яєць у твоїй місцевості. Розкажи, чи готують твої рідні та близькі крашанки або ж писанки на Великдень. Дізнайся, що означає орнамент розпису, який символізує певний колір. Розповідь проілюструй фотографіями, оформленими в мультимедійну презентацію.

Підсумуй!

- Які події казки «Яйце-райце» тебе найбільше вразили?
- До якого виду казок належить цей твір?
- Схарактеризуй одного із героїв/героїнь казки.
- Як ти думаєш, завдяки чому герої/героїні казки «Яйце-райце» змогли стати щасливими?
- Поміркуй і розкажи, які звичаї і традиції, описані в казці, тобі хотілося б зберігати в колі своїх рідних і близьких.
- Оціни за допомогою смайлика свої знання про вивчений матеріал.

Кримськотатарська народна казка

Ти вже знаєш, що територія України є Батьківщиною не тільки українців, але й інших народів, зокрема кримських татар (киримлян), караїмів, кримчаків. Різні народи мають свої мови, традиції й культуру. Але всіх об'єднують спільні цінності — любов до рідної землі, пошанування родинних зв'язків, звичаї гостинності й толерантності. Переконайся в цьому, ознайомившись із кримськотатарською народною казкою «Золоте яблуко».

Золоте яблуко

Жив колись давно падишах¹, якого Бог обдарував трьома синами. Був цей правитель людиною сильною, войовничою і щороку боровся з кимось із сусідів. Ті, не знаючи, як угамувати свого войовничого сусіда, звернулися до Всевишнього і попросили, аби той послав на падишаха заспокоєння. Ніхто не знає — чи вплинули молитви сусідніх владарів, чи хвороба підкосила падишаха, — він осліп. Осліп і відразу перестав ходити на сусідів походами, повернув завойовані землі, вибачився перед сусідами і поклявся, що коли Бог допоможе йому позбутися сліпоти, він до останніх днів своїх житиме тихо й мирно.

Одного разу до палацу прийшов пастух. Сказав, що хоче бачити падишаха. А коли підвели до падишаха, то він вклонився, дістав із саквів² саджанець і передав до рук сліпого:

— Славний падишаху! Я викопав цей саджанець високо в горах. Самітник, який живе на вершині, сказав, що це деревце має чарівну силу, і плоди його можуть зцілити найзнедоленіших.

Промовивши ці слова, пастух пішов. Падишах хотів подякувати йому, вручити нагороду, а того й слід пропав. Падишах звелів посадити деревце в царському саду та берегти його як зіницю ока.

К. Очередько, Т. Очередько.
Обкладинка збірки
«Кримськотатарські казки»

¹ Падишах — правитель.

² Сакви — дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекидають через плече або через спину коня чи осла.

Минуло сім років, і на деревці з'явилося перше яблуко. З кожним днем наливалось воно соком. І не простим, а золотим. У той день, коли садівник мав зірвати яблуко і віднести його падишаху, воно зникло. Падишах хотів покарати садівника, але передумав. Украсти яблуко з царського саду, обнесеного високим муром, простий смертний не міг...

Кожного наступного року падишах готувався скуштувати золоте яблуко, випробувати його цілющу силу, але щоразу невидимий злодій прихитрявся напередодні зробити свою чорну справу.

Якось восени, коли яблуко ось-ось повинно було дозріти, падишах покликав старшого сина і наказав йому:

— У тебе пильне око й міцна рука. Тільки тобі я можу довірити оберігати золоте яблуко.

Озброївся старший син і ввечері пішов вартувати. Всю ніч сидів під яблунею не заплющуючи очей, та варто було на світанку на якусь мить задрімати, як яблуко зникло. Прийшов син до батька і розповів йому все як було. Розхвилювався падишах, але синові докоряти не став.

Наступного року падишах довірив охороняти яблуко середульшому синові. Той не тільки добре озброївся, а й обніс яблуньку високою колючою загорожею. Але й вона не допомогла. Варто було на мить задрімати — яблуко зникло!

На третій рік прийшов до падишаха найменший син і попросив довірити йому оберігати яблуко, але батько відмовив йому:

— Цього разу я поставлю надійних охоронців, і якщо вони не спіймають злодія — накажу відрубати їм голови! Найменший син так образився на батька, що з очей у нього покотилися сльози. Пожальвів його батько і погодився:

— Гаразд, дозволяю тобі спробувати щастя... Мабуть, не судилося мені покуштувати золотого яблука. Настав час найменшому синові йти на варту. Зарядив він рушницю, нагострив шаблю і прийшов у сад. До ранку ходив довкола дерева і, коли почали злипатися очі, провів пальцем по гострому лезу шаблі — сон як рукою зняло. Аж раптом над деревом з'явилась невелика хмарка, з якої висунулася рука й потяглася до золотого яблука, схопила його... Царевич прицілився і натиснув на гачок рушниці. Рука зникла, а хмарка почала віддалятися. Царевич помітив, як з хмарки падають на землю краплинки крові... Скочив він на коня і помчав услід за хмаркою.

Вже й сонце зійшло, а найменшого сина все немає. Наказав султан старшим синам відшукати найменшого і привести додому. Старші сини помітили в саду слід крові і спрямували своїх коней туди, куди він вів. Наздогнали вони найменшого брата і продовжили шлях разом з ним.

Кривавий слід привів братів до глибокої криниці, з якої піднімалося гаряче повітря. Старші брати відмовилися спуститися в криницю, а спустили туди найменшого. Три аркани¹ довелося зв'язати до купи, перш ніж ноги принца торкнулися дна. На дні криниці він помітив лаз і сміливо пішов уперед.

Ішов він, ішов і зупинився біля кованих залізом дверей. Штовхнув плечем — двері відчинились, і він опинився у світлій кімнаті, де сиділа красива дівчина і ткала килим.

— Де той чоловік, який украв золоте яблуко? — запитав він.

— Не знаю, — відповіла дівчина. — Може, середня сестра знає. Вона в сусідній кімнаті. Середня сестра послала принца до сестри найменшої. Увійшов принц до третьої кімнати, бачить — на килимі дівчина незвичайної краси грається золотим яблуком.

— Як ви сюди потрапили? — здивувалася дівчина. — Це володіння триголового змія. Він нещодавно повернувся пораненим і зараз відпочиває у себе в печері. Ідіть геть звідси! Якщо він вас побачить, розірве на сорок частин! Він викрав нас, трьох сестер, і ми тепер ніколи більше не побачимо сонця.

— Я вб'ю його! — сказав юнак і вийняв з піхов гостру шаблю...

— Рятуйтеся, поки не пізно! — почала благати його дівчина. — Вбити його неможливо. Щоб його вбити, треба знати, де він ховає свою смерть.

Навчив царевич дівчину, як можна вивідати у змія його секрет. Прийшла дівчина в печеру і почала гірко плакати. Змій прокинувся і запитує:

— Що трапилось, чому ти так гірко плачеш?

— О повелителю! Приснився мені страшний сон, ніби семиголовий змій убив вас, а нас, усіх трьох, забрав до себе. Мені дуже страшно за ваше життя, я дуже боюсь.

Потіркуй!

- Які «магічні числа» трапляються у казці «Золоте яблуко»?
- Кому зі своїх синів найбільше довіряє падишах?
- Що тобі стало відомо з казки про побут, звичаї та традиції кримськотатарського народу?

¹ Аркан — довгий мотузок із петлею, щоб ловити тварин.

— Не бійся, не вб'є мене семиголовий змій. Я свою смерть з собою не ношу. Ніхто не знає, що вона лежить в глибині печери, на дні золотої шкатулки, у залізній скрині... Тільки ти одна знаєш тепер мою таємницю. Отож заспокойся і бережи свою красу...

Дівчина розповіла усе юнакові, заховала його в скриню і, коли змій полетів на полювання, вони разом кинулися в печеру, туди, де стояла кована скриня. Довго довелося поморочитися юнакові із замком, перш ніж зміг відімкнути. Не встиг царевич відкрити й золоту шкатулку, як до печери залетів триголовий змій. Юнак роздав у кулаці голубине яйце, котре знайшов у шкатулці. Змій ойкнув і впав набік, лише кінчик хвоста з золотистою китичкою волосся продовжував підмітати підлогу печери. Царевич відрізав китичку і сховав до кишені.

Довго чекали старші брати біля криниці найменшого. І коли вже втратили всяку надію, помітили, як заворушився кінець вірьовки. Зраділи брати, потягли і витягли старшу з сестер. За нею — середню, потім молодшу, а коли черга дійшла до найменшого брата, вони, пошепотівшись, кинули аркана в криницю.

Забув царевич лік дням і ночам, блукаючи численними залами підземного палацу, поки не потрапив до кімнати, в якій стояла залізна клітка, а в клітці сидів у неволі могутній орел. Юнак визволив птаха з неволі, допоміг йому дістатись до криниці і, прив'язавши до лапи кінець аркана, підштовхнув угору, до світла.

Виліз царевич з криниці, відв'язав і відпустив орла в небо. Повернувся юнак у рідне місто, поселився на околиці в коваля, найнявшись до нього в помічники. Вирішив, перш ніж повернутися до палацу, дізнатися, як живуть брати і що сталося з трьома прекрасними дівчатами.

Поміркуй!

- Які емоції викликала в тебе казка «Золоте яблуко»?
- Хто із синів падишаха виявився найбільш сміливим і винахідливим?
- Як «віддячили» старші брати молодшому за його вчинок?
- Як помстився молодший брат? Чому?
- Чому можна повчитися у героїв/героїнь казки?
- До якого виду казок належить цей твір?
- Що спільного й відмінного між українською народною казкою «Яйцерайце» та кримськотатарською «Золоте яблуко»?

Якось на майдані він почув гучний голос палацового оповісника:

— Жителі нашої чудової столиці! Слухайте і не кажіть, що ви не чули! За нашим давнім звичаєм, старший син падишаха оголошує свої права на прекрасну пері¹, з якою він хоче одружитись. Якщо хтось з вас претендує на її руку, приходьте в п'ятницю на майдан і позмагайтеся з царевичем у стрільбі з лука, але пам'ятайте, перший постріл — за старшим сином падишаха!

Довго не міг заснути помічник коваля, все думав, як йому покарати старшого брата. Згадав про китичку. Дістав її з кишені, потримав у руках, висмикнув волосину... і раптом перед ним з'явився дідок заввишки з вершок:

— Що побажає син змія? Я готовий виконати будь-яке твоє доручення.

— Дай мені чорного коня, одяг, який не проб'є стріла, і лук з тупою стрілою...

У п'ятницю зібралося багато людей. Старший брат царевича вивів прекрасну пері на східці палацу, й оповісник, озирнувши юрбу поглядом, запитав, чи є бажаючі позмагатися з царевичем? Помічник коваля виїхав на чорному коні на майдан і прийняв виклик.

Першим стріляв старший брат. Стріла, випущена його рукою, влучила в груди меншого і застрягла в одязі. Менший брат натягнув свій лук — і тупа стріла з такою силою вдарила старшого, що той не втримався й упав до ніг нареченої. Менший брат сіпнув свого коня і помчав геть.

Через тиждень оповісник оголосив, що середній син падишаха вирішив одружитися й оголошує свої права на прекрасну пері...

У п'ятницю середній брат вивів на східці палацу середульшу з сестер, і, щойно пролунало оголошення оповісника, як на майдан виїхав юнак на білому коні та, поранивши тупою стрілою нареченого, помчав з майдану.

Минув ще тиждень. Цього разу оповісник оголосив, що син візира бажає одружитися з прекрасною пері і готовий позмагатися з будь-ким, хто прийме його виклик. Цього разу на майдан виїхав юнак на золотистому коні і після пострілу сина візира пустив у нього стрілу і вбив його.

Варта, котра заздалегідь оточила майдан, кинулась до юнака, але той направив коня до палацу і постав перед падишахом. Батько, почувши голос сина, обійняв його.

¹ Пері — дівчина.

— Ти живий, синку? Брати сказали, що ти загинув у пазурах змія...

— Здрастуйте, тату! Я убив змія і визволив з полону трьох чудових пері. Брати, вирішивши позбутися мене, залишили мене помирати в глибокій криниці. А сьогодні хотіли видати заміж дівчину, яку я покохав, завдяки якій я переміг триголового змія і приніс тобі золоте яблуко. З'їж його і ти впізнаватимеш нас не лише по голосу, а й в обличчя.

З'їв падишах золоте яблуко — і зір знову повернувся до нього. Він знову побачив блакитне небо над головою, яскраве сонце, побачив обличчя синів. Побачив та й каже:

— Незважаючи на негідний вчинок братів, ти здійснив подвиг і залишився живим. Я оголошую тебе своїм спадкоємцем, і твоє право — покарати братів чи помилувати їх.

— Ні, тату, вони твої сини і мої брати. Я прощаю їм провину, і, якщо ти дав мені таке право, я наказую: віднині у нашому царстві відмінити смертні вироки. Нехай панують милосердя та справедливість.

Так відповів батькові найменший син. А згодом у столиці султанату відбулися три весілля, і все місто зібралося на майдані, щоб привітати царевичів. Більше за всіх радів коваль, адже він віднині став головним ковалем країни. А з дерева, котре щороку родило по одному яблуку, нинішня господиня дерева — дружина принца — зривала чарівний плід, розрізала його на вісім частин і давала їсти тим сліпим, які ніколи не бачили блакитного неба і яскравого сонця.

Літературознавчий клуб

Усна народна творчість кримських татар, як й інших народів, є культурним надбанням багатьох поколінь, відображає життєвий досвід, традиції народу.

У кримськотатарському фольклорі трапляються персонажі і сюжети, характерні для мусульманських народів, тому казка «Золоте яблуко» дещо нагадала казки збірки «Тисяча і одна ніч».

Поміркуй!

- Знайди приклади використання гіперболи в казці «Золоте яблуко». Поясни значення гіперболи в тексті.
- Яка традиційна будова кримськотатарських казок? Чи відповідає будова казки «Золоте яблуко» традиційній? Які розбіжності тобі вдалося помітити?

Кримськотатарські казки (масаллар) можуть бути різних видів, однак особливо вражають своєю фантазією, незвичайними пригодами чарівні казки.

Найбільше випробувань у казці «Золоте яблуко» випадає на долю наймолодшого сина падишаха. Однак юнак виявляє неабияку сміливість та силу. Таке перебільшене змалювання сили або можливостей героїв/героїнь літературного твору називають **гіперболою**.

*Літературознавчий
словник*

Гіпербола – перебільшене змалювання сили або можливостей героїв/героїнь літературного твору.

Кримськотатарські казки різноманітні за темами, однак зазвичай, як і казки багатьох інших народів, мають схожу будову. Події традиційно розгортаються так: герой/героїня залишає дім; заборона, яка застерігає героя/героїню від певних дій; ошуканство, коли лиходій намагається обдурити жертву; лиходійство, коли завдано якоїсь шкоди; початок протидії; вчинки героя для вирішення ситуації; випробування героя дарувальником; переміщення героя; боротьба; перемога; складне завдання; викриття лиходія; покарання; одруження.

У колі мистецтв

Казка «Золоте яблуко» захоплює не лише яскравими подіями та неймовірними пригодами. У читацькій уяві постають неймовірні сади, міста, палаці, де розгортаються події.

Зісканий **QR-код** та здійсни віртуальну екскурсію до Ханського палацу в Бахчисараї, що в Криму. Цей палац почали будувати близько 500 років тому і працювали над ним понад два століття.

Бахчисарайський (Ханський)
палац (АР Крим)

Поміркуй!

- Розглянь світліну із зображенням Бахчисарайського (Ханського) палацу. Чи відповідає цей палац тому уявленню про місце подій, які розгортаються у казці «Золоте яблуко». Свою думку обґрунтуй.

Бахчисарайський палац вражає своєю красою. У ньому втілено ідею уявлення про райський сад на землі. Навіть саме слово «Бахчисарай» перекладається з кримськотатарської мови як «палац-сад».

Це пам'ятка історії та культури всесвітнього значення.

Мовна скарбничка

У казці «Золоте яблуко» прикметник «золоте» (золотий, золота, золоті) вживається не лише в заголовку. Зверни увагу, в яких реченнях та для позначення якості яких предметів використовується цей прикметник. Подумай, чому так часто цей прикметник трапляється в тексті казки.

Склади речення зі словом «золотий», використовуючи його в прямому і переносному значеннях. У якому значенні, на твою думку, використано це слово в заголовку казки?

Читай і досліджуй!

Події у кримськотатарській казці розгортаються навколо яблука. Цікаво, що яблуко наділяли чудодійними властивостями й інші народи. У казках відображається світла природа яблука: безсмертя, здоров'я, краса, багатство. Із народних казок відомі молодильні яблука, які повертають молодість, допомагають позбутися хвороб. Яблуня із золотими плодами часто постає як дерево долі, можливості передбачити майбутнє.

Мабуть, тобі спала на думку казка про Білосніжку, яка скуштувала отруєне мачухою яблуко й впала, ніби мертва. Лише поцілунок прекрасного принца зміг повернути її до життя.

А які ще казки, де зустрічаються чарівні яблука, тобі доводилося читати? Підготуй розповідь про ці твори.

Підсумуй!

- Що тебе найбільше вразило у кримськотатарській народній казці «Золоте яблуко»?
- Чого тебе навчила ця казка?
- Які епізоди були складними для твого сприйняття?
- Що було найбільш цікавим, а що новим у цьому фольклорному творі?
- Чи була в тебе потреба звертатися по допомогу до вчителя/вчительки під час роботи над завданнями підручника до цієї теми? Чи допомогли тобі підказки вчителя/вчительки у їх виконанні?

- Оціни за допомогою смайлика, наскільки тобі вдалося опрацювати матеріал цього розділу підручника.

Брати Якоб і Вільгельм Трім

Ти вже знаєш, що в народних казках розповіді про реальні події доповнюються фантастичними, незвичайними елементами, що виникають у творчій уяві оповідача/оповідачки.

У німецькій народній казці «Пані Метелиця» ти зможеш упізнати знайому історію, подібну до якої вже, можливо, зустрічав/зустрічала у казках інших народів. Однак, зверни увагу, що дійові особи тут будуть інші, та й розказана вона буде зовсім по-іншому, адже національна культура кожного народу особлива й неповторна. Розглянь ілюстрації до казки «Пані Метелиця» і спробуй передбачити, про що в ній розповідатиметься.

Пані Метелиця

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, падчірка, була гарна й роботяща, а друга, рідна, гидка й лінива. Та вдова любила куди більше рідну доньку, хоч та була гидка й лінива. Падчірка мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа на шляху біля криниці й прjala доти, поки їй нитка прорізала пальці до крові.

Є. Булатов, О. Васильєв.
Ілюстрація до казки «Пані Метелиця»

М. Тарловський. Ілюстрація
до казки «Пані Метелиця»

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило увесь починок. Вона схилилася над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

Гірко заплакала дівчина й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі застави і нарешті сказала:

— Уміла вкинути починок, то зараз же лізь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що їй робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю і знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів цвіли навколо неї.

Вона пішла цією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

— Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі і лопатою повитягала весь хліб. А потім пішла собі далі.

Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

— Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипались на землю. Вона трусила доти, поки жодного яблука не лишилося на яблуні. Тоді згорнула яблука на купу і пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце вибирала стара баба. В неї стирчали такі великі зуби, що дівчинка хотіла тікати. Але стара гукнула їй услід:

— А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, і якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Най-

М. Тарловський.
Ілюстрація до казки
«Пані Метелиця»

Поміркуй!

- Які враження про героїнь казки склалися в тебе після прочитаних перших сторінок?
- Кого зустріла дівчина-пасербиця, коли опинилася на дні криниці? Чи допомогла вона яблуні та печі?
- Про які риси характеру головної героїні свідчать її добрі справи?
- Зверни увагу на заголовок казки. Кого ще, на твою думку, зустріне дівчина?

краще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я летіло, — тоді на світі йтиме сніг, бо я ж пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилась у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина у всьому догоджала старій, збивала їй подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старій дуже добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова і щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час у старій та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що нудьгує за домівкою, і хоча тут було їй у тисячу разів краще, проте її тягло вернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала до старій:

— Взяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут зоставатися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

— Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу на гору.

Вона взяла її за руку і провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилась золотом.

— Це тобі за те, що ти у всьому старанна була, — сказала стара і віддала їй також і починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулась, і дівчина опинилася вгорі, на землі, біля своєї хати.

Поміркуй!

- Яке перше враження справила на дівчину пані Метелиця? Якою насправді виявилась бабуся? Чи можна судити про людину лише за її зовнішністю? Чому?
- У Німеччині в сніжну погоду можна почути вислів: «Гульда (так називають пані Метелицю) стелить ліжко». Знайди в казці пояснення цьому вислову.
- Дівчині було добре жити в пані Метелиці, однак вона сумує за домівкою. Чому? Зачитай рядки казки, на підтвердження своєї думки.
- Як ти вважаєш, чи відпустить бабуся дівчину додому?

М. Тарловський. Ілюстрація до казки «Пані Метелиця»

А щойно вона ввійшла в двір, півень злетів на цямрину і заспівав:

Кукуріку, кукуріку! —
Наша дівчина іде, —
на ній золота без ліку.

Ввійшла дівчина до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як падчірка дослужилася до такого великого багатства; то аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гидкій та ледачій доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починанок був у крові, вколола собі пальця, всунувши руку в густий терен. А потім кинула починанок у колодязь і стрибнула сама туди.

Вона опинилась, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» — вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» — і пішла далі.

М. Тарловський. Ілюстрація до казки «Пані Метелиця»

 Поміркуй!

- Як віддячила пані Метелиця дівчині за роботу?
- Як ти думаєш, чи змінить мачуха своє ставлення до пасербиці? Прокоментуй свою думку.
- Чи впорається, на твою думку, сестра дівчини із завданнями, що постануть перед нею? Прослідкуй за текстом, чи підтвердиться твоє прогнозування.

Незабаром дійшла вона до яблуні й, почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» — вона відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» — і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухалась пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було, що про золото, яке стара їй подарує, але другого дня почала лінуватися, третього ще більше — навіть уставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло.

Це скоро набридло старій, і вона сказала дівчині, що її служба скінчилася. Ледащиця дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно дівчина ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

— Оце тобі твій заробіток, — сказала пані Метелиця і замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, вся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

Кукуріку, кукуріку! —

Наша ледащиця йде, —
що брудна буде довіку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

(Переклад С. Сакидона)

Літературознавчий словничок

Антитеза — зіставлення протилежних понять, персонажів або рис їхніх характерів.

Сюжет — низка подій у художньому творі.

Мандрівний сюжет — популярний сюжет, що трапляється у фольклорі та художній літературі різних народів.

Ти вже змієш порівнювати риси характерів героїв і героїнь твору. Ознайомся із тлумаченням поняття «антитеза» у рубриці «Літературознавчий словничок». Доведи, що в казці «Пані Метелиця» для змалювання персонажів використано прийом антитези. Підтвердь свою думку прикладами з твору. А про його авторів ти зможеш довідатися із рубрики «Літературознавчий клуб».

Літературознавчий клуб

У XIX столітті в Україні, як і в усій Європі, спостерігалось зростання інтересу до народної творчості. Учені-фольклористи збирали та записували твори усної народної творчості, в якій вбачали невичерпне джерело мудрості. В Україні такими фольклористами були історик Микола Костомаров і письменниця Марко Вовчок, а в Німеччині — брати **Вільгельм** (1786–1859) і **Якоб** (1785–1863) **Грімм**. Брати Грімм —

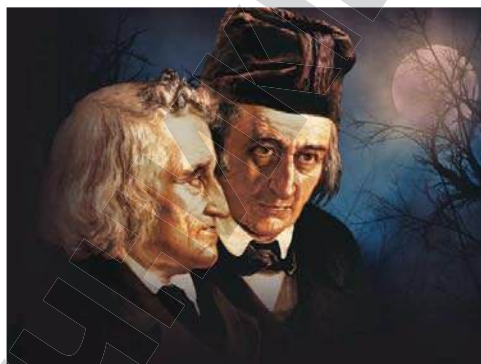

Поміркуй!

- Кому із персонажів казки ти співпереживав/співпереживала?
- Чи справедливий фінал казки? Поясни свою думку.
- Пригадай казки, у яких відбуваються подібні події. Які моральні цінності утверджуються в цих казках?
- Довідайся з рубрики «Літературознавчий клуб», як називається явище, коли подібні історії зображено в художніх творах різних народів.

фольклористи, учені-мовознавці — сумлінно збирали та записували казки й легенди німецького народу, оскільки вбачали в цих фольклорних надбаннях зразки народної моралі.

Дитинство братів Грімм було сповненим любові, радості й піклування один про одного. Однак таке життя, схоже на казку, змінилося, коли помер батько. Їхня мати не впоралася з життєвими труднощами, тому малими братами опікувалася тітка. Рано втративши батька, Якоб і Вільгельм змалку мали почуття великої відповідальності за матір і молодших братів та сестер, яким завжди допомагали.

Е. Еріхау-Бауманн. Брати Грімм

Освіту брати Грімм здобували спершу в гімназії, а потім у Марбурзькому університеті (Німеччина). Після завершення навчання працювали в бібліотеці. З того часу вони почали збирати казки й легенди.

Німецька народна казка «Пані Метелиця» відома в усьому світі саме завдяки братам Грімм. Загалом вони зібрали понад 200 казкових творів, що увійшли до збірки «Казки для дітей та родини».

Традиційно в казках спостерігаємо за боротьбою добра і зла. А ще протиставляються працелюбство і лінощі, багатство і бідність, краса і потворність тощо. Таке зіставлення протилежних понять, персонажів або рис їхнього характеру в літературних творах називають **антитезою**. Завдяки вмілому застосуванню антитези художній твір стає яскравішим, ми виразніше сприймаємо прочитане.

Саме антитезу покладено в основу створення образів пасербиці та рідної доньки вдови. Роботяща та милосердна пасербиця яскраво протиставлена лінивій, зухвалій і жадібній зведеній сестрі. Таким самим протилежним є ставлення до дівчат удови та Пані Метелиці. Тож і винагорода за роботу дівчат також протилежна. Отже, як і багато інших казок, зібраних братами Грімм, казка «Пані Метелиця» утверджує головну думку: важка праця завжди винагороджується, а лень карається.

Цікаво, що антитезу використано і для створення образу Пані Метелиці — її страшна зовнішність протиставлена щирості та доброті.

Тема протиставлення добра та зла є головною у фольклорних казках різних народів. Часто трапляються у народних творах й інші схожі теми, подібні ситуації та персонажі. Таке явище у фольклорі та літературі називають **мандрівним сюжетом**. За «мандрівним сюжетом» спостерігаємо і в казці «Пані Метелиця»: як часто буває в народних казках, конфлікт цієї казки полягає у протиставленні героїнь — гарної і роботящої пасербиці та гидкої і лінивої рідної доньки вдови.

«Мандрівні сюжети» наявні в казках, записаних братами Грімм, а також у збірці давньоіндійських казок «Панчатантра» та збірці арабських казок «Тисяча і одна ніч».

Поміркуй!

- Поясни, що таке **антитеза**. Наведи приклади застосування прийому антитези в казці «Пані Метелиця». Поясни її значення.
- Що таке **мандрівний сюжет**? Чи доводилося тобі читати казки, в основу яких покладено мандрівний сюжет про злу мачуху та добру пасербицю? Розкажи про них.

Мовна скарбничка

Досить часто для створення антитези вживають антоніми. Пригадай, що таке **антоніми**. Знайди антоніми в казці «Пані Метелиця». Поясни їхню роль у створенні антитези.

У колі мистецтв

Сюжет популярної німецької народної казки «Пані Метелиця» відображено в кіномистецтві. Уже понад пів століття захоплює глядачів та глядачок майстерна екранізація цієї казки німецького режисера Готтфріда Кольдиця. Митець неординарно підійшов до своєї роботи. Сюжет казки у його кінофільмі «Пані Метелиця» доповнено новими персонажами та подіями. Так, пасербицю звать Марією (Марі). З'явилися у дівчат-героїнь казки троє братів. А ще в кінофільмі звучать пісні. Також існують і сучасні кінофільми за мотивами казки «Пані Метелиця».

Постери¹ до кінофільмів «Пані Метелиця» (різних років)

¹ *Постер* (англ. *poster* — афіша, оголошення, плакат) — художньо оформлений плакат для рекламних чи декоративних цілей.

 Поміркуй!

- Переглянь одну з кіноверсій казки «Пані Метелиця». Порівняй кінофільм із казкою. Визнач елементи кінофільму, що були додані кіномитцями. Обґрунтуй доречність їхнього використання.

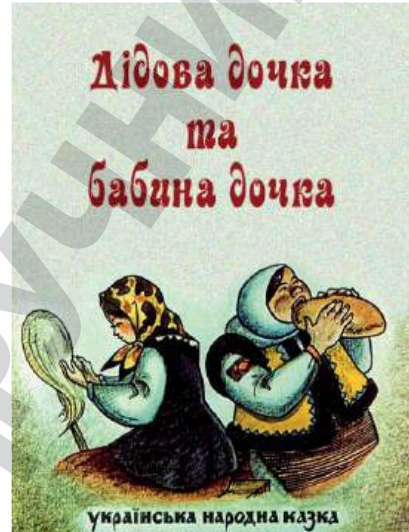
Читай і досліджуй!

Мандрівний сюжет про злу мачуху та рідну доньку й пасербицю зустрічаємо в українській народній казці «Дідова дочка та бабина дочка».

Прочитай цю казку та порівняй її з німецькою народною казкою «Пані Метелиця».

Що спільного в характері та вчинках героїнь цих казок?

У процесі підготовки результатів свого дослідження скористайся матеріалами підручника про прийом антитези у фольклорних творах та про мандрівні сюжети в казках народів світу.

Ю. Северин. Ілюстрація до казки «Дідова дочка та бабина дочка»

Підсумуй!

- Що тебе найбільше вразило в німецькій народній казці «Пані Метелиця», записаній братами Грім?
- Чому ти навчився/навчилася у героїнь цієї казки?
- Які епізоди казки були складними для твого сприйняття?
- Що було найбільш цікавим, а що новим у цьому фольклорному творі?
- Чи довелося тобі звертатися за допомогою до вчителя/вчительки під час роботи над завданнями підручника до цієї теми? Чи допомогли тобі підказки у їх виконанні?
- Оціни за допомогою смайлика, наскільки тобі вдалося опрацювати матеріал цього розділу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Літературні казки

Шарль Перро

Ти вже знаєш, що є казки народні та літературні, тобто написані письменниками/письменницями. Ти маєш можливість знову поринути в чарівний, захопливий світ казок, а також мультфільмів за їхніми мотивами, дізнатися про відомих у всьому світі казкарів.

- Пригадай літературні казки, з якими тобі пощастило ознайомитися на уроках в початковій школі. А яка літературна казка є твоєю улюбленою? Хто їх написав/написала?
- Чи доводилося тобі раніше читати казку Шарля Перро «Попелюшка» або ж дивитися мультиплікаційну версію цього твору?
- Зіскануй **QR-код** і послухай музику із мультфільму кінокомпанії Волта Діснея «Попелюшка» (США, реж. К. Джероміні, Г. Луске, В. Джексон, 1950 р.) та спробуй передбачити, які події відбуватимуться у казці Шарля Перро. Свої передбачення оформи у вигляді асоціативного ланцюжка.

Попелюшка, або Кришталевий черевичок

В одного чоловіка померла дружина, й він одружився вдруге з удовою, такою чванливою та гоноровитою, якої, відколи світ світом, ніхто й не бачив. Вона мала двох дочок, теж чванливих і гоноровитих. А в чоловіка була своя дочка, надзвичайно добра та ніжна — вся в матір, найкращу жінку в світі.

Не встигли відсвяткувати весілля, як мачуха вже показала свою лиху вдачу. Вона зненавиділа пасербицю за її красу, бо поряд з нею її власні дочки здавалися ще огиднішими. Отож мачуха й загадувала дівчині робити найбруднішу роботу в домі — мити посуд, прати одяг, прибирати кімнати.

Спала дівчина аж під самісіньким дахом, на горищі, на блаґенькому солом'яникові, тоді як сестри її жили в розкішних pokojах з м'якими постелями та дзеркалами, що в них бачили себе з голови до п'ят.

Кадр із мультфільму
«Попелюшка» (США, реж.
К. Джероміні, Г. Луске, В. Джексон,
кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

Бідолашна дівчина покірно терпіла всі кривди й не наважувалась жалітися батькові — той однаково вилаяв би її, бо в усьому коривсь своїй лихій дружині. Упоравшись із роботою, дівчина йшла в куток і сідала просто на попіл, натрушений біля каміна. Тому всі в домі звали її Чорногузкою. А менша сестра, не така лиха, як старша, прозвала її Попелюшкою.

Та навіть у лахмітті і в попелі Попелюшка була куди гарніша за своїх сестер, хоч ті й ходили в пишних шатах.

Якось син короля, молодий та голий принц, улаштував бал і запросив на нього всіх знатних людей королівства. Наші дві панночки теж дістали запрошення, бо їх мали за поважних осіб у тій країні.

Почалися клопоти й турботи — треба ж було приготувати сукні й оздобити та вибрати зачіски, які їм були б найбільше до лиця. А Попелюшці додалося роботи — прати й прасувати білизну для сестер, крохмалити їм комірки та манжети. Сестри тільки про те й говорили, як би краще вбратися, і без упину крутилися перед дзеркалами, вибираючи й примірюючи свої сукні.

— Я, — сказала старша, — вберуся в сукню з червоного оксамиту й почеплю оздобити, які мені привезли з Англії.

— А я, — мовила молодша, — вберуся в буденну сукню, та зате надягну накидку, гаптовану золотими квітами, й діамантове намисто — такого ні в кого немає!

Вони замовили наймодніші капелюшки, накупили найдорожчих парфумів і пудри. Одягнувшись, покликали Попелюшку подивитися — адже вони знали, що в неї хороший смак. Дівчина дала сестрам мудрі поради і навіть запропонувала за-

 Поміркуй!

- Чи знайома тобі історія про працювиту пасербицю, яка виконує в родині роль прислужниці? У яких казках тобі про це вже доводилося читати?
- Про що мріяла Попелюшка? Завдяки чому/кому можливе здійснення її мрій?
- Чи зможе Попелюшка стати щасливою? Поясни свою думку.

 Поміркуй!

- Як ти оцінюєш поведінку сестер Попелюшки? Чи заслуговує вона на таке ставлення? Обґрунтуй своє твердження.
- Чому Попелюшка не тримає зла на сестер? Про які риси характеру це свідчить?
- Через які переживання Попелюшка плаче? Про що вона думає в цей час?
- Як саме може допомогти Попелюшці її хрещена мати?

чесати їх. Ті залюбки погодились. Поки вона їх зачісувала, сестри запитали:

— А ти, Попелюшко, хочеш поїхати на бал?

— Ой, сестриці, не смійтеся з мене! Чи ж мені личить там бути?

— А й справді, всі сміялися б, якби побачили на балі Чорногузку!

Якась інша дівчина за такі слова, певно, зіпсувала б злим се-страм зачіски. Але Попелюшка була добра та незлостива і заче-сала їх так гарно, що кращого годі було їм бажати.

Сестри два дні майже нічого не їли, крутилися перед дзеркала-ми і весь час роздивлялися — чи не схудли, часом, і чи не треба ще тугіше зашнурувати їх, — адже вони хотіли бути тонесенькими та стрункими.

Аж ось щаслива мить настала. Сестри з матір'ю сіли в карету й поїхали на бал. Попелюшка довго стояла під брамою й сумно дивилася їм услід. Коли ж карета зникла з очей, дівчина сіла на ганку й гірко заплакала.

Раптом з'явилася її хрещена мати — чарівниця.

Побачивши, що дівчина вми-вається сльозами, вона спитала:

— Що сталося?

— Я хотіла б... хотіла б... — мо-вила Попелюшка й заплакала так гірко, що не могла більше до-дати й слова.

— Ти хотіла б поїхати на бал, авжеж? — спитала чарівниця.

— Авжеж! — відповіла По-пелюшка, схлинуючи. — Дуже, дуже хотіла б.

— То не плач, усе буде добре, — мовила чарівниця. — Якщо ти будеш слухняною дівчинкою, я зроблю так, що ти поїдеш туди.

Вона вийшла з Попелюшкою на подвір'я і наказала:

— Піди на город і принеси мені найкращий гарбуз! Попелюшка побігла на город, знайшла най-

Кадри із мультфільму «Попелюшка»
(США, реж. К. Джероміні,
Г. Луске, В. Джексон,
кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

кращий гарбуз, зірвала його та принесла хрещеній матері, й гадки не маючи, як цей гарбуз допоможе їй поїхати на бал.

Чарівниця розрізала гарбуз, вибрала насіння, вдарила по ньому своєю чарівною паличкою... — і в ту ж мить гарбуз перетворився на розкішну визолочену карету.

Потім вона заглянула в мишачу пастку й побачила в ній шестеро мишей. Вона звеліла Попелюшці відчинити пастку. Миші одна по одній вибігали з неї, чарівниця доторкалася до кожної своєю чарівною паличкою, і кожна миша оберталася на чудового коня. Отак з'явилося шестеро гарних коней, мишачо-сірих у яблуках.

Тепер черга була за кучером.

— Піду гляну на щурячу пастку, — сказала Попелюшка, — може, туди впіймався щур? От і був би нам кучер.

— Чудово, — мовила хрещена мати, — піди глянь. Попелюшка принесла щурячу пастку — там сиділо три великі шури.

Чарівниця вибрала найбільшого, старого, з довгими сивими вусами й доторкнулась до нього своєю чарівною паличкою. Мить — і товстелезний кучер-вусань уже стояв перед ними.

Потім хрещена мати сказала Попелюшці:

— Піди-но в садок — там біля криниці ти знайдеш шість ящірок. Принеси їх мені. Попелюшка принесла ящірок, і чарівниця обернула їх на шістьох лакеїв у строкатих лівреях; вони стрибнули на приступку позади карети, та так спритно, ніби за своє життя нічого іншого й не робили.

Тоді чарівниця сказала:

— Ну ось, Попелюшко, тепер ти маєш у чому їхати на бал. Ти рада?

— Авжеж! Тільки як же я поїду туди в цьому лахмітті? — зітхнула дівчина.

Чарівниця доторкнулась до Попелюшки своєю паличкою, і враз її дранка перетворилася на розкішну сукню, гаптовану золотом, сріблом і самоцвітами. Ще дала чарівниця дівчині пару

Кадр із мультфільму «Попелюшка»
(США, реж. К. Джероміні, Г. Луске,
В. Джексон, кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

кришталевих черевичків, таких прекрасних, що кращих не було ні в кого у світі. Радісна та весела, сіла Попелюшка в карету.

На прощання хрещена мати наказала їй над усе пам'ятати, що вона може залишатися на балі тільки до півночі, бо опівночі всі чари зникають: карета знову стане гарбузом, коні — мишами, лакеї — ящірками, кучер — щуром, а її розкішна сукня обернеться благоденською драпкою. Попелюшка пообіцяла, що так і зробить. Вона поїхала до королівського палацу, не тямлячи себе від щастя.

Ти вже вмієш розрізняти реальне і фантастичне в казках. Перечитай уривок із казки Ш. Перро «Попелюшка, або Кришталевий черевичок», де описані чарівні перетворення, які відбулися завдяки чарівниці. Яка роль цього опису в казці? Чому, за задумом автора, їх здійснює саме чарівниця? Склади характеристику цього персонажа. Якою ти уявляєш добру чарівницю? Опиши її портрет. Чи мрієш ти зустріти її? Які бажання ти попросиш її виконати? Напиши листа чарівниці.

Принц, якому доповіли, що приїхала якась незнайома принцеса, вийшов її зустріти. Він подав їй руку й повів до зали, де зібралися гості.

В залі запала тиша. Гості перестали танцювати, музики — грати: так вразила їх краса незнайомої дівчини. Чути було тільки шепіт:

— О, яка вона гарна!

Король, хоч який був старий, теж не зводив з неї очей і пошепки сказав королеві, що давно вже не бачив такої вродливої і милої дівчини.

Всі дами придивлялись до сукні та зачіски незнайомки, щоб завтра й собі зробити такі самі, якщо тільки знайдеться такий крам і такі ж умілі кравці та перукарі...

Кадри із мультфільму «Попелюшка»
(США, реж. К. Джероміні, Г. Луске,
В. Джексон, кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

Принц посадив Попелюшку на почесне місце, а потім запросив до танцю. Вона танцювала напрочуд граційно, і всі гості милувалися нею.

Після танців подали різні смачні наїдки та питва, але принц і не доторкнувся до них — він дивився тільки на красуню-гостью і думав тільки про неї. А Попелюшка сіла біля своїх сестер, привітно розмовляла з ними й почастивала їх помаранчами та цитринами, якими пригостив її принц. Вони дуже здивувалися з такої люб'язності, бо не впізнали Попелюшку і мали її за невідому принцесу.

Раптом Попелюшка почула, як годинник вибив без чверті дванадцяту. Вона ввічливо попрощалася з гостями і зникла так швидко, що ніхто не встиг її затримати.

Повернувшись додому, дівчина палко подякувала своїй хрещеній матері і сказала, що дуже хотіла б завтра знову поїхати на бал, бо принц запросив її. Чарівниця погодилася знову допомогти своїй хрещениці.

Та не встигла Попелюшка докладно розповісти хрещеній матері про бал, як у двері постукали: це повернулися з королівського палацу мачуха й сестри.

— Ой, як же довго ви не поверталися! — сказала Попелюшка, відчинивши двері. Вона позіхала й протирала очі так, ніби щойно прокинулась. Хоч їй, ясна річ, зовсім не хотілося спати.

— Якби ти була на цьому чарівному балі, — відповіли сестри, — ти б там не занудилася! Туди приїздила незнайома принцеса, найвродливіша в світі! Вона була напрочуд люб'язна і навіть почастивала нас помаранчами та цитринами. Не тямлячи себе з

Кадр із мультфільму «Попелюшка» (США, реж. К. Джероміні, Г. Луске, В. Джексон, кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

Поміркуй!

- Чи сподобався Попелюшці бал? Поясни свою думку.
- Чому сестри й мачуха не впізнали Попелюшку в королівському палаці?
- Чому Попелюшка не призналася їм про свої перетворення?
- Чому її тепер не засмучують грубощі сестер?
- Чи зустрінеться Попелюшка з принцем ще раз? Поясни своє передбачення.

радості, Попелюшка спитала, як звуть ту принцесу. Але сестри відповіли, що ніхто цього не знає і що принц ладен віддати все на світі, аби тільки дізнатися, хто вона така.

— Невже й справді вона така гарна? — спитала Попелюшка всміхаючись. — Які ж ви щасливі, що бачили її! Якби хоч одним оком глянути на неї!.. Сестрице Жавотт, — мовила вона до старшої сестри, — будь ласка, позичте мені вашу буденну жовту сукню, і я поїду на бал.

— Овва! — відповіла Жавотт. — Щоб я давала свої сукні якійсь Черногузці! Я ще не збожеволіла!

Попелюшка тільки того й чекала і аніскілечки не засмутилася, бо що б вона мала робити, якби сестра погодилася дати їй свою сукню?

На другий день сестри знову поїхали на бал, і Попелюшка теж, вбрана цього разу ще розкішніше. Принц не відходив од неї ні на хвилину і раз у раз говорив їй ніжні слова. Дівчині було так добре, і вона так щиро веселилася, що геть забула про наказ хрещеної матері, їй здавалося — до півночі ще ждати і ждати, як раптом годинник почав бити дванадцять.

Попелюшка схопилася з місця й побігла з легкістю лісової кізки.

Принц кинувся за нею, але марно. На сходах Попелюшка загубила один із своїх кришталевих черевичків, і принц шанобливо підібрав його. Він підбіг до брами і спитав у вартових, чи не бачили вони, куди поїхала юна принцеса.

Але вартові відповіли, що нікого не бачили, крім хіба що якоїсь убогої дівчини, більше схожої на селянку, аніж на принцесу.

Кадр із мультфільму «Попелюшка»
(США, реж. К. Джероміні, Г. Луске,
В. Джексон, кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

Поміркуй!

- Що наказала чарівниця Попелюшці? Чому дівчина забула про цей наказ?
- Уяви, що Попелюшка не встигла вибігти з палацу до того, як годинник пробив дванадцять годину. Чи змінив би своє ставлення до неї принц? Чому ти так вважаєш?
- Яка роль чарівного черевичка у цій історії? Як він може допомогти щастю закоханих?

Не почувши нічого втішного, принц сумно повернувся до палацу. Він думав тільки про те, як розшукати чарівну втікачку.

А Попелюшка прибігла додому зовсім задихана, без карети, без лакеїв, у своїй старій, подертій сукенці. Нічого не залишилося в неї від її розкішного вбрання — тільки один черевичок.

Коли сестри приїхали з балу, Попелюшка спитала, чи була там сьогодні прекрасна незнайомка. Вони сказали, що була, але зникла, тільки-но почало бити північ, і зникла так швидко, що навіть загубила свій кришталевий черевичок, та такий гарний, що кращого ніколи не було ні в кого у світі. А принц підібрав черевичок прекрасної незнайомки і лише на нього й дивився, бо, певно, дуже закохався в принцесу.

Вони сказали правду: принц і справді покохав красуню. За кілька днів він звелів привселюдно, під звуки фанфар, оголосити, що одружиться з тією дівчиною, на яку прийдеться кришталевий черевичок. Принцові посланці поїхали по всій країні і міряли черевичок спершу принцесам, потім герцогиням, тоді всім дівчатам з вельможних родин, але все було марно. Нарешті принесли черевичок і двом сестрам Попелюшки. Та що вони не робили, як не старалися — не взули черевичка, бо він не налазив на їхні ноги. Тоді Попелюшка, яка відразу впізнала свій черевичок, сказала сміючись:

— А дайте-но й мені поміряти — може, на мене налізе?

Сестри зареготали й почали глузувати з неї.

Але принців посланець пильно глянув на Попелюшку, побачив, яка вона гарна, і сказав:

— Так, хай і вона спробує — адже мені наказано міряти черевичок усім дівчатам. І він поміряв черевичок на її маленьку ніжку. І диво! — черевичок узувся так швидко та легко, ніби ніжка тільки того й чекала! Сестри здивувалися, але коли Попелюшка вийняла з кишені другий такий самий черевичок і наділа його на другу ніжку, вони аж уклакли на місці.

Кадр із мультфільму «Попелюшка»
(США, реж. К. Джероміні, Г. Луске,
В. Джексон, кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

Раптом з'явилася чарівниця, доторкнулася своєю паличкою до Попелюшиного вбрання, і воно перетворилося на прегарну сукню, ще розкішнішу, ніж та, в якій дівчина була на балі. Сестри впізнали в Попелюшці ту красуню, що приїздила в королівський палац. Вони кинулися їй до ніг і благали вибачити за те, що зле з нею поводитись і кривдили її. Попелюшка підвела їх і сказала, що вибачає їм од щирого серця і просить наперед завжди її любити. Потім Попелюшку повезли до палацу, і принц побачив, що вона ще краща, ніж раніше.

За кілька днів справили весілля. А Попелюшка, така ж добра, як і вродлива, взяла сестер у палац і незабаром видала їх заміж за двох молодих вельмож.

(Переклад Р. Терещенка)

Поміркуй!

- Чи очікуваною для тебе є така кінцівка казки?
- Чи заслуговує Попелюшка бути принцесою? Чому?
- Чому вона не змінює свого ставлення до сестер, вибачає їм від щирого серця?
- Склади порівняльну характеристику Попелюшки та її сестер. Хто з них тобі найбільше подобається?
- Чого ти хотів би/хотіла б навчитися у Попелюшки?
- Чи може трапитися така історія насправді? Якою ти уявляєш цю історію в сучасному світі?

Ті вже вмієш визначати ознаки народних казок.

Прочитай визначення літературної казки в рубриці «Літературознавчий словничок». До якого виду казок належить казка «Попелюшка, або Кришталевий черевичок»? Які ознаки літературної казки має цей твір?

Назви час і місце подій, які відбуваються в цій казці.

Літературознавчий клуб

Автором казки «Попелюшка, або Кришталевий черевичок» є французький письменник **Шарль Перро** (1628–1703), якого називають ще «першим казкарем», тобто основоположником жанру літературної казки.

Він був академіком Французької академії, писав наукові трактати та поетичні твори, але світову славу йому здобула збірка казок «Казки матінки Гуски, або Оповідання».

Ф. Лаллеман. Портрет Ш. Перро (фрагмент)

ння та казки минулих часів із моральними повчаннями», які він написав для своїх трьох синів, хоча письменник опублікував цю збірку не під своїм ім'ям. На книжці зазначено ім'я його сина — П'єра де Арманкура. Шарля всі знали як серйозного літератора і він боявся, що через цю збірку його засміють.

До збірки увійшли казки «Спляча красуня», «Червона Шапочка», «Синя Борода», «Кіт у чоботях», «Попелюшка, або Кришталевий черевичок», «Ріке-чубчик» та «Хлопчик-мізинчик». Ці казки були дуже популярними в Парижі (Франція), щодня їх продавали близько 50 примірників, і видавець змушений був повторювати видання тричі на рік.

У казці «Попелюшка, або Кришталевий черевичок» Ш. Перро змальовує образ доброї, працьовитої, дуже красивої простої дівчини, яка завдяки своїм старанням і добрій вдачі стає принцесою і не втрачає своїх прекрасних якостей, а навпаки, прощає несправедливе ставлення до неї й прагне зробити щасливими своїх рідних і близьких.

Казка «Попелюшка, або Кришталевий черевичок» — **літературна казка**. Народні та літературні казки подібні за будовою (мають зачин, основну частину, кінцівку). Вони бувають різних видів — про тварин, чарівні, соціально-побутові. І в народних, і в літературних казках фантастичне поєднується з реальним; діють казкові герої/героїні, відбуваються неймовірні події.

Однак однією з основних **відмінностей літературної казки** від народної є те, що вона *має автора чи авторку*. Тому в ній висловлене не узагальнене, а письменницьке бачення чарівної історії, яку автор/авторка розповідає читачеві/читачці. У літературних казках, як правило, зазначено місце і час подій, змальовано різні побутові подробиці, подано портрети героїв і героїнь і схарактеризовано їхні вчинки.

Літературознавчий словник

Літературна казка — казка, написана письменником/письменницею.

Спільні ознаки народної та літературної казок: фантастичне поєднується з реальним; діють казкові герої/героїні; відбуваються неймовірні події.

Ці казки подібні за будовою (зачин, основна частина, кінцівка). Вони можуть бути різних видів — про тварин, чарівні, соціально-побутові.

На відміну від народних, літературні казки мають автора/авторку. У них, як правило, зазначено місце і час подій, різні побутові подробиці, подано портрети героїв/героїнь, докладно схарактеризовано їхні вчинки.

У колі мистецтв

За мотивами казки Ш. Перро «Попелюшка, або Кришталевий черевичок» поставлено численні п'єси, створено мультиплікаційні фільми, відзнято кінофільми. Найвідомішою екранізацією цієї казки є мультфільм кінокомпанії Волта Діснея (США) «Попелюшка» («Cinderella»), режисерів В. Джексона, Г. Луске, К. Джеронімі, який вийшов на кіноекрани 1950 року.

У цьому мультиплікаційному фільмі, на відміну від казки, у Попелюшки є чарівні помічники: мишенята Жак і Гас, пес Бруно, пташки. Образ Попелюшки створений з рисами реальної дівчини — акторки Інґрід Бергман.

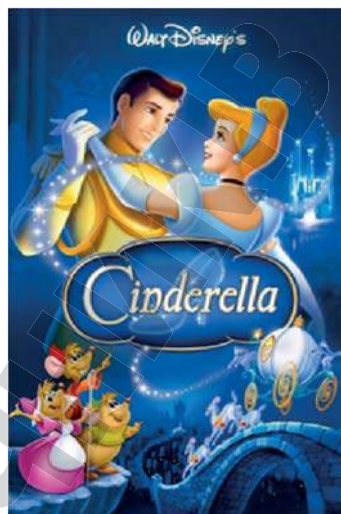
Автори сценарію мультфільму продумали в ньому все до найменших деталей, і навіть той факт, що за часів Ш. Перро у виготовленні взуття не розрізняли для якої ноги, правої чи лівої, воно призначене. Тому Попелюшка у фіналі мультфільму приміряє обидва черевички на одну й ту саму ногу.

Зіскануй **QR-код** і переглянь мультфільм про Попелюшку та поділися своїми враженнями від перегляду з друзями/подругами. Зосередь свою увагу на манері поведінки персонажів, зверни увагу на їхній одяг, адже у своїх казках Ш. Перро надзвичайно точно відтворював усі деталі інтер'єру, побуту, моди свого часу.

Читай і досліджуй!

Уяви, що ти — письменник/письменниця, і тобі потрібно написати продовження казки Ш. Перро «Попелюшка». Намалюй або зроби колаж, на якому відобразь послідовність подій у твоєму майбутньому творі.

Постер мультфільму «Попелюшка» (США, реж. К. Джеронімі, Г. Луске, В. Джексон, кінокомпанія В. Діснея, 1950 р.)

Підсумуй!

- Чим сподобалася тобі казка Шарля Перро «Попелюшка»?
- Які риси характеру головних героїв і героїнь мають бути притаманними і сучасним дівчатам, і хлопцям?
- Які факти про казку, її автора та втілення сюжету в інших видах мистецтва тобі найбільше запам'яталися?
- Чи були завдання, які ти виконував/виконувала разом із другом/подругою? Чим сподобалося тобі працювати в парі/у групі?
- Яких нових знань ти набув/набула під час роботи над цією літературною казкою?
- Оціни свою роботу під час вивчення цієї літературної казки, заповнивши «Лист самооцінювання»:
  1. Я добре знаю зміст казки.
  2. Я можу коротко розповісти, про що ця казка.
  3. Я можу переказати казку від імені одного з персонажів твору (Попелюшки, принца, мачухи, чарівниці, сестер Попелюшки).

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Еріх Распе

Ті вже знаєш із уроків у початковій школі, що таке *гумористичні твори*, ти не раз їх читав/читала. Пригадай ті, які тобі запам'яталися. Які емоції вони в тебе викликали? Що таке *гумор*?

Так, це історії, що викликають веселий, доброзичливий сміх. Гумор робить наше життя яскравим, радісним, спонукає до добрих справ. А іноді за його допомогою можна дружньо вказати людині на якісь її негативні якості. Але, вдаючись до сміху, жарту, треба мати почуття міри. Щоб не образити, не засмутити людину, з якої підсміюєшся. Крім того, є серйозні проблеми, над якими сміятися не годиться.

Прочитай уривок із вірша українського поета Платона Воронька:

В мене є така картина —
краща від усіх!
Не картина — дивина.
Над горою низина.
Спіють яблука, малина.
Зверху вальєть сніг.

На гілках сидять зайчата.
По ставку пливуть курчата.
Іжаки летять.
Світить сонце, сяють зорі.
Жолуді на осокорі
гронами висять...

А чи ти пам'ятаєш ти схожі історії? Як називають такі твори? Правильно — небувалиці. Це гумористичні розповіді про те, чого не буває.

А зараз ти маєш нагоду познайомитись із неперевершеним майстром таких розповідей — бароном Мюнхгаузеном. Напевно, ти вже щось чув/чула про його пригоди? Розкажи. Надамо ж слово самому розповідачеві. Ось кілька з безлічі його історій.

Дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена

(Скорочено)

Найправдивіша людина на землі

Маленький дідок із довгим носом сидить біля каміна й розказує про свої пригоди. Його слухачі сміються просто йому в очі:

— Ох і Мюнхгаузен! Оце барон!

Але він навіть не дивиться на них. Він собі спокійно веде далі: як він літав на Місяць, як він жив серед триногих людей, як його проковтнула велетенська рибина, як у нього відірвалася голова.

Н. Котел, І. Вишинський.

Ілюстрація до книжки «Пригоди барона Мюнхгаузена»

Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе головний герой?
- Як до нього ставляться оточуючі?
- Чому барон Мюнхгаузен називає себе найправдивішою людиною на землі?
- Підготуй виразне читання твору.
- Зіскануй QR-код і послухай цей твір у виконанні професійної акторки.

Проаналізуй і візьми на озброєння майстерність її читання.

Одного разу якийсь проїжджий слухав-слухав те все і раптом не стерпів:

— Усе це вигадки! Нічого того не було, що ти розказуєш!

Дідок насупився і поважно відповів:

— Ті графи, барони, князі й султани, яких я мав честь називати своїми друзями, завжди казали, що я найправдивіша людина на землі.

Усі зареготалися ще дужче.

— Мюнхгаузен — правдива людина! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

А Мюнхгаузен, і оком не моргнувши, правив далі: про те, як на голові в оленя виросло розкішне дерево.

— Дерево?.. На голові в оленя?!

— Так. Вишня. І на вишні ягоди. Такі соковиті, солодкі...

Усі ці оповідання надруковані тут, в оцій книжці. Прочитай-те їх і скажете самі, чи була коли у світі людина, правдивіша за барона Мюнхгаузена.

Верхи на ядрі

У війну мені довелося їздити верхи не лише на конях, але й на гарматних ядрах.

Було це так. Ми *облягали* якесь турецьке місто, і треба було нашому командирові довідатись, чи багато у тому місті гармат.

Але в усій нашій армії не знайшлося сміливця, який погодився б крадькома пройти у ворожий табір. Найсміливішим, звісно, виявився я.

Я став біля велетенської гармати, що обстрілювала турецьке місто, і, коли з гармати вилетіло ядро, я скочив на нього верхи і хвацько помчав уперед. Усі в один голос вигукнули:

— Слава, слава, слава, бароне Мюнхгаузене!

Спершу я летів залюбки, але коли вдалині *замріло* вороже місто, мене обсіли тривожні думки!

«Гм! — сказав я собі. — Улетіти-то ти, напевне, влетиш, але чи пощастить тобі звідти вибратися? Вороги не будуть панькатися з тобою, вони схоплять тебе, як шпигуна, і повісять на найближчій шибениці. Ні, любий Мюнхгаузене, треба тобі повертатися, поки не пізно!

Н. Котел, І. Вишинський.

Ілюстрація до книжки «Пригоди барона Мюнхгаузена»

Поміркуй!

- Яким хоче виглядати барон Мюнхгаузен в очах своїх слухачів/слухачок?
- Чи вірять вони йому?
- Уважно роздивись ілюстрації художниці Ніни Котел та художника Ігоря Вишинського до книжки «Пригоди барона Мюнхгаузена» та обкладинки інших книжок про Мюнхгаузена. А яким ти уявляєш барона Мюнхгаузена? Яка його натура, зовнішність?

У цю мить повз мене пролетіло зустрічне ядро, що його пустили турки в наш табір. Не довго думавши, я пересів на нього і, мов ніде нічого, полетів назад. Звісно, під час польоту я ретельно перелічив усі турецькі гармати і привіз своєму командирові щонай докладніші відомості про ворожу артилерію.

За волосся

Взагалі, під час цієї війни зі мною було чимало пригод. Якось, рятуючись від турків, спробував я перескочити болото верхи на коні. Але кінь не доскочив до берега, і ми з розгону шубовснули у рідке багно. Шубовснули і почали тонути. Порятунку не було.

Болото страх як швидко засмоктувало нас усе глибше й глибше. Ось уже весь тулуб мого коня сховавсь у смердючому багні, ось уже й моя голова почала пірнати в болото, і звідти стирчить лише кіска моєї *перуки*.

Що робити?

Ми неминуче загинули б, якби не дивовижна сила моїх рук. Я неймовірний силач. Вхопивши себе за цю кіску, я щосили смикнув догори і без великої натуги витяг з болота й себе, й свого коня, якого міцно стиснув ногами, мов лещатами.

Еге ж, я підняв у повітря і себе, й свого коня, і якщо ви гадаєте, що це легко, спробуйте зробити це самі.

(Переказ для дітей К. Чуковського.
Переклад Г. Тютюнника)

Н. Котел,
І. Вишинський.
Ілюстрація до книжки
«Пригоди барона Мюнхгаузена»

Поміркуй!

- Яка історія, розказана бароном Мюнхгаузенем, справила на тебе найбільше враження? Коротко перекажи її.
- Чи відрізняється твоє ставлення до Мюнхгаузена на початку читання твору та після ознайомлення із декількома історіями про нього?
- Яка, на твою думку, відмінність між брехнею і фантазією?
- Хто такий барон Мюнхгаузен – брехун чи фантазер? Свою думку обґрунтуй.
- Уяви, що Мюнхгаузен якось побував у нашому сьогоденні і тепер розповідає про це своїм сучасникам. Створи невеличку історію від його імені.

Мовна скарбничка

Зверни увагу на значення слів:

Обляга́ти — тісно обступати, оточувати когось або щось, у цьому випадку місто.

Замрі́ти — завиднітися, почати з'являтися.

Перу́ка — штучне волосся. У XVIII ст. перуки носили і жінки, і чоловіки з вищих верств суспільства.

Літературознавчий клуб

Мабуть, ти здивуєшся, але розповідач історій, які ти прочитав/прочитала, — реальна особа. Барон Єронім фон Мюнхгаузен жив у Німеччині в XVIII ст. Мав веселу, запальну, непосидючу вдачу. Дуже любив мандри і пригоди. Служив у армії і справді брав участь в облозі та штурмі турецької фортеці Очаків (нині це українське місто на Миколаївщині). Він був сміливим і вправним військовиком. Повернувшись до рідного міста, майстерно й захопливо розповідав про свої численні пригоди, реальні й не зовсім.

Ці історії (розповіді) дуже подобалися всім. Їх залюбки переказували в різних куточках Німеччини, щось, звісно, й видозмінюючи, додаючи нових деталей.

Аж поки трапився шанувальник, який «обезсмертив» ці розповіді. Це був німецький бібліотекар, науковець і письменник **Рудольф Еріх Распе** (1736–1794). Він мав неспокійний характер, часто потрапляв у різні ризиковані пригоди. Мабуть, тому Распе так привабили історії Мюнхгаузена. Він зібрав, художньо обробив ці розповіді, а деякі склав і сам. У 1786 році вийшла у світ книжка небувалиць про пригоди барона, яка стала дуже популярною.

Дуже важливо розрізняти справжню людину і літературного героя. Персонаж живе, діє

Рудольф Еріх Распе

Літературознавчий словник

Літературний герой або героїня (або персонаж, або дійова особа) — це створений письменником художній образ людини, тварини або фантастичної істоти.

не в реальному, а в мистецькому світі, де панують уява, домисел, можливе чарівне. Автор за потреби може перебільшити якісь риси героя, щоб звернути на них увагу. Може поєднувати в одному персонажі характери кількох людей чи створювати нереальні образи.

Г. Брюкнер.
Мюнхгаузен

Г. Доре. Карикатура
Мюнхгаузена

Поміркуй!

- Порівняй портрет справжнього Мюнхгаузена художника Г. Брюкнера і карикатуру, створену художником Г. Доре. Який із цих портретів, на твій погляд, більш схожий на героя книжки Распе? Чому?

Мовна скарбничка

Зіскануй **QR-код**, знайди та прочитай в «Тлумачному словнику української мови» значення слова «фантазія». У словнику наведено шість значень. З якими з них можна пов'язати розповіді барона?

Усім, хто слухає або читає історії барона, одразу зрозуміло, що вони — явні фантазії. Він намагається зробити життя — своє і своїх слухачів/слухачок — веселішим, цікавішим, чудесним. І використовує для цього майстерний прийом: бере за основу історії, реальні події й ситуації, але несподівано перебільшує якісь можливості людини і цим досягає комічного ефекту.

Тепер, чимало довідавшись про героя та його вдачу, дай відповідь на запитання автора у вступній частині твору: «*Чи була коли у світі людина, правдивіша за Мюнхгаузена?*»

Які позитивні риси характеру, життєві принципи можуть підказати нам три подані в підручнику історії Мюнхгаузена?

Поміркуй!

- Поміркуй над цими висловами видатних людей із різних куточків світу: Без фантазії немає мистецтва, як немає й науки (угорський композитор Ференц Ліст).
Не може бути ні великого інженера, ні видатного хіміка, ні славетного лікаря, якщо вони не обдаровані здатністю до фантазування (український письменник Микола Трублаїні).
- Як ти гадаєш, яке значення в житті людини має фантазія? Чому Мюнхгаузен придумує усі ці небувалиці?
- Зверни увагу, як Мюнхгаузен у цих історіях характеризує себе. Чи є у його вдачі така риса, яку варто доброзичливо висміяти в гумористичній формі? Поясни свою думку.
- Перечитай вступну частину книжки. Як довоколишні ставляться до розповідей барона? Чому? А як би ти сприйняв/сприйняла такі фантазування?
- Про які позитивні риси характеру, життєві принципи йдеться в історіях Мюнхгаузена?

У колі мистецтв

Як уже мовилося, мистецької творчості без фантазії не буває. Роздивись уважно картини української художниці *Марії Приймаченко* і білорусько-французького художника *Марка Шагала*.

М. Приймаченко.
Рибний цар зловив одуда і радий

М. Шагал.
Корова з парасолею

Поміркуй!

- Своє розуміння картин, свої відчуття оформи у вигляді «хмари слів»: намалюй або ж скористайся цифровим сервісом Word It Out тощо.
- Чим саме нагадують ці картини світобачення Мюнхгаузена?

Читай і досліджуй!

В Україні надруковано кілька різних видань книжки Е. Распе «Дивовижні пригоди, подорожі і бойові подвиги барона Мюнхгаузена».

Знайди в шкільній бібліотеці або зіскануй **QR-код** і прочитай цю книжку. Поділися враженнями від прочитаного з однокласниками/однокласницями.

Підсумуй!

- Що таке *небувалиця*? Для чого вигадують такі розповіді?
- Яке враження справили на тебе історії Мюнхгаузена?
- Чи можна твір Е. Распе назвати казкою? Укажи елементи казки у цьому творі.
- Які художні прийоми використовує автор, щоб викликати зацікавлення і сміх?
- Дай визначення поняттю «літературний герой». Схарактеризуй образ барона Мюнхгаузена.
- Як ти оцінюєш свої знання про книжку «Дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена»? Заповни «Лист самооцінювання».
  1. Я добре знаю зміст твору.
  2. Я можу коротко розповісти про що цей твір.
  3. Я старанно виконувала/виконував завдання.
  4. Я запитував/запитувала вчителя/вчительку, якщо мені було щось незрозуміло.
  5. Я самостійно знаходив/знаходила додатковий матеріал.
  6. Я можу визначити, що я візьму з цього твору для свого розвитку.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Танс Крістіан Андерсен

Ти вже знаєш, що у світовій літературі дуже багато цікавих, талановитих письменників/письменниць, які створювали казки. Але певно, найвідоміше у різних куточках планети ім'я неперевершеного творця казок — Ганса Крістіана Андерсена. Мабуть, знаєш його і ти. Які казки цього письменника тобі доводилося читати? Чим вони привернули твою увагу?

А що тобі відомо про русалок? Авжеж, це фантастичні істоти, знані в міфологіях багатьох народів. Зазвичай їх уявляли як дівчат з риб'ячими хвостами. населяли вони озера, річки, моря. Вважали, що живуть русалки довше за людей, але не безсмертні. Існуючи поруч з людьми, вони добре розуміли їхні проблеми, нерідко допомагали, а іноді й карали за лихі вчинки. Русалки — образне втілення краси, сили і непередбачуваності природи. У різних мовах закріпилися такі назви цих істот: *русалки, німфи, сирени, морські панни* тощо.

Чи доводилося тобі бувати на морі? Яким ти його побачив/побачила? Опиши свої враження. Прочитавши казку Г. К. Андерсена, ти довідаєшся про життя моря, а ще більше — про людську душу.

У творі «Русалонька» згадано багато важливих деталей, читаючи, запам'ятай їх. А виконуючи завдання з рубрики «Читай і досліджуй!», ти зможеш перевірити свою спостережливість за допомогою спеціального тесту.

Мовна скарбничка

У казці «Русалонька» йдеться про світ моря та давні часи. У тексті казки позначено певні слова. Запам'ятай їх, щоб збагатити свій словниковий запас і добре зрозуміти прочитане.

Бурштін — цінний камінь жовтого кольору, що є закам'янілою смолою хвойних дерев.

Перліна — камінчик кулястої форми білого кольору, що утворюється в черепашках деяких молюсків. Використовують як прикрасу.

Дюжина — дванадцять однакових чи однорідних предметів.

Їстриця — морський молюск, що має двостулкову черепашку.

Діамант — дорогоцінний камінь.

Щогла — високий стовп на судні, призначений для встановлення вітрил, підняття прапора, влаштування спостережних пунктів.

Грót-щогла — друга від носа щогла морського парусного судна.

Бухта — невелика глибока затока.

Мовна скарбничка

Ба́ня — опуклий дах, що має форму півкулі; купол.

Валто́рна — мідний музичний духовий інструмент, що має м'яке звучання.

Ви́р — місце у річці чи морі, з круговим рухом води.

Поли́н — морська, схожа на мішечок тварина, що має присоски, якими прикріплюється до нерухомого предмета.

Кана́рка — співоча пташка яскраво-жовтого кольору.

Муслі́н — легка, тонка й м'яка тканина.

По́чет — особи, що супроводжують високопоставлену особу.

Ю́нга — підліток на судні, що навчається морської справи, готується стати матросом.

Га́вань — природно захищена від вітру, хвиль, течій і льодоходу частина океану, моря, річки, зручна для стоянки суден.

Геро́льд — глашатай, оповісник при дворах королів.

Вівта́р — відокремлене іконостасом найсвятініше місце в церкві.

Фіміа́м — запашна речовина, яку використовують у церковній службі.

Єпі́скоп — вищий духовний чин у християнській церкві.

Русалонька

(Скорочено)

Далеко, у відкритому морі, вода така синя, немов пелюстки волошок, і така прозора, ніби найчистіше скло, — проте й глибоко там! Жоден якір не дістане дна. Багато дзвіниць довелося би поставити одна на одну, щоб верхня могла вистромитися з води. Внизу, на морському дні, живуть русалки.

Не подумайте, що там на дні лише голий білий пісок, — ні, там ростуть дивовижні дерева й квіти, з такими гнучкими стеблинами та листям, що вони ворухаться, як живі, при найменшому русі води. Риби, великі й маленькі, мелькають між гіллям, зовсім так, як у нас у повітрі пташки. У найглибшому місці стоїть палац

І. Винник. Ілюстрація до казки
«Русалонька»

морського царя. Стіни його з коралів, високі і стрілчасті вікна з найпрозорішого *буриштину*, а дах з черепашок, які розкриваються і закриваються від припливу та відпливу. Це надзвичайно красиво, тому що всередині кожної черепашки лежить блискуча *перлина*, навіть одна-єдина з них була б багатою оздобою в короні королеви.

Морський цар давно вже овдовів, і його хазяйством відала стара мати, жінка розумна, але дуже горда своїм високим походженням; вона носила на хвості цілу *дюжину устриць*, тоді як інші знатні дами мали право носити по шість.

Проте загалом вона була достойна жінка, варта всіляких похвал, особливо ж тим, що дуже любила своїх маленьких внучок, морських царівен, і піклувалася про них. Їх було шестеро, прегарних дівчаток, але кращою за всіх була наймолодша. Вона була ніжна й прозора, немов пелюстка троянди, з очима синіми, як глибоке море; але, як і інші русалоньки, не мала ніг, замість ніг у неї був риб'ячий хвіст. Цілісінький день царівни бавилися у величезних залах палацу, де на стінах росли живі квіти...

Навколо палацу був великий сад з вогненно-червоними і темно-блакитними деревами. Листя та гілля на них весь час коливалося, і фрукти сяяли, наче золото, а квіти — як палаючі вогні. Земля була посипана дрібним дрібним піском, ледь блакитним, як сірчане полум'я. І скрізь на морському дні все мало ледь блакитний відблиск, — можна було подумати, що ти перебуваєш не на морському дні, а десь високо в повітрі... У безвітря можна було навіть побачити сонце; воно здавалося пурпуровою квіткою...

Кожна з маленьких царівен мала свою місцинку в саду, де могла копати й саджати квіти, як бажала. Одна зробила собі квіт-

Поміркуй!

- Як ти гадаєш, які деталі підводного світу, описані автором, є реальними, а які фантастичними, казковими?
- Зіскануй **QR-код** і подивися пізнавальне відео «Морські мешканці» та перевір свої припущення.

- За допомогою яких художніх засобів автор описує море, підводний світ, зовнішність русалоньки? Яким роблять опис ці засоби?
- Чим русалонька відрізняється від своїх сестер? Як ти гадаєш, чого вона найбільше прагнучиме в житті?

ничок у вигляді кита, другій заманулось, щоб її грядка була схожа на маленьку морську русалку, а наймолодша зробила свою грядку круглою, як сонце, посадила на ній такі ж, як воно, червоногарячі квіти.

Дивною дівчинкою була ця русалонька — такою тихою, задумливою... Сестри її прикрашали свої грядочки різними дивовижними речами, які потрапляли сюди з розбитих кораблів, а в її куточку... стояла лише одна прекрасна мармурова статуя хлопчика, що упала на дно моря з якогось загиблого корабля. Русалочка посадила коло статуї ясно-червону плакучу вербу, верба чудесно розрослася.

Не було більшої втіхи для русалоньки, як слухати про життя людей там, нагорі. Стара бабуся мусила розповідати їй усе, що тільки знала про кораблі, міста, про людей, про тварин. Найбільше подобалось русалочці і дивувало її, що квіти на землі пахнуть — не те що тут, у морі! — що ліси там зелені, а риби, які живуть на деревах, так дзвінко й добре співають. Бабуся називала «рибками» пташок, інакше внучки не зрозуміли б її, адже вони ніколи не бачили пташок.

— Коли вам мине п'ятнадцять років, — казала бабуся, — вам теж дозволять впливати на поверхню моря, сидіти там при світлі місяця на скелях і дивитися на величезні кораблі, що пропливатимуть мимо; ви побачите ліси й міста...

Та ніхто з них так пристрасно не жадав виплисти швидше на поверхню моря, як наймолодша, тиха, задумлива русалонька, якій доводилося чекати довше за всіх.

Скільки ночей простояла вона коло відчиненого вікна і дивилася вгору крізь морську блакить, де ворушили своїми плавцями та хвостиками риби! Вона бачила місяць і зірки. Правда, крізь воду вони світилися досить тьмяно, проте здавалися далеко більшими, ніж здаються нашим очам.

Нарешті старшій царівні сповнилось п'ятнадцять років, і їй дозволили піднятися на поверхню моря.

Коли вона повернулася — розповідям не було краю. Але най-

Поміркуй!

- Зверни увагу на опис русалками світу людей. Які враження справляють на тебе ці описи?
- Як старші сестри поведуться на поверхні, як сприймають світ? Назви їх спільні й відмінні риси характеру. Обґрунтуй свою думку цитатами.
- Розкажи, як сприйме людський світ наймолодша русалонька.

краще, казала вона, лежати при світлі місяця на піщаній косі і милуватися великим містом на березі. Там, ніби сотні зірочок, горіли вогні, чути було музику, гомін людей, гуркіт екіпажів, там височіли гостроверхі вежі, лунали дзвони. Так, саме тому, що їй не можна було туди потрапити, це її вабило найдужче.

О! Як слухала ці оповідання наймолодша сестра!...

Наступного року й друга сестра одержала дозвіл піднятися з води нагору і плавати, де схоче. Вона виринула в ту мить, коли заходило сонце, і вирішила, що прекраснішого за це видовище не може бути...

Минув ще рік, і впливла третя сестра... Вона побачила чудові зелені пагорки, вкриті виноградом, палаци і будинки виглядали з прекрасних лісів. Вона чула, як співали пташки, а сонце так сяяло і пекло, що русалка мусила часто поринати у воду, щоб освіжити своє палаюче личко. У невеликій бухті русалка помітила зграйку маленьких людських дітей. Зовсім голенькі, вони бігали і хлюпались у воді. Русалка хотіла погратися з ними, але вони злякались і втекли, а замість них прибігла маленька чорна тваринка — це був собака...

Четверта сестра не була такою сміливою. Вона трималася посередині, у відкритому морі, і потім розповідала, що це найкраще. Куди не поглянь, на багато миль навколо берега, а небо — ніби перевернутий велетенський скляний купол...

Та ось надійшла черга п'ятої сестри. Її день народження припав на зиму, і тому вона побачила те, чого не бачили, коли впливали вперше, її сестри. Море було зовсім зелене, і скрізь плавали крижані гори, схожі на величезні перлини, тільки далеко вищі, ніж найвищі дзвіниці, збудовані людьми. Гори були найвигадливіших форм і сяяли, як *діаманти*. Русалонька сіла на найвищу крижану гору, вітер розвівав її довге волосся, і всі моряки перелякано обходили ту гору, де вона сиділа.

Та надвечір небо затяглось хмарами, замиготіла блискавка, заgrimів грім, зчорніле море підносило високо і кидало вниз крижані брили, і вони горіли в червоному світлі блискавок. На всіх кораблях згортали паруси. Люди метались від жаху. А русалка сиділа спокійно на плаваючій крижаній горі і милувалась, як вогневі блискавки зигзагами борознили небо й падали у мерехтливое море.

Взагалі кожна з сестер, яка тільки впливала вперше, була в захопленні від усього нового і, як здавалося їм, прекрасного.

Але, ставши дорослими дівчатами й одержавши дозвіл плавати скрізь, де хотіли, вони швидко звикли до всього і були вже байдужі до того, що бачили...

Коли вечорами сестри рука в руку підіймалися над водою, наймолодша русалочка лишалась сама-самісінька, дивилась їм услід, і, здавалося, їй дуже хотілося заплакати, але ж у русалок нема сліз, і через те сумувати їм ще важче.

Нарешті і їй минув п'ятнадцятий рік.

— От і тебе виростили, — сказала їй бабуся, стара королева-вдова. — Йди сюди, я причепурю тебе так само, як і твоїх сестер. — І вона одягла на голівку русалочці вінець з білих лілей. Кожна пелюстка лілеї була половинкою перлини. Потім стара наказала вісьмом великим устрицям причепитися до хвоста царівни — щоб усі знали про її високе походження...

О! З якою охотою скинула б русалонька з себе усі ці розкішні убори і важкий вінець.

Ясно-червоні квіти з її садка личили б їй далеко більше, та що поробиш!

— Прощайте, — мовила вона і легко та плавно, наче бульбашка, піднялася з води нагору. Сонце тільки-но зайшло, коли вона підвела голову над водою, але хмари ще палали пурпуром і золотом, і в блідому рожевому небі засвітилася вечірня зірка, така ясна та прекрасна. Повітря було м'яке й свіже, а море зовсім спокійне.

Неподалечку стояв великий корабель з трьома *щоглами*... З корабля лунали музика і співи, а коли звечоріло..., корабель засвітився сотнями різнобарвних ліхтариків, — здавалося, в повітрі замаяли прапорці всіх націй.

Русалочка підпливла до вікна каюти, і коли хвиля підносила її вгору, вона могла зазирнути в прозоре скло. У каюті зібралось багато пишно вбраних людей, але найвродливішим був молодий принц з великими чорними очима. Йому, певне, було не більше шістнадцяти років. Саме святкували день його народження, тому на кораблі і було так весело та розкішно. Матроси танцювали на

І. Винник.

Ілюстрація до казки «Русалонька»

палубі, а коли туди вийшов юний принц, сотні ракет знялися у повітря, і стало ясно, як удень.

О! Який гарний був молодий принц! Він тиснув людям руки, сміявся, а музика все лунала й лунала тієї чудової ночі.

Було вже пізно, а русалонька все не могла відвести очей від корабля і прекрасного принца.

О! Насувала страшна негода! Матроси кинулися згортати паруси. Великий корабель хитало в оскаженілому морі, вода здіймалася, наче величезні чорні гори, що от-от впадуть на щогли. Та корабель пірнав, як лебідь, між високими горами і виринав знову на хвилях, що громадилися над ним. Русалоньці все це здавалося веселою прогулянкою, але моряки почували себе інакше. Корабель скрипів і тріщав, грубі дошки гнулися від сильних ударів хвиль. От *грот-щогла*, наче очертинка, зломилась посередині, корабель ліг на бік, і вода полинула в трюм. Лише тепер русалонька зрозуміла, яка небезпека загрожує кораблю...

На мить ставало зовсім темно, хоч око виколи, потім знову спалахувала блискавка, і русалонька пізнавала всіх людей з корабля, — кожен рятувався як міг. Та вона шукала очима тільки принца. Коли корабель зовсім розвалився, вона побачила, що принц тоне в глибокому морі. Спочатку вона навіть зраділа, що він спускається до них, та згадала, що люди не можуть жити у воді... Ні! Він не повинен умерти! Вона попливла між балок та дощок, зовсім забувши, що вони можуть її розчавити... Та от, нарешті, вона наздогнала принца.

Він майже зовсім знесилів... Його руки і ноги почали слабнути, прекрасні очі закрилися, він би загинув, коли б не з'явилась русалонька. Вона підвела його голову над водою і здалася з ним на волю хвиль...

На ранок лиха негода минула, та від корабля не лишилось ані трісочки. Сонце підвелось знову над водою, червоне, сяєче, і його проміння ніби повертало щодам принца їхні живі барви. Але очі лишалися заплученими.

Потіркуй!

- За допомогою яких кольорів автор зображує спокійне і бурхливе море?
- Які почуття переживає русалонька під час першої подорожі на поверхню? На підтвердження своєї думки використай цитати з твору.
- Про які якості вдачі героїні йдеться в цьому епізоді?
- Подумай, як закінчиться ця небезпечна пригода.

Русалочка поцілувала високе гарне чоло, відкинувши з нього волосся... Вона поцілувала його ще раз, палко бажаючи, щоб він лишився живий.

Нарешті вона побачила перед собою тверду землю, високі блакитні гори, вершини яких були сліпучо-білі від снігу...

Коло самого берега росли чудові зелені ліси, а трохи вище видно було якусь будівлю.

В саду росли лимони й помаранчі, а коло брами височіли пальми. Море утворило тут маленьку *бухту*, зовсім тиху, але дуже глибоку.

Туди, просто до берега, на якому лежав білий, нанесений водою пісок, підпливла русалонька з прекрасним принцом. Вона поклала його на пісок, дбайливо піднявши йому голову так, щоб її гріло сонячне проміння.

В цей час задзвонили дзвони у великому білому будинку і в сад вийшло багато молодих дівчат. Тоді русалонька відпливла далі, сховалась за камінням... Звідти вона почала стежити, що станеться з її бідним принцом.

Незабаром до цього місця наблизилась молоденька дівчина. Вона спочатку дуже злякалась..., а тоді поклікала багато людей, і русалонька побачила, що принц прийшов до пам'яті й усміхнувся всім навколо. Тільки їй не усміхнувся, бо не знав, що це вона врятувала йому життя.

Їй стало дуже сумно, і, коли принца відвели у великий будинок, вона, зажурена, опустилася під воду й повернулася до батьківського палацу.

Завжди була русалонька тихою та задумливою, а тепер стала ще мовчазнішою...

Часто вранці і ввечері припливала вона до того місця, де лишила принца. Вона бачила, як дозріли фрукти в садах і їх зірвали, бачила, як танув білий сніг на вершинах гір, але принца не бачила... Тільки одна втіха була у неї — сидіти в своєму маленькому садку, оповивши ніжними руками мармурову статую, схожу на принца...

Нарешті вона не змогла вже витримати і розповіла про все одній з сестер; одразу ж узнали про це й інші сестри, а втім, не тільки вони самі, а ще дві-три русалки, які про це нікому не сказали, крім своїх найближчих подруг. Одна з русалок знала дещо про принца — вона також бачила свято на кораблі, знала, звідки принц і навіть де його королівство.

— Пливімо разом, сестричко, — мовили сестри і, сплівшись руками, попливли до того місця, де, як розповідали, стояв замок принца.

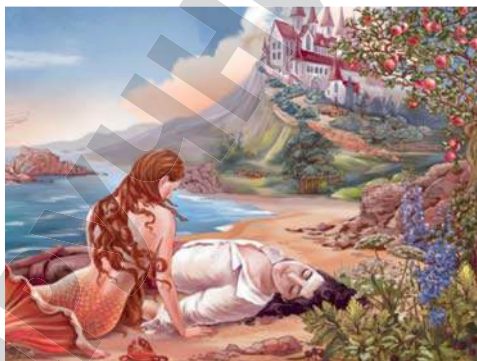
Палац був збудований з ясно-жовтого блискучого каменю з широкими мармуровими сходами, які спускалися просто до води. Розкішні визолочені *бані* височіли над дахом, навколо всього будинку стояли мармурові статуї, зовсім як живі...

Тепер знала русалонька, де живе принц, і часто ввечері та вночі припливала сюди сама. Вона підпливала до землі далеко ближче, ніж будь-хто з сестер, і навіть наважувалась пропливати вузьким каналом під мармуровий балкон, що кидав на воду довгу тінь. Тут вона зупинялась подовгу, дивилася на молоденького принца, а він гадав, що сидить сам у місячному сяйві...

Часто ночами, коли рибалки з смолоскипами виходили в море по рибу, вона чула стільки хорошого про принца. Вона раділа, що врятувала йому життя, коли його напівмертвого кидало на хвилях. Русалочка згадувала, як міцно пригортала його голову до своїх грудей і як ніжно, його поцілувала.

А він нічого не знав про це, і навіть приснитися вона йому не могла.

Все дужче і дужче починала русалочка любити людей, все сильніше тягнуло її до них, їхній світ здавався їй далеко більшим, ніж морський. Люди могли на своїх кораблях перепливати моря, підніматися на високі гори аж під самісінькі хмари, і земля, якою володіли вони, простягалася з своїми лісами, полями ген-ген далеко, куди далі, ніж сягало її око... Тоді русалочка звернулась до старої бабусі, яка знала добре «вищий світ», як вона вірно називала землю над водою.

І. Винник. Ілюстрація до казки
«Русалонька»

Поміркуй!

- Якими деталями автор передає тяжкі душевні переживання дівчини?
- Чому русалонька так довго мовчала, але потім поділилася своєю таємницею з сестрами? Поясни свою думку.
- Які душевні якості виявили у цій ситуації сестри?

— Якщо люди не тонуть, — питала русалочка, — вони можуть жити вічно? Чи вмирають так само, як і ми тут, у морі?

— Так, — відповіла стара. — Вони також умирають, і їхнє життя ще коротше за наше...

— Я віддала б усі свої сотні років, щоб тільки один день бути людиною, — мовила зажурено русалонька.

— Про це ти не повинна думати! — сказала стара. — Нам тут краще, і ми далеко щасливіші, ніж люди там, на горі.

— Невже нічого не можна зробити, щоб стати людиною? — спитала русалонька.

— Ні, — відповіла стара. — Тільки тоді це можливо, якщо хтось з людей полюбить тебе так, що ти станеш йому дорожчою за батька й матір, якщо всі думки, все серце віддасть тобі... Але цього ніколи не буде. Те, що тут, у морі, є красивим — твій риб'ячий хвіст, там, на землі, вважають бридким... На їхню думку, щоб бути гарною, треба обов'язково мати дві незграбні підпірки — «ноги», як вони називають.

Русалочка глибоко зітхнула і сумно подивилась на свій риб'ячий хвіст.

Увечері було надзвичайно. Такої пишноти ніколи не буває на землі. Стіни й стеля великого танцювального залу були з товстого, але прозорого скла. Сотні велетенських черепашок, рожево-червоних та трав'янисто-зелених з блакитними вогниками лежали рядами вздовж стін...

Русалонька співала краще від усіх... І на одну мить радість сповнила її серце, адже вона знала, що кращого голосу нема ні в кого — ні на землі, ні у воді. Але незабаром згадала знову про той верхній надводний світ... Русалонька непомітно вислизнула з батьківського палацу... Крізь воду до неї долинали звуки *валторни*, і вона думала: «От, напевне, він знову катається там, на горі, він, якого я люблю більше за батька і матір, він, про якого

К. Бірмінгем.
Ілюстрація до казки
«Русалонька»

всі мої думки і в руки якого я віддала б усе щастя свого життя... Поки мої сестри танцюють у батьківському палаці, я попливу до морської відьми. Я завжди боялась її, але, може, вона мені щось порадить і допоможе».

І русалонька попливла зі свого садка до бурхливого *виру*, за яким жила відьма... Тут не росло жодної квітки, навіть морської трави, був тільки голий сірий пісок.

Відьма звала це місце своїм торф'яним болотом. За ним стояв дім відьми серед дивовижного химерного лісу. Замість дерев та кущів у ньому були *поліпи* — напівтварини, напіврослини. Здавалося, стоголові змії росли з землі... Все, що потрапляло до них по дорозі, вони міцно хапали своїми щупальцями і вже більше не випускали.

Русалонька зупинилась. Її серце стукотіло від страху, вона вже ладна була повернути, але тут згадала про принца, і це надало їй мужності... А страшні поліпи простягали за нею свої цупкі покручені руки й пальці...

Та от вона опинилась на широкій болотяній лісовій галявині...

Тут же сиділа сама морська відьма й годувала з рота жабу, як люди годують цукром маленьких *канарочок*.

— Я знаю вже, чого ти хочеш, — мовила морська відьма. — Дурницю ти надумала! А проте хай буде за твоїм бажанням тобі ж на біду, моя прекрасна царівно! Ти хотіла б позбутися свого риб'ячого хвоста і замість нього мати дві підпірки, як у людей, і ходити, щоб молодий принц полюбив тебе! — І відьма голосно й огидно засміялась...

І. Винник. Ілюстрація до казки «Русалонька»

Поміркуй!

- Подискутай з однокласниками/однокласницями щодо того, хто має рацію — Русалонька чи її бабуся? Який світ кращий — підводний чи земний? Русалоньку привабив «вищий» світ тільки після того, як вона закохалась, чи так було й раніше? Обґрунтуй судження уривками з твору.
- Перечитай опис балу. Намалюй у зошиті веселку з кольорів, які там згадано. З якою метою автор їх використовує? Які почуття, асоціації викликають ці кольори?

— Ти якраз прийшла своєчасно, — вела далі відьма. — Як приготую тобі один напій, до сходу сонця ти попливеш на землю, сядеш на березі і вип'єш його. Тоді твій хвіст подвоїться і перетвориться, як скажуть люди, в дві чарівні ніжки. Але тобі буде боляче, тобі здаватиметься, ніби гострий ніж розтинає тебе наскрізь. Кожен, хто погляне на тебе, казатиме, що ти найчудовіше людське створіння. Ти збережеш свою легку ходу, жодна танцівниця не ступатиме так плавно, як ти, але при кожному кроці... здаватиметься, ніби ти ходиш по гострих ножах, і ноги твої обливатимуться кров'ю. Якщо згодна ти перетерпіти все, я допоможу тобі.

І. Винник. Ілюстрація до казки «Русалонька»

— Згодна, — мовила русалонька тремтячим голосом і подумала про принца.

— Але знай, — сказала відьма, — як тільки ти матимеш людський вигляд, ти вже ніколи не зможеш знову стати русалкою! Ти вже ніколи не поринеш у воду до своїх сестер і до батьківського палацу. І коли принц не полюбить тебе дужче за батька й матір, так, що всі думки його будуть з тобою, і священник не з'єднає ваші руки, щоб ви були чоловіком і жінкою, першого ж ранку, коли він одружиться з іншою, твоє серце розіб'ється і ти станеш морським шумовинням.

— Нехай! — сказала маленька русалонька і зблідла як смерть.

— Але ти повинна й мені заплатити!.. У тебе найчарівніший голос..., але цей голос ти повинна віддати мені.

— Але, якщо ти забереш мій голос, — сказала маленька русалонька, — що ж тоді лишиться у мене?

— Твоє чудове личко, — відповіла відьма, — твоя легка хода, твої промовисті очі. Цього досить, щоб зачарувати людське серце. Ну що, ти вже втратила сміливість? Висунь свій маленький язичок, я відріжу його як плату, і ти одержиш міцний напій.

Поміркуй!

- Перекажи, які випробування мужньо долає русалонька. Вона — тендітне, беззахисне створіння. Що дає їй відвагу? Про що це свідчить?
- Як ти гадаєш, чи вистачить дівчині чарівності без голосу, щоб закохати в себе принца?

— Хай буде так! — мовила русалонька, і відьма поставила казан, щоб зварити своє чар-зілля.

Щомиті відьма кидала в казан якесь нове зілля, і коли він закипів, здавалося, що то плаче крокодил. Нарешті зілля зварилось...

— Ось тобі! — сказала відьма й відрізала маленькій русалоньці язик. І русалочка стала зовсім німою...

Сонце ще не зійшло, коли вона побачила палац принца... Русалонька випила вогненний густий напій, і їй здалося, ніби дво-січний меч простромив наскрізь її ніжне тіло; вона впала непри-томна і лежала, як мертва.

Коли над морем засяяло сонце, русалонька прийшла до тями, відчуючи гострий пекучий біль. Але перед нею стояв прекрас-ний молодий принц, не відводячи від неї своїх чорних, як вуглин-ки, очей. Русалонька опустила очі додолу й побачила, що в неї нема вже риб'ячого хвоста, а є дві чудові маленькі білі ніжки... Принц спитав, хто вона і звідки прийшла... Говорити вона не могла. Тоді принц взяв її за руку і повів у замок.

Як і казала відьма, при кожному кроці їй здавалося, ніби вона ступає по гострих голках та ножах, але ру-салонька терпляче долала біль. Вона йшла рука в руку з принцом, легка, мов повітря, і він, як і всі, милувався її дивною легкою ходою.

Русалоньку одягли в довгі шовкові та *муслінові* вбрання, вона здавалась найкрасивішою за всіх у замку, але була німа... Прийшли прекрасні не-вільниці..., почали співати перед прин-цом та його батьками. Одна з них спі-вала особливо добре, і принц заплес-кав їй... Маленькій русалоньці стало сумно, вона знала, що вміла співати далеко краще за всіх. «О, коли б він знав, що я для того, щоб бути з ним, віддала назавжди свій голос...».

Потім невільниці почали танцювати під звуки чудової музики. Тут і русалонька підняла свої прекрасні білі руки, підвелась на кінчики пальців і полетіла по залу в надзвичайному танку. Так ще ніхто ніколи не танцював. З кожним рухом її краса ставала

К. Бірмінгем. Ілюстрація до казки «Русалонька»

ще помітнішою, а її очі промовляли аж до самого серця більше, ніж співи невірниць.

Усі були в захопленні, а найдужче принц, який назвав її своїм маленьким знайденятком. І русалонька танцювала ще і ще, хоча щоразу, коли її ніжки торкалися землі, їй було так боляче, ніби вона ступала по ножах. Принц сказав, що вона завжди мусить бути коло нього, і їй дозволили спати на оксамитовій подушці перед дверима його кімнати.

Він наказав пошити їй хлоп'яче вбрання, і вона могла їздити з ним верхи... Вони сходили на високі гори, і хоча її ніжки обливалися кров'ю..., та вона сміялася і йшла за принцом...

А вдома, в палаці принца, вночі, коли всі спали, вона... опускала палаючі вогнем ніжки в холодну воду і думала про рідних там, на дні морському.

Якось уночі туди, де вона сиділа над водою, припливли... її сестри.

Сестри пізнали її і розповіли, скільки суму вона їм усім завдала. З того часу щоночі вони відвідували її...

День по дню ставала русалонька все милішою принцові, він любив її, але... йому й на думку не спадало, що він може зробити її королевою. А вона ж мусила стати його дружиною, щоб не перетворитися в морське шумовиння...

«Хіба ти не любиш мене найдужче від усіх на світі?» — здавалось, питали очі маленької русалоньки, коли він обнімав її і цілував у прекрасне чоло.

— Так, ти мені наймиліша, — казав принц, — тому що в тебе найкраще серце на світі... і ти схожа на одну юну дівчину... Якось я плив на кораблі, він розбився, хвилі викинули мене на берег коло святого монастиря, де живе багато молодих дівчат; наймолодша з них знайшла мене на березі і врятувала мені життя... Вона єдина, яку я можу полюбити на світі. Але ти схожа на неї... Ніколи ми з тобою не розлучимось!

«Ох, він не знає, що це я врятувала йому життя», — думала русалонька, — це я винесла його з морських хвиль на берег...

Поміркуй!

- Розкажи про почуття й переживання русалоньки у товаристві принца. Обґрунтуй свої твердження словами з тексту. Чи була щасливою дівчина у ці дні?
- Подумай, чим може закінчитися мандрівка принца?

Я бачила цю гарну дівчину, яку він любить більше за мене! — І русалонька глибоко зітхала, бо плакати вона не вміла.

Та от почали гомоніти, що принц має одружитися з красунею, дочкою сусіднього короля, і вже споряджали для мандрівки багатий корабель.

Принц поїде до сусіда ніби для того, щоб познайомитися з його країною, а насправді, щоб побачити його дочку. Він вирушить з великим *почтом*.

— Я мушу їхати! — сказав він їй. — Я мушу побачити прекрасну принцесу, мої батьки хочуть цього, але вони ніколи не примусять мене, щоб я обрав її своєю нареченою. Я не можу її полюбити. Якщо мені вже й доведеться колись обирати наречену, а візьму тільки тебе, моє німе знайденятко...

 Потіркуй!

- Подискутай з однокласниками/однокласницями: чому принц віддав перевагу принцесі, а не русалоньці? Чи можна засуджувати його за такий вибір?

Ясної місячної ночі, коли всі спали, крім рульового, вона сіла на борт корабля і стала дивитися в прозору воду. Їй здалося, що вона бачить батьківський палац...

От впливли і її сестри над водою, вони сумно дивилися на неї і ламали в розпачі свої білі руки. Вона кивнула їм голівкою..., але підійшов корабельний *юнга*, і сестри вмить поринули у глибину, а юнга подумав, що то біле морське шумовиння майнуло на хвилях.

На ранок корабель спустив паруси в *гавані*... сусіднього королівства.

Щодня влаштовували нове свято. Бали й вечори відбувалися один за одним, але принцеси ще не було в столиці. Казали, вона виховувалась десь далеко звідси, в святому монастирі, там навчали її усім королівським чеснотам.

Нарешті прибула й вона.

Русалочка жадібно вдивлялася в неї і мусила визнати, що ніколи ще не бачила такого вродливого й милого личка. Шкіра принцеси була ніжна й чиста, а з-під довгих темних вій усміхалися темно-сині лагідні очі.

— Це ти! — сказав принц. — Це ти врятувала мені життя!..

І він міцно притиснув до серця свою наречену.

— О, я такий щасливий! — казав він русалоньці. — Найкраще, чого я й сподіватися не міг, тепер здійснилося. — Ти радітимеш моєму щастю, адже ти любиш мене дужче, ніж будь-хто...

Дзвони дзвонили, *герольди* їздили по вулицях і оголошували про заручини принца. Перед *вівтарями* в дорогоцінних срібних лампадах курилися пахучі *фіміями*. Наречений та наречена подали одне одному руки, і *єпископ* поблагословив їх.

Русалонька, одягнена в шовк і золото, тримала шлейф молодії, але.. вона думала про... все те, що вона втрачала з життям.

Того ж вечора молоді мали відплисти кораблем...

Русалонька згадала той вечір, коли вперше виринула з моря і побачила таку ж розкіш і веселощі, і вона також закружляла в танці...

Вона літала, ніби ластівка в повітрі, коли її переслідують, і всі захоплено вітали русалоньку, бо ніколи вона не танцювала так чудово. Її тендітні ніжки різало, ніби гострими ножами, але вона не відчувала цього. Її серце різало далеко болячіше. Вона знала, що останній вечір бачить його, того, для якого покинула своїх рідних, свою батьківщину, віддала свій чарівний голос і щодня переносить нестерпні муки, про які він і гадки не має...

А на кораблі і веселощі, й музика тяглися за північ. Русалонька сміялася і танцювала...

Тихо й спокійно стало на кораблі... Русалочка обіперлась білими руками на борт корабля і дивилась на схід... Вона знала — перше сонячне проміння уб'є її. Раптом вона побачила своїх сестер... Вони були бліді..., і їхнє довге волосся вже не розвівалося на вітрі...

— Ми віддали своє волосся відьмі, щоб вона допомогла нам врятувати тебе... Вона дала нам ніж... До сходу сонця ти встромиш його в серце принца, і коли його тепла кров бризне тобі на ноги, вони зростуться в ри�'ячий хвіст, і ти знову станеш русалкою, поринеш глибоко в море і житимеш свої триста років... Поспішай! Або він, або ти — хтось із вас повинен вмерти до сходу сонця! Наша стара бабуся так журиться, що загубила все своє сиве волосся, а наше — зрізане ножем відьми... Поспішай!.. За кілька хвилин зійде сонце і ти помреш!

Русалонька трохи відгорнула пурпурову завісу шатра й побачила, що голівка прекрасної молодії лежить на грудях у принца.

К. Бірмінгем. Ілюстрація до казки
«Русалонька»

Русалка схилилась і поцілувала принца в лоб... А той і вві сні вимовив ім'я молодої дружини: тільки вона одна була в його думках. Ніж затремтів у руках русалоньки, вона кинула його геть у море — море зачервоніло. Там, де він упав, ніби краплини крові виступили на воді. Ще раз поглянула русалонька на принца... і кинулася з корабля у море.

Над морем зійшло сонце. Його проміння падало ласкаво й тепло на мертвотно-холодне морське шумовиння...

Русалонька відчула, що й вона стає такою ж, як вони, дужче й дужче відділяється від морського шумовиння.

— Куди ж я йду? — спитала вона, злітаючи в повітря.

К. Бірмінгем. Ілюстрація до казки «Русалонька»

Поміркуй!

- Ілюстрації до книжок — це окремий вид мистецтва (живопису). Чи сподобалися тобі ілюстрації до казки Ірини Винник і Крістіана Бірмінгема? Чому? Який із цих двох живописних образів русалоньки ближчий до того, що створив Г. К. Андерсен? Зверни увагу на відмінності в кольорах у роботах художниці та художника.
- Що, на твою думку, вони підкреслюють саме таким кольорописом?

— До дочок повітря! — відповіли вони. — Ми розносимо в повітрі пахощі квітів і даємо людям відряду і зцілення. Ти, бідна русалонько, усім своїм серцем прагнула до того ж, що й ми, ти любила й страждала, летімо ж із нами...

І русалонька звела прозорі руки до сонця, і на її очах вперше з'явилися сльози.

На кораблі знову лунав гомін, вирувало життя. Вона побачила принца з його гарною дружиною, які скрізь шукали її. Невидимо русалочка поцілувала молоду в чоло, усміхнувшись принцу і разом з іншими дочками повітря полинула в рожеву хмарку, що пливла в небі.

(Переклад О. Іваненко)

Поміркуй!

- Які враження справила на тебе казка? Як змінювався твій настрій у процесі читання? Чи вдавалося тобі передбачувати, що буде далі?
- Який епізод твору тебе найбільше порадував, а який засмутив?
- Повернися ще раз до дискусії бабусі й русалоньки, чий світ кращий – підводний чи людський. Чи змінилися твої судження після прочитання казки? Чого бракувало русалоньці у її світі, чого вона шукала на землі?
- Як ти гадаєш, кохання героїні та принца завершилося нещасливо саме і тільки тому, що вона істота з іншого світу? А могло б таке ж нерозуміння виникнути між двома людьми? Чому? То що у казці є фантастичним, а що життєвою реальністю?
- Зверни увагу на портрети русалоньки і принца, проаналізуй їхні вчинки та стисло схарактеризуй ці образи.
- Визнач основну думку казки.

Літературознавчий клуб

Наразі довідаємося про автора цього зворушливого твору. **Ганс Крістіан Андерсен** (1805–1875) народився у містечку Оденсе на острові Фюн у Данії. Усе тут живе і дихає морем. Не дивно, що казкар дуже любив і захоплено описував море.

Виростав хлопчик в убогій родині шевця і пралі. Батьки багато й тяжко працювали, але оточували єдиного сина любов'ю й турботою. Батько майстрував йому вигадливі іграшки, вечорами читав цікаві історії і так прищепив любов до книжки. Мама розповідала безліч народних казок, співала пісень.

Ганс був сором'язливим, мовчазним, мрійливим хлопчиком. Більшість часу він проводив на самоті. Любив грати в ляльковий театр, влаштовував домашні спектаклі, придумував різні чудернацькі історії.

Ганс Крістіан Андерсен

Поміркуй!

- Знайди Данію на мапі Європи й уявно проклади маршрут, яким можна дістатися з України до батьківщини письменника.

Коли помер батько, одинадцятирічний хлопчик сам мусив заробляти собі на прожиття, ще й допомагати мамі та маленькій сестричці. Працював підмайстром на фабриці.

Заробивши гроші, упросив матір відпустити його до столиці Данії — Копенгагена. Там хлопцеві довелося дуже тяжко. Понад усе він мріяв про театр і навіть потрапив туди. Але в нього не помітили особливого акторського хисту і звільнили. Хлопець бідував. Винаймав закуток у найбіднішому районі міста.

Скульптура «Принцеса на горошині» (м. Київ).
Скульптор
К. Скритуцький

Г. К. Андерсен
у зрілому віці

Літературознавчий словник

Портрет — опис зовнішності героя/героїні (людини, тварини чи фантастичної істоти), що дає уявлення про його/її характер та авторське ставлення до нього/неї.

Майбутній письменник був дуже наполегливим. Він зосередився на літературній праці — писав вірші, пісні, п'єси, романи. Дуже багато подорожував. Мандрри давали йому натхнення і враження для творчості.

Перша збірка творів Г. К. Андерсена «Казки, розказані для дітей» побачила світ напередодні Різдва 1835 року. Відтоді до кожного Різдва письменник видавав нову книжку, а данці сприймали її як чудовий святковий подарунок для своєї родини.

Письменник створив понад 150 казок. Найпопулярніші з них — «Дівчинка з сірниками», «Дюймовочка», «Нове вбрання короля», «Кресало», «Оле-Лукойє», «Снігова королева», «Принцеса на горошині», «Русалонька», «Соловей», «Бридке каченя», «Стійкий олов'яний солдатик» та інші. Вони зворушують насамперед красою людських почуттів — вірності, доброти, співчуття, кохання. У казках Г. К. Андерсена правда долає кривду, справедливість перемагає над обманом і підступністю. Ці твори вчать бачити й цінувати красу світу, радіти життю.

Казки Андерсена не завжди щасливо закінчуються. Іноді трапляються трагічні епізоди. Але таке реальне життя. І пись-

менник закликає читачів/читачок робити все, щоб воно стало кращим, добрішим, людянішим.

У зрілому віці до письменника приходять справжня світова слава. Його нагородили найвищими орденами багатьох країн.

У Копенгагені казкареві встановлено величний пам'ятник. У його рідному місті засновано музей Андерсена. 1956 року затверджено престижну міжнародну премію імені Андерсена за найкращу дитячу книжку. Часто її називають «Нобелівською премією для дитячої літератури».

Міжнародний день дитячої книжки щороку відзначають 2 квітня — у день народження славетного казкаря.

У колі мистецтв

За казками Г. К. Андерсена знято кінофільми, поставлено мюзикли (музично-танцювальні вистави), написано картини, музичні твори.

Особливо захоплює глядачів та глядачок серіал анімаційних фільмів «Русалонька», знятих кінокомпанією Волта Діснея. З'явилися вони вже і в 3D-форматі.

Подивись одну серію мультфільму (чи й усі). Зверни увагу, мультфільм лише частково відтворює сюжет казки, додано багато інших персонажів та історій. Порівняй образи русалоньки у казці і в мультфільмі. Який із них тобі видається цікавішим, зворушливішим? Чому?

Постер мультфільму
«Русалонька»
(США, реж. Р. Клементс,
кінокомпанія В. Діснея,
1989 р.)

Читай і досліджуй!

А тепер пройди обіцяний нами на початку теми тест на спостережливість. Дай відповіді на запитання.

1. Скільки років живуть русалки?
2. Скільки років русалоньці на початку казки?
3. У якому епізоді автор порівнює русалоньку з ластівкою, яку переслідують?
4. У казці чотири рази згадані лебеді. Де саме?
5. Через увесь твір проходить образ сонця. Пригадай, де він згадується? Поміркуй, яку думку автор підкреслює цим образом?

Пам'ятник (статуя) Русалоньці в гавані Копенгагена — символ столиці Данії.
Скульптор Е. Еріксен

Пам'ятник Г. К. Андерсену і гидкому каченяті — найзручніший для лазіння (м. Нью-Йорк, США)

Підсумуй!

- Що нового ти довідався/довідалася, прочитавши казку?
- Назви основні епізоди казки «Русалонька». Стисло перекажи один із них.
- Поясни, чому Г. К. Андерсен став саме письменником-казкарем і так співчував у своїх творах бідним людям?
- Що таке *портрет* у літературі? Знайди в тексті казки та зачитай портрети персонажів.
- Що фантастичне, а що реальне у цій казці?
- Який, на твій погляд, епізод «Русалоньки» є найбільш хвилюючим? Зіскануй **QR-код**, відкрий аудіокнижку казки і знайди цей епізод. Уважно прослухай його у професійному виконанні. Проаналізуй, наскільки майстерно прочитано цей текст.
- Стисло сформулюй головну думку твору.
- Оціни за допомогою смайлика свої знання матеріалу цього розділу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Оскар Вайльд

Ти вже знаєш, що в літературних казках розповіді про фантастичні світи поєднуються зі змалюванням реального життя, а щирість почуттів, готовність до самопожертви є тими вічними цінностями, які є актуальними й нині.

Читаючи казку англійського письменника Оскара Вайльда, ти ще раз переконаєшся в цьому. А світ казки є настільки оригінальним і чарівним, що ти зможеш відчутти романтичні почуття, що виникли в ніжній душі Щасливого Принца.

Щасливий принц

(Скорочено)

На високій колоні стриміла над містом статуя Щасливого Принца. Він був зверху донизу покритий тонесенькими листочками щирого золота. Замість очей у Принца сяяли два сапфіри, а на руків'ї шпаги пломенів великий рубін. Усі були в захваті від Принца.

— Він у нас прекрасний, мов флюгер-півень, — зауважив Міський Радник, що хотів уславитись як цінитель мистецтва. — От тільки користі від нього менше, — додав він, боячись, щоб його не запідозрили в непрактичності...

— Чому ти не можеш поводитись, як Щасливий Принц? — дорікала розсудлива матуся своєму хлоп'яті, яке заливалося слізьми, вимагаючи місяця з неба. — Он дивись, Щасливий Принц ніколи й не подумає чогось там вередувати.

— Я радий, що на білому світі є хоч один щасливець! — пробубонів, надивившись на ту дивовижну статую, один зневірений бідолаха.

— Чисто тобі ангел! — дивувалися Діти з Притулку, виходячи з собору в яскраво-червоних пелеринках і чистеньких білих фартушках.

— Що це ви кажете? Хіба ви коли-небудь бачили ангела? — здивувався Вчитель Математики.

В. Довгяло.

Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

— Авжеж, бачили — уві сні, — відповіли Діти з Притулку, і Вчитель Математики насупився, бо йому не подобалося, що діти бачать сні.

Якось уночі над містом пролітала Ластівка. Її подруги ось уже шість тижнів як подалися до Єгипту, а вона відстала, бо закохалася в чудовий Очерет. Уперше вона зустрілася з Очеретом ще навесні, коли ганялася за великим жовтим метеликом. Ластівку так зачарував гнучкий стан Очерету, що вона зараз же й защебетала до нього.

— Можна, я покохаю тебе? — запитала Ластівка, яка любила зразу переходити до діла, і зелений Очерет низько вклонився їй. Тоді Ластівка закружляла навколо нього, черкаючи крильцями воду, аж побігли срібні брижі...

— Що за безглузда любов? — щебетали інші ластівки. — Адже в того Очерету немає грошей, а родичів — більш ніж треба...

Потім, коли настала осінь, усі ластівки полетіли у вирій. Як їх не стало, наша Ластівка відчула себе вкрай самотньою, і Очерет помалу став їй набридати.

— Там він не вміє розмовляти, — сказала Ластівка. — До того ж, мабуть, він ще й не сталий, бо все заграє з вітерцем.

І справді, тільки-но пові вітерець, Очерет йому й вклониться, та так зграбно!..

— Ну то як, полетиш зі мною? — запитала його нарешті Ластівка. Та Очерет тільки похитав головою...

— Ах, то ти тільки жартував зі мною! — крикнула Ластівка. — Тоді я лечу в Єгипет, до пірамід. Прощай!

І вона знялась та й полетіла. Цілий день літала, а надвечір побачила велике місто.

Поміркуй!

- *Із якого матеріалу були зроблені статуї, які тобі доводилось бачити?*
- *Чому в казці О. Вайльда жителі міста вважали статую Щасливим Принцом?*
- *Якими постають у казці жителі/жительки міста? Чи відчутно протиставлення світу дітей і дорослих?*
- *Як ти вважаєш, чи був цей принц щасливим за життя? Чому?*
- *Чи може бути статуя щасливою або принести щастя іншим? Поясни свою думку.*

В. Довгало.
Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

— Де ж переночувати? — промовила сама до себе Ластівка...

І раптом вона побачила статую на високій колоні.

— Отут я й зупинюся! — вигукнула вона...

І Ластівка сіла просто між ступнями Щасливого Принца.

— Та у мене золота спальня! — вдоволено промовила вона, поглянувши довкола. І заходилась лаштуватися спати. Але не встигла вона сховати голівку під крило, як на неї раптом упала велика крапля води.

— Що за дивина! — вигукнула Ластівка. — На небі ні хмаринки, світять зорі, і дощ іде...

А потім упала ще одна краплина.

— Яка користь від статуї, коли вона не може захистити від дощу? Треба пошукати якогось затишного димаря...

Та не встигла вона розпростати крила, як упала третя краплина. Ластівка глянула вгору, і що ж вона побачила!

Очі Щасливого Принца були повні сліз. Обличчя Принца було таке гарне в місячному сяйві, що Ластівку взяла жалість,

— Хто ти такий? — запитала вона.

— Я Щасливий Принц.

— То чому ж ти плачеш? Я вже вся мокра від твоїх сліз.

— Коли я ще був живий і в мене було справжнє людське серце, я не знав, що таке сльози, — відповіла статуя. — Я жив у палаці Безтурботності... Цілими днями я розважався з друзями в саду, а ввечері танцював на балах у Великій Залі. Довкола саду стояв могутній мур, і мені жодного разу не спало на думку запитати, що діється там, за тим муром... Всі придворні називали мене «Щасливим Принцом», і я таки й справді був щасливий, якщо у втіхах щастя. Так я жив і отак помер. А тепер, коли я вже неживий, мене поставили ось тут, так високо, що я бачу... все убозтво мого міста. І, хоч серце в мене із свинцю, я все ж не можу стримати сліз...

Поміркуй!

- Пригадай, у які теплі краї відлітають ластівки?
- Які людські якості алегорично втілені в образах Ластівки та Очерета?
- Як герої казки ставляться до кохання Ластівки?
- Чи представлені у казці діалоги закоханих? Як ти думаєш, чому?
- Чому Ластівка розчарувалася у своїй закоханості?
- Які риси характеру Ластівки розкриває автор через її вчинки й поведінку?
- Чому Ластівка не полетіла відразу за подругами до Єгипту?
- Що її чекає у великому місті?

Ти вже вмієш складати характеристику головних персонажів літературних творів. Ознайомся із поняттям «мова дійових осіб» у «Літературознавчому словничку». Знайди у тексті казки мовлення Щасливого Принца і Ластівки. Про які риси характеру цих дійових осіб свідчать слова, які вони вживають, інтонація, їхні діалоги й роздуми?

— Ген там, — вела далі статуя тихим мелодійним голосом, — ген там у вузькій вуличці стоїть убогий будинок. Одне вікно в ньому відчинене, і я бачу жінку, що схилилась над столом. Обличчя її худе й стражденне, руки шкарубкі й червоні від уколів голки, бо вона кравчиня. Вона гаптує квіти-пасифлори на атласній сукні найвродливішої з фрейлін Королеви... А в кутку кімнати в ліжку лежить її хворий синок. У нього гарячка, і він просить апельсинів. Мати ж нічого, крім річкової води, не може йому дати... Ластівко, люба Ластівонько, чи не віднесла б ти їй рубін з руків'я моєї шпаги? Я ж не можу рушити з місця, бо ноги мої прикуті до п'єдесталу.

— Але я мушу поспішати до Єгипту, — відповіла Ластівка. — Мої посестри кружляють понад Нілом і розмовляють з пишними лотосами...

В. Довгяло.
Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

Літературознавчий словничок

Мова дійових осіб — спеціально дібрані автором/авторкою лексика, інтонація, будова речень, стиль спілкування дійової особи (персонажа) літературного твору, яка є засобом розкриття його характеру.

Мова автора — розповідь письменника/письменниці про події, вчинки персонажів, яка містить його/її оцінку зображеного в літературному творі.

— Ластівко, Ластівко, люба Ластівонько! Зостанься тут на одну тільки ніч і будь моїм посланцем...

— Не дуже я люблю отих хлопців, — відказала Ластівка. — Минулого літа, коли я жила над річкою, мірошникові діти, лихі хлопчиська, завжди кидали камінцями в мене. Звичайно, вони жодного разу не влучили, бо ми, ластівки, дуже спритні... Та все ж це було дуже нечемно.

Але Щасливий Принц був такий сумний, що Ластівці стало жаль його.

— Тут дуже холодно, — сказала вона, — та байдуже, я зостануся тут на цю ніч і буду твоїм посланцем.

— Дякую тобі, люба Ластівонько, — мовив Принц.

І Ластівка виклювала з руків'я його шпаги великий червоний камінець...

Вона пролетіла над дзвіницею собору, де статуї ангелів з білого мармуру.

Вона пролетіла над королівським палацом... На балкон ви-йшла вродлива дівчина зі своїм коханим.

— Яке диво ці зірки, — сказав він до неї, — і яка дивна влада кохання!

— Сподіваюсь, моя сукня буде вчасно пошита до придворного балу, — відповіла дівчина. — Я наказала вигантувати на ній квіти пасифлори, та ці кравчині такі ледачі.

Ластівка пролетіла над річкою і побачила ліхтарі на щоглах кораблів... Та ось, нарешті, вона підлетіла до вбогого будинку... Хлоп'я кидалося в гарячці, а мати на мить заснула — так натомилася. Ластівка шмигнула у вікно й поклала рубін на стіл... Потім обережно покружляла над ліжком, навіваючи прохолоду на чоло хлоп'яти.

— Як мені стало добре! — мовило дитя. — Певне, я скоро видужаю. — І заснуло солодким сном.

Ластівка вернулась до Щасливого Принца і розповіла йому все.

— Дивно, — сказала вона насамкінець, — але мені тепло, хоч надворі страшенний холод.

— Це тому, що ти зробила добре діло! — пояснив їй Принц.

І Ластівка задумалась над цим, а тоді й заснула...

В. Довгяло.
Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

Ти вже вмієш знаходити в тексті літературних творів описи приміщень і природи. Ознайомся із поняттям «мова автора» у «Літературознавчому словнику». Знайди в тексті казки описи вчинків і поведінки дійових осіб. Чи можна за цими епізодами визначити, як автор ставиться до своїх персонажів? Свою думку проілюструй цитатами з тексту казки.

Коли розвиднілось, Ластівка полетіла до річки купатись.

— Що за дивне явище! — вигукнув Професор Орнітології, що саме йшов містком. — Ластівка взимку!..

«Сьогодні ж уночі лечу до Єгипту», — сказала собі Ластівка...

Коли зійшов місяць, Ластівка знову повернулась до Щасливого Принца...

— Ластівко, люба Ластівонько! — заблагав Принц. — Чи не побула б ти ще одну ніч біля мене?

— На мене чекають в Єгипті, — відповіла Ластівка. — Завтра мої посестри летять на другі пороги Нілу. Там в очеретах лежать бегемоти, а на великому гранітному троні сидить бог Мемнон... Опівдні жовті леви сходяться до річки на водопій. У них очі виблискують, як зелені берили, а рикання їхнє гучніше за рев водоспаду.

— Ластівко, люба Ластівонько! — промовив Принц. — Ген там, за містом, я бачу юнака в мансарді. Він схилився над столом, над паперами. Перед ним у склянці зів'ялі фіалки. У нього кучерявий каштановий чуб, губи рожеві, немов гранати, а очі великі й задумливі. Він поспішає за-

В. Довгало.

Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

Поміркуй!

- Чому Ластівка відклала свою подорож до Єгипту?
- Чи допомогли вони із Принцом людям, які страждали від бідності? Поясни свою думку.
- Які почуття спонукали Щасливого Принца жертвувати найдорожчим заради порятунку людей?
- Чому Ластівка погодилась йому в цьому допомогти?
- Чи помандрує Ластівка до Єгипту, щоб зустрітись там зі своїми подругами? Обґрунтуй свою думку?

кінчити свою п'єсу для Директора Театру, але так змерз, що несила йому більше писати. Протопити ж і нагріти кімнату нічим, і від голоду паморочиться голова.

— Гаразд, побуду ще одну ніч біля тебе, — погодилася Ластівка... — Віднести йому другий рубін?

— Єдине, що в мене зосталось, це — очі. Вони зроблені з рідкісних сапфірів, привезених ще тисячу років тому з Індії. Виклуй один сапфір і віднеси тому юнакові. Він продасть коштовний камінчик ювелірові, купить харчів та дров і докінчить свою п'єсу.

— Любий Принце, не можу я цього зробити! — вигукнула Ластівка й заплакала.

— Ластівко, Ластівонько! Вволь мою волю!

І Ластівка видзьобала Принцові око й понесла до вбогого житла драматурга... Юнак сидів, затуливши обличчя долонями, і навіть не чув помахів крилець, а тоді глянув і побачив неймовірної краси сапфір на зів'ялих фіалках.

— Ого, мене починають цінувати! — радісно вигукнув він. — Це від якогось багатого поклонника. Тепер я вже закінчу свою п'єсу. — І його лице засяяло від щастя.

А вранці Ластівка полетіла до гавані. Там вона сіла на щоглу великого корабля і дивилась, як матроси витягають канатами великі ящики з трюму...

— Я відлітаю до Єгипту! — гукнула їм Ластівка, проте ніхто не звернув на неї уваги. А коли зійшов місяць, вона знову повернулася до Щасливого Принца.

— Я прилетіла попрощатися з тобою! — крикнула вона йому.

— Ластівко, люба Ластівонько! — заблагав Принц. — Побудь іще одну ніч біля мене!

— Зараз зима, — відказала Ластівка, — і тут незабаром випаде сніг. А в Єгипті сонечко зігріває зелені пальми, і крокодили повитягувались у драговині й ліниво поглядають довкола... Любий Принце, я мушу залишити тебе, проте я ніколи, ніколи тебе не забуду, а коли прийде весна, я принесу тобі з Єгипту два коштовні камінчики замість тих, які ти віддав...

— Внизу, на площі, — вів далі Щасливий Принц, — стоїть маленька дівчинка, що торгує сірниками. Вона впустила сірники в рів, і вони геть зіпсувались. Батько битиме її, коли вона не принесе додому грошей... Виклюй друге моє око та віднеси дівчинці, і батько не битиме її.

В. Довгяло.
Ілюстрації до казки
«Щасливий принц»

— Гаразд, я залишусь біля тебе ще одну ніч, — сказала Ластівка, — проте виклювати тобі друге око я не можу...

— Ластівонько, люба Ластівонько, — мовив Принц, — уволь мою волю.

І вона виклювала Принцові друге око, підлетіла до дівчинки, і впустила той коштовний камінчик їй просто на долоню.

— Яке гарнющіньке скельце! — зраділа дівчинка і, сміючись, побігла додому.

А Ластівка вернулась до Принца.

— Тепер ти сліпий, — сказала вона, — тож я залишусь біля тебе навіки.

— Не треба, Ластівонько моя, — відповів бідолашний Принц, — ти мусиш летіти до Єгипту.

— Я залишусь біля тебе навіки, — повторила Ластівка...

Весь наступний день вона сиділа в Принца; на плечі, розповідаючи йому про те, що бачила в чужих краях: про рожевих ібісів, що довгими вервечками стоять на мілинах Нілу й дзьобами виловлюють золоті рибки; про старого, як сам світ, Сфінкса, що мешкає в пустелі і знає геть усе; про купців, що повільно йдуть поруч зі своїми верблюдами, перебираючи бурштинові чотки...

— Люба Ластівонько, — сказав Принц, — ти розповіла мені про справжні дива. Але найдивніше в світі — це людські страждання. Як їх розгадати? Тож облети моє місто, Ластівонько, і розкажи мені про все, що побачиш.

І Ластівка полетіла над містом і побачила, як розважаються багатії в розкішних палатах, а бідаки сидять у них під ворітьми. Вона завернула в темні закутки і побачила бліді личка нужденних дітей, що сумно дивилися на

В. Довгяло.

Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

Поміркуй!

- Що спонукало Ластівку прийняти остаточне рішення: «Залишусь біля тебе навіки»?
- Які почуття спонукали її до цього?
- Чому Ластівка не думає про своє виживання?
- Чим може закінчитися для неї зимівля в холодному кліматі?
- Пригадай, які птахи не відлітають у теплі краї і як вони проводять зиму?
- Що, на думку Принца, найдивніше в світі? Чи погоджуєшся ти з ним? Поясни свої міркування.

чорну вулицю. А під мостом двоє хлопчаків лежали обнявшись, намагаючись зігріти один одного...

Ластівка вернулась до Принца й розповіла йому про все, що бачила.

— Я весь позолочений, — сказав Щасливий Принц. — Зніми з мене золото листочок за листочком і роздай бідним. Люди чомусь гадають, що в золоті щастя.

Листочок за листочком Ластівка знімала з статуї золото, аж доки Щасливий Принц зробився весь тьмянний і сірий. Листочок за листочком роздавала вона щире золото бідним, і дитячі личка рожевіли, діти починали сміятись і гратися в різні ігри...

— У нас є хліб! — радісно гукали вони.

Потім випав сніг... Вулиці засріблилися, вони стали такі блискучі; довгі бурульки, немов кришталеві ножі, позвисали з дахів будинків...

Бідній Ластівці мороз дошкуляв дедалі більше, але вона не кидала Принца, бо вірно покохала його. Вона крадькома хапала крихти хліба біля дверей пекарні тоді, коли пекар одвертався, і намагалася хоч трішки зігрітись, махаючи крильцями. Та нарешті вона зрозуміла, що настав час помирати. В неї тільки й лишилося сил, щоб востаннє злетіти Принцові на плече.

— Прощай, любий Принце! — прошепотіла вона. — Можна, я поцілую твою руку?

— Я радий, що ти, нарешті, летиш до Єгипту, Ластівонько! — мовив Принц. — Ти надто довго затримувалася тут; але ти мусиш поцілувати мене в губи, тому що я люблю тебе.

— Не до Єгипту я лечу, — відповіла йому Ластівка. — Я лечу в Оселю Смерті. Адже Смерть — рідна сестра Сну, чи не так?

І вона поцілувала Принца в губи і впала мертва до його ніг.

У ту ж мить пролунав дивний тріск усередині статуї, ніби там щось розірвалось. То розкололося свинцеве серце...

Рано-вранці вийшов на площу прогулятися Мер Міста зі своїми Радниками. Проходячи повз колону Принца, він звів погляд на статую:

В. Довгяло.
Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

— Лишенько! До чого ж обшарпався цей Щасливий Принц! — вигукнув Мер.

— А й справді обшарпався! — підхопили Міські Радники, які завжди і в усьому погоджувалися з Мером...

— Гляньте: рубін із його шпаги випав, очі зникли, позолота вся зійшла, — вів далі Мер. — Та він анітрохи не кращий за жебрака!

— Анітрохи не кращий за жебрака! — водно повторили Міські Радники.

— А біля його ніг лежить якась мертва пташка! Нам, певне, треба видати розпорядження: пташкам тут гинути забороняється...

І скинули статую Щасливого Принца.

І розплавив статую на горні, і скликав Мер Міську Раду, щоб вирішити, що робити з металом.

— Звісно, нам потрібна нова статуя, — сказав Мер. — І хай ця статуя зображає мене!

В. Довгяло.
Ілюстрація до казки
«Щасливий принц»

Поміркуй!

- Чи були щасливими останні миті життя Принца і Ластівки?
- Які були їхні останні бажання?
- Від чого насправді розкололося свинцеве серце Принца?
- Поясни, як ти розумієш кінцівку казки? Чи можна назвати її щасливою?
- У чому ж насправді людина може знайти своє призначення?

— Мене! — повторив за ним кожен Радник, і зчинилася між ними суперечка...

Вони й досі сперечаються.

— Дивно! — сказав Головний Ливарник. — Це розбите свинцеве серце ніяк не топиться в горні. Доведеться його викинути геть.

І шпурнули серце на смітник, де лежала мертва Ластівка.

І звелів Бог ангелові своєму:

— Принеси мені дві найцінніші речі, які є в цьому місті.

І приніс йому ангел свинцеве серце та мертво пташку.

— Ти правильно вибрав, — сказав Бог.

(Переклад І. Корунця)

Літературознавчий клуб

Автором літературної казки «Щасливий принц» є англійський письменник **Оскар Вайльд** (1854–1900).

Зростав майбутній письменник в аристократичній родині, дістав блискучу освіту, але в житті завжди керувався принципом «Те, що дійсно треба знати, не розтлумачить ніхто». Це дало йому змогу стати однією із найвідоміших особистостей свого часу. Він прославився своїм іронічним поглядом на життя, дотепністю у спілкуванні, бездоганим і вишуканим смаком.

Оскар Вайльд

Навчався у всесвітньо відомому Оксфордському університеті (Велика Британія). Знав досконало німецьку й французьку мови. Мав змогу подорожувати Італією та Грецією, де відвідав багато пам'яток римської й давньогрецької культури. Навчання закінчив блискуче й вже на останньому курсі написав свою поему «Равенна», за яку отримав престижну премію.

О. Вайльд написав дві збірки казок: «*Щасливий принц та інші казки*» і «*Гранатовий будиночок*». У своїй казкотворчості він орієнтувався на традиції Г. К. Андерсена, хоча наповнював свої казки новими, сучасними для нього образами й сюжетами, мав власний стиль і манеру написання.

Оскар Вайльд більшість своїх творів, зокрема й казку «Щасливий принц», написав **прозовою мовою**, яка відзначається вільною організацією, нагадує повсякденне розмовне мовлення.

Автор протиставляє зовнішню красу золотої статуї Щасливого Принца, яка приносила насолоду всім, хто її споглядав, і красу внутрішню — здатність на самопожертву заради щастя інших людей, милосердя, турботу про інших. Цим він підкреслював важливість людських якостей у сучасному йому суспільстві.

Письменник засуджує людську черствість і байдужість, висміює потяг до слави і чванливість. Символічною є кінцівка казки, адже найціннішими у світі визнані не слава, золото, багатство, а звичайне свинцеве серце статуї, яке здатне співчувати іншим і творити добро, і пташка, яка йшла за покликом цього великого серця й, відкинувши особисту вигоду, допомагала йому, жертвуючи життям.

Мовна скарбничка

У тексті казки Оскара Вайльда «Щасливий принц» трапляються назви різних професій. Випиши та з'ясуй їх значення за «Тлумачним словником української мови». Це збагатить твоє мовлення й доповнить розуміння реалій життя, зображених у казці.

У колі мистецтв

Зіскануй **QR-код** і переглянь мультфільм «Щасливий принц», створений українським режисером Леонідом Зарубіним.

Він відрізняється від казки Оскара Вайльда. У ньому немає розповіді про нещасливе кохання Ластівки до Очерету, змінені деякі побутові деталі та другорядні персонажі, що дало змогу зробити сюжет мультфільму більш сучасним. Але незмінними залишаються вічні цінності: прагнення до самопожертви, гуманізм і зневажання матеріального багатства на противагу духовному становленню особистості.

Постер мультфільму
«Щасливий принц»
(реж. Л. Зарубін, кінокомпанія «Українафільм», 1990 р.)

Читай і досліджуй!

Ти, мабуть, помітив/помітила, що у розповідях Ластівки є описи прекрасної природи Єгипту, трапляються назви єгипетських споруд. Ці описи написані в художньому стилі.

Знайди інформацію про Єгипет у наукових джерелах і порівняй її з розповідями про цю країну в казці.

Поміркуй!

- Зверни увагу на музичний супровід до мультфільму. Як візуальні й слухові образи доповнили твоє сприйняття літературного твору?
- Порівняй образи дійових осіб казки та їх втілення у мультфільмі.

Підсумуй!

- Що тебе найбільше вразило в казці Оскара Вайльда «Щасливий принц»?
- Які почуття в тебе викликала поведінка Щасливого Принца і його помічниці – Ластівки?
- Чого ти навчився/навчилася в головних героїв/героїнь казки?
- Чи залишилось для тебе щось незрозумілим у тексті казки? Що саме?
- Що із навчального матеріалу про Оскара Вайльда та його творчість залишилося для тебе нез'ясованим?
- Чи звертався/зверталася ти по допомогу до вчителя/вчительки, виконуючи завдання підручника?
- Як ти оцінюєш свої знання про життя і творчість Оскара Вайльда після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Іван Франко

Ти вже знаєш, що є казки народні та літературні, тобто написані письменниками/письменницями.

Пригадай літературні казки, з якими ти ознайомився/ознайомилась на уроках в початковій школі. А яка літературна казка є твоєю улюбленою? Хто її автор/авторка?

Багато літературних казок створено на основі народних. Ти знову поринеш у чарівний, захопливий світ казки. Дізнаєшся, хто з українських письменників звернувся до славнозвісної давньоіндійської «Панчатантри» та як творчо переосмислив казку «Фарбований шакал».

Фарбований Лис

(Скорочено)

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— От же побачите, і в Блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити Курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що діяти! Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях¹ на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок і інші такі гарні речі.

¹ Кобеля — торба, кошик.

Мовна скарбничка

Як ти розумієш значення слова «торгівця»? Обґрунтуй свою думку, використовуючи текст казки.

Але не встиг він добігти до торгових, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сніни, а з сніней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кути стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Поміркуй!

- Які враження справили на тебе перші рядки казки?
- Чи вдалося Лису Микиті потрапити на торговлицю? Завдячуючи чому?
- Які перешкоди трапилися на шляху головного героя?
- Яким фразеологізмом автор передає скрутне становище, у якому опинився Лис Микита?
- Прослідкуй у тексті за іншими фразеологічними зворотами та за тим, як майстерно письменник використовує їх для опису подій, характеристики героїв тощо.
- Як Лису Микиті вдалося сховатися від псів?

С. Артюшенко. Ілюстрація до казки «Фарбований Лис»

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Лис Микита в першій хвилі занурився в діжку з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека.

Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї¹, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося. Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам?

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоро-

Поміркуй!

- Прочитай опис зовнішності Лиса Микити після того, як він потрапив у діжку з фарбою. Порівняй цей опис із його зображенням на малюнку художника Сергія Артюшенка. Чи відповідає зображення на ілюстрації твоєму уявленню, що склалося після прочитання цього епізоду казки?
- Чи вдасться Лису, на твою думку, знайти вихід зі скрутного становища?

¹ Стрій — убрання.

венним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напиться. Мавпа Фрузя вистригла йому три жмінки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна¹ година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отес тепер і на інших звірів.

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глибокий ліс, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечува-

С. Артюшенко. Ілюстрація до казки «Фарбований Лис»

Потіркуй!

- Які ознаки казки має «Фарбований Лис» І. Франка? До якого виду казок належить цей твір?
- Назви персонажів казки «Фарбований Лис». Якими рисами вдачі автор наділив своїх персонажів-звірів? Чи є вони характерними і для людей?

¹ Непорадна — лиха.

ного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши на-серед звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагро-мадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвили, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве перево-дячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Слухайте, любі мої, — го-ворив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

«Звіре Остромисле! В звіря-чім царстві запанував нелад, не-справедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячій царстві.

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справед-ливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден.

Поміркуй!

- Чому Лисові Микиті вдалося легко переконати мешканців лісу в тому, що він має священне походження?
- Яким вчинком йому вдалося завоювати прихильність звірів?
- Чи зуміє, на твою думку, Лис зберегти таємницю походження свого синього кольору? Чому?

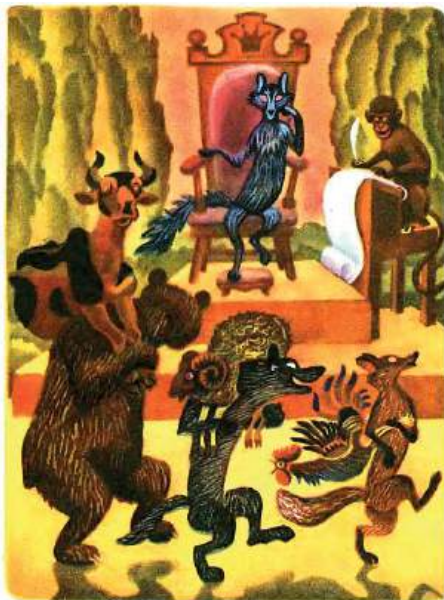
І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто

Поміркуй!

- Як звірі звертаються до Лиса Микити? Чому саме так?
- Чи відомо тобі, хто такий «премудрий Соломон»? Якщо так, то розкажи своїм однокласникам/однокласницям, якщо ні — довідайся у вчителя/вчительки. Подумай, чому І. Франко називає Лиса Микиту іменем древнього царя, постать якого є уособленням мудрості.
- Автор говорить про Лиса Микиту як про доброго царя, справедливого і м'якосердного. Чи свідчать вчинки Лиса Микити про такі риси характеру? Чому ж письменник жартівливо характеризує свого героя?

С. Артюшенко. Ілюстрація до казки «Фарбований Лис»

такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

Поміркуй!

- Чи співчуває автор Лисові Микиті? Які слова на це вказують?
- Як це характеризує Івана Франка як людину, особистість?
- Прокоментуй вислів, яким закінчується казка «Фарбований Лис».

 Ти вже знаєш, що Іван Франко — український письменник. Пригадай, які його твори тобі відомі з початкової школи.

Творчість Івана Франка багатогранна. Тож ти матимеш можливість дізнатися про нього як про талановиту, надзвичайно обдаровану особистість.

Літературознавчий клуб

Іван Франко (1856–1916) — український письменник, перекладач, фольклорист, історик, філософ, громадсько-політичний діяч.

Дитинство майбутнього письменника пройшло на Галичині, яка на той час належала до Австро-Угорської імперії.

Ще зі шкільних років Іван Франко шанобливо ставився до книжки. У п'ятому класі гімназії він почав збирати власну бібліотеку. Незабаром довкола неї виник учнівський гурток. Гімназисти збиралися разом й обговорювали цікаві художні твори. Бібліотеку Франка-гімназиста складали близько

500 томів творів українських і зарубіжних письменників. Згодом вона стала однією з найбільших у Львові — 10 000 книжок!

У родині Франків виросло четверо дітей. Вони постійно просили тата розказати якусь цікаву новеньку казку. Так у твор-

Іван Франко

чості Івана Яковича, поруч із віршами, оповіданнями, романами, з'явилися й казки. Свою *збірку казок* він назвав *«Коли ще звірі говорили»*. Її основою стали казки про тварин різних народів, які письменник часто перекладав. Він наповнив їх деталями українського життя та побуту, зробив близькими для дітей. За словами письменника, він прагнув створювати такі казки, які спонукають дітей «сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи». Франко щиро вірив, що його мудрі казки навчатимуть людей «правдомовності і справедливості», любові до природи.

У казці *«Фарбований Лис»* захопливо розповідається про нечесний спосіб життя Лиса Микити та справедливу кару, яку він за це дістав. Письменник засуджує обман, хитрість, користолюбство, нечесність та властолюбство, пихатість та зарозумілість Лиса, а також висміює боягузтво та підлабузництво інших мешканців лісу.

У колі мистецтв

Казка *«Фарбований Лис»* своєю появою завдячує індійському народному мистецтву. Іван Франко вказував, що за основу для своєї казки він узяв індійську народну казку *«Фарбований шакал»*, що входить до збірки давньоіндійських казок про тварин, байок, притч, яка має назву *«Панчатантра»*.

До цієї мудрої давньої книги звертався не лише Іван Франко, а й Леонід Глібов, створюючи свої байки.

Поміркуй!

- Подумай, чому І. Франко в своїй казці головного героя — індійського Шакала замінив на Лиса та назвав його поширеним в Україні іменем — Микита.
- Порівняй вивчену на попередніх уроках казку *«Фарбований шакал»* із казкою *«Фарбований Лис»*. Що спільного та відмінного між цими творами?
- Чому повчальна індійська історія стала такою популярною серед українського читацького кола?
- Який висновок про зв'язки різних народів, їхні моральні цінності ти можеш зробити?

Читай і досліджуй!

Іван Франко вільно володів 14 мовами. У його творчій спадщині є переклади художніх творів із 37 національних літератур, зокрема й переклади казок.

Підготуй невелике повідомлення про те, переклади яких саме казок здійснив письменник і виразно прочитай їх уривки в його перекладі.

Підсумуй!

- Які епізоди казки «Фарбований Лис» тебе найбільше вразили? Підготуй виразне читання цих уривків.
- Над якими питаннями ти замислився/замислилася, прочитавши цей твір?
- Що спільного між літературними та народними казками? Чим вони відрізняються?
- Доведи, що казка «Фарбований Лис» є літературною (авторською).
- Який твір покладено в її основу?
- Що про творчість І. Франка залишилося для тебе нез'ясованим?
- Які якості І. Франка як людини та митця викликають у тебе захоплення?
- Як ти оцінюєш свої знання про творчість І. Франка як автора літературних казок після вивчення цієї теми?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Леся Українка

Ти вже знаєш, що в народних і літературних казках головними героями/героїнями можуть бути і реальні люди, наділені надзвичайними здібностями, і тварини, і фантастичні істоти.

У казці, з якою ти зараз ознайомився, діють незвичайні персонажі. Хто вони? Згадайся, прочитавши заголовок твору. Свої передбачення оформи у вигляді «хмари слів»: намалюй або ж скористайся цифровим сервісом Word It Out тощо.

Чи правильними були твої передбачення, дізнаєшся, коли прочитаєш дивовижну і зворушливу казку Лесі Українки «Лелія».

Лелія

(Скорочено)

У невеличкій кімнаті лежить на ліжку слабкий хлопчик. Лежить він, не спить, дивиться, широко розкривши оченята, на вікно, заслонене хустиною: хустина не зовсім заслонила вікно, збоку трохи видко шибку й видко, як падає смужка блакитного світла аж додолу...

— Павлусю, куди ти так дивишся? — спитала мама хлопчика, бо то ж мама сиділа й гляділа свого слабого сина.

— Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідки вона? З чого вона? — сказав хлопчик.

— То місяць так світить, Павлусю, то світло, а заслонити вікно, то й не буде смужки. Може, заслонити? — сказала мама.

— Ні, не треба, — так гарно.

— Не дивись, Павлусю, краще засни, — ти ж слабенький, тобі треба заснути.

— Мамочко, я ще не хочу спати, мені так гаряче... Я не буду спати, краще ти мені казочку розкажи.

— Яку ж тобі, моя дитино, казочку розказати?

— А от ти колись мені розказувала про тих маленьких діточок, що то живуть у квітах, вони звуться ельфи: ти казала, що в кожній квіточці живе маленький ельф або ельфа, що вони щоночі

 Поміркуй!

- Розкажи, яка картина постає у твоєї уяві з перших рядків казки?
- Який настрій у Павлуса? Із яким проханням він звертається до мами?
- Яку казку хоче послухати хворий хлопчик? Як ти думаєш, чому саме про ельфів?
- Якою ти уявляєш Лелію?

виходять з квіток і грають, танцюють, співають. Мамо, а яка найстарша ельфа?

— Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе у самій найкращій лелії в світі. В якій квітці ельф живе, то так і зветься, як та квітка.

— Мамочко, голубочко, — почав просити Павлусь, — розкажи мені що-небудь про тих ельфів, я так люблю, як ти про них розказуєш.

— Ні, Павлусю, вже пізно ті казки казати, нехай-но завтра вдень, а то тепер спати пора. Се казка довга, все одно не скінчу, то ти все будеш думати про неї та й до світу не заснеш. От краще я заслоню від тебе свічку, то ти собі спатимеш, а завтра встанеш здоровеньким, будемо тоді й казки казати і все гаразд буде. Спи, моє любе хлоп'ятко!

Далі Павлусь почав знову дивитись на ту ясну смужку, що падала з вікна. Він все думав про мамині казки:

«Яка то шкода, що мама не хотіла казати мені казки. Тепер так нудно. Коли там ще я засну... А яка та Лелія? Чи така маленька, як усі ельфи? Мама каже, що ельфи такі, як метелички маленькі... Яка тая Лелія?» Павлусь дивився на смужку і все думав, думав, довго так...

І от здалося йому, що смужка та затремтіла, почала тремтіти, мовби хто заслонив її тінню. Павлусь підвівся трохи, глянув, — коли бачить, аж проти нього стоїть якась постать, немов людська. Він спершу злякав-

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

Поміркуй!

- Виразно прочитай опис зовнішності Лелії. Чи такими були твої уявлення про неї?
- Чи сподобалось тобі, як письменниця змалювала у казці Лелію? Прокоментуй свою думку. Порівняй опис зовнішності Лелії із її зображенням на ілюстраціях до казки української художниці Лариси Іванової.
- Як ти думаєш, куди помандрує Павлусь зі своєю чарівною супутницею?

ся трохи, потім же бачить, що то щось зовсім не страшне, — таке маленьке, немов якась дівчинка малесенька; от він і нічого, перестав боятися. Дивився на ту дівчинку, а вона така гарнесенька: очиці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій, прозорій шаті, на голівці малесенька золота корона, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка. В рученятах у дівчинки довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату. Павлусь глянув на дівчинку і зараз якось пізнав, що це Лелія, — а він же так хотів її побачити.

— Ти Лелія? — спитав він у дівчинки.

— Так, я Лелія. Я чула, як ти про мене розпитував, от я й прийшла до тебе. Ти радий?

— Радий, дуже радий! — покликав Павлусь і простяг до неї обидві руки.

Лелія усміхнулась, та так любо, аж в хаті ясніше стало і місячна смужка порожевіла.

— Може, ти хочеш зо мною куди полетіти? — спитала у Павлуса Лелія.

— Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе? — сказав Павлусь. — Я не вмію літати.

— Ну то я тебе візьму на руки.

— Ти, — ти ж така маленька, а я більший від тебе, я тяжкий.

— То нічого, — сказала Лелія і знову усміхнулась, потім торкнула Павлуса квіткою своєю, і раптом Павлусь почув, як він сам зробився квіткою, тільки не лелією, а рожевим маком. От Лелія взяла його в ручку, притулила до себе і швиденько вилетіла з хати в садок.

— Понесу ж тебе он у той панський садок, що то на горі: там ростуть мої сестри, лелії, може, вони нам що цікавого розкажуть.

І Лелія знялась угору, швидко, швидко полинула, далі спустилась у панський великий сад. В саду стояв пишний палац, у деяких вікнах в палаці було світло: видно, пани ще не спали. Але в саду не було нікого. Лелія стала просто в квітнику, а там же то лелій білих — сила. Тихо-тихо так стоять і не хитаються.

— Ото сплять, — гукнула до них Лелія, — і не чують, що ми коло них. А вставайте лишень, ви, — і Лелія торкнула їх своєю квіткою.

Раптом всі лелії захитались і заговорили, з кожної квітки виглянуло бліденьке личко ельфа.

— Вибачай, сестрице, — забриніли вони, — якби ти знала, як ми пізно послули.

— А чого ви пізно засипляєте? Хто ж вам спати не дає? — гнівно Лелія спитала.

— Ох, нам же нема спокою ні вдень, ні вночі. Ох, бідні ми квіти!

— Що вам таке? Чого ви бідкаєтесь?

— Та де ж нам не бідкатись! Удень нас полють, руками займають, листя обривають, а часом і віку збавляють, гострим ножом стинають, несуть нас у велику хату, у панську палату, поставлять у воду, гублять нашу вроду. Ох, сестрице, скільки нас погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято, — скільки ж нас було потято!

— Бідні, бідні мої сестриці, — мовила журливо Лелія, і в очах слізеньки заблиски. — Що ж, мої любі, за те маєте вигоду, глядять вас, жалують, втішаються вами, поки ви в садочку — життя ваше красне.

— Ой, не красне воно, не красне, — життя наше нещасне. Скільки в садочку стояли, щастя-долі не знали...

Замовкли бідні лелії і низько посхиляли свої білі головоньки.

Коли се одчинилися в палаці великі скляні двері, і вийшла молода панна, убрана в хорошу білу сукню.

Вона сіла на ґанку і якимось неохоче дивилася на той садок, залитий місячним сяйвом.

— Ах, як голова болить, — мовила вона сама до себе, — навіть по ночах спати не можу! А се все з нудів, я знаю. Де ж таки! Гину тут на безлюдді, в селі. Сиди цілий день, як заклята, нема з ким і слова мовити. Правда, увечері гості приїздять, але то такі гості!.. Вони вже мені обридли. Та мені тут все обридло: і садок, і сей дім, і квітки. Все у нас таке нецікаве, от хоч би й сі квітки. Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! Якби хоч лелії які цікавіші — рожеві чи пасаті, а то... Вже білі лелії можна знайти у кожному міщанському, та навіть у хлопському садку. А пахнуть як, аж в голові морочиться, жодної делікатності

Л. Іванова. Ілюстрація
до казки «Лелія»

нема в тих квітках. Піду звідси, а то ще гірше голова розболить-ся! — І панна пішла знов у палац, причинивши з досадою двері.

Лелії так стало шкода своїх погордованих¹ сестриць.

— Шкода мені вас, дуже шкода, — мовила вона до них, — та що робити, коли я не маю сили перенести вас звідси куди-інде.

Лелія пройшла стига біля всіх лелій, журливо дивлячись на них, коло крайнього кущика вона спинилась.

— А де ж моя сестра наймолодша? — спитала, показуючи на порожнє місце скраю.

На відповідь лелії знову забриніли:

— Немає сестриці, немає — в іншому садочку процвітає. Віддала сестрицю нашу панна: випросила дівчина Мар'яна, за щирю свою роботу влітку випросила щонайменшу квітку. Немає сестриці, немає, — в іншому садочку процвітає.

— Треба буде її відвідати, як там вона в іншому садочку маєтсья, — мовила Лелія і хотіла ще про щось розпитати, але Павлусь попросив летіти далі. Сказав, що йому тут невесело, — лелії засмутили своїми розповідями.

— Ну, то полинемо у велике місто, там, може, щось веселіше побачимо.

Лелія знялась вгору, і в одну мить Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці, блискуче світло, розкішні крамниці, а на вулицях, — що того люду! Люди метушаться, — ті сюди, ті туди, аж в очах миготить! Павлусь і Лелія тихо полинули понад юрбою і придивлялись до крамниць, там-бо у вікнах було виставлено багато всякого дива, там і ляльки, там і цяцьки, там і ласощі різні,

Поміркуй!

- Які чарівні перетворення відбулися із Павлусем?
- Який настрій у білих лелій у чудовому панському садку?
- Чи помічає красу лелій молода панна? Зачитай її монолог. Про які риси її характеру свідчать ці висловлювання?
- Як ти думаєш, чи побачать Павлусь із Лелією веселіше життя в місті? Поясни свою думку.

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

¹ *Погордувати* — поставитися до когось зневажливо, презирливо.

і золоті оздоби, і сукні коштовні, і книжки з малюнками... та де! Всього ані списати, ні переказати, що там було!

Лелія спинилась біля одної дуже великої крамниці, там в освіченому вікні стояло багато квітів. Хороші то були квіти! Яких тільки там не було, — всякі були, які лиш є на світі!

Павлусь аж руками сплеснув:

— Ох, які ж красні квітки. Я таких ще й не бачив.

— А от я тобі покажу, коли хочеш, де їх роблять, — і Лелія знялась вгору з Павлусем, аж на четвертий поверх тої ж таки самої кам'яниці.

Павлусь глянув, бачить, — якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий, а на столі купа різних шматок, дротів, бавовни, ниток, стоять слоїки з клеєм, в них повстромлювані квачики, в мисочках розпроваджені фарби різні, позолота, і всього того так багато, всюди такий нелад! За столом, на лавках, сидять дівчата, убрані по-міському, але надто вбого, запнуті брудними хвартушками; кожна дівчина має ножички і багато маленьких щипців, ко-

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

лодочок, лещаток; перед кожною дівчиною лежить купа отого шмаття та дріб'язку.

Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмелять, завивають та розправляють, п'яті роблять серединки з бавовни та ниток, а останні вже клеять пелюсточки до купи і роблять з них квітку, востаннє підмальовують, поправляють, закручують — і квітка готова.

Поміркуй!

- Що найбільше вразило Павлуса у місті?
- Порівняй опис штучних квітів у вітрині дорогого магазину з описом важкої праці дівчат, котрі їх виготовляли. Чому письменниця про це розповідає в казці?
- Як ти думаєш, чи добре живеться молодшій лелії у селянському садочку?
- Чи прикрашають квіти подвір'я твого будинку?

Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити, бо яка робота, така й плата! Та якби ж так, а то плата ще й менша від роботи. А он біля дівчат походжає найстарша робітниця, вона наставлена, щоб глядіти, аби хто чого не зіпсував чи не вкрав, аби робота йшла сквапно та справно, — треба статкувати.

В кінці стола дві дівчини, схилившись над роботою, стиха розмовляють, бо найстарша далеко, не почує.

— Ой, серце Катрусю, — говорить одна, вправляючи дріт в зелений листок, — ой, як мені хочеться їсти, просто аж руки трясуться!

Тож-то від самісінького ранку нічого не їла! Прийшла я сьогодні пізно на роботу, — і сама не знаю, як се я так спізнилась! Та от, мене не пустили обідати, та ще й кажуть, що не заплатять за сей день нічого. Нащо, мовляв, спізнюєшся! Ой, біда, та й годі...

— Ой, Леліє, — скрикнув він, — неси мене звідси, я не хочу тут бути. Тут погано, бридко, страшно. Лелія миттю спустилась на землю.

— Ну добре, додому, то й додому, а от тільки я ще хотіла би полинути до своєї молодшої сестриці, що росте у селянки в садочку, — як-то вона там мається!

Лелія полинула швидко, швидко. Павлусь бачив, як миготіло світло по вулицях міських у нього під ногами, як поспішались та метушилась юрба людей... Хвилиночка — мить — і вже зникло місто. Здається, хутко летіли, однак Павлусь побачив, що вже день займається і світло рожеве ранньої зорі бореться з блакитним світлом місяця. Лелія тихо спускається додолу біля якоїсь маленької, низенької похилої хатинки. А се ж хатина знайомої дівчини Мар'яни, — Павлусь зараз пізнав. Се ж його рідне село, а дівчина — їх сусідка.

Павлусь не раз у неї бував. Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема: і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута, й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеличкий, та все те барвінком хрещатим обплетено.

Посередині росте біла лелія.

Видко, що господиня за лелію дбає, — обполола чистенько, ще й прутиками обтикала для захисту. А лелія ж то розцвілася, — напрочуд!

Онде ж і господиня сама, вона походжає поміж квітками, Мар'яна-дівчина, а за нею ходить її братик, білоголовий хлоп-

чина, і носить збан¹ з водою, Мар'яна показує йому, де поливати, а він поливає. Могла би вона й сама тее зробити, та знає, яка то утіха для малого брата, коли вона дозволить йому помагати.

— Слухай, Івасю, — озвалася Мар'яна до брата, — ти ж добре полий оцю білу квітку. Вона зветься лелія — знаєш? Її треба добре поливати, бо вона недавно пересаджена, то треба, щоби прийнялась. Та тільки ти помалу, щоби не зломив часом. Або дай, краще я сама поллю!

— Ото ж то, — втішно сказала Мар'яна, — отже слухай, Івасику, я от зараз піду на роботу, як поснідаємо, а ти тут наглядай, щоби кури в квітках не греблися та щоби хлопці часом не зламали моєї лелії. Будеш глядіти?

— Буду.

— Ну, то добре ж, як будеш глядіти, то я тобі яке пуделочко² або цукру від панів принесу, а як не глядітимеш, то буду гніватися на тебе, бо ти знаєш, яка то квітка! Як цю зломлять, то де я другу дістану?

— Добре, добре, буду глядіти. Мар'яна з братом, розмовляючи, пішли в хату снідати. Тоді Лелія з Павлусем приступили до білої лелії.

— Здорова, люба сестрице Леліє, — забриніла вона, вгледівши їх, — де ти літала, де ти бувала? Чи моїх сестричок не видала?

— Видала, видала і про тебе розпитала.

Поміркуй!

- Назви персонажів казки, які з'являються в селянському садочку.
- Яку вдачу має Мар'яна? Обґрунтуй свою думку цитатами з тексту казки.
- Як почувається молодша сестриця Лелії в садку Мар'яни? Які слова казки підтверджують твою думку?
- Прочитай опис селянського садочка. Яке враження він справив на тебе? Назви квіти, що ростуть у ньому. Чи доводилося тобі бачити такі квіти? Якщо ні, то знайди інформацію про них у довідкових джерелах.

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

¹ Збан (діалектне) — джбан. Глекоподібний глиняний, дерев'яний або металевий посуд для води, молока, квасу. Має округлу у нижній частині форму і циліндричний верх, може мати ручку-вушко (такі посудини найчастіше називають глеками).

² Пуделочко (діалектне) — коробочка.

— Як же вони маються, мої сестриці, мої любі жалібниці? Чи згадують про сестру молоденьку, про лелію біленьку?

— Згадують, згадують, щодня плачуть по тобі.

— Нехай же не плачуть, нехай не ридають, тільки нехай добрим словом спогадають. Я ж тут маю таку вигоду, як ще не мала зроду.

Що мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж цариці, — красую, пишаю, лишенька не знаю! Моя любя Мар'яночка краща мені, як сестричка, — як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуса. А дівчинонька Мар'яна щовечора і щорана мене підливає, поле, доглядає. Ще сонце не сходить, а вже моя господиня з хати виходить. Вийде, моє серце, ухопить відерце, біжить до криниці, набере водиці, щоби було чим поливати квіточки в квітниці. Як нас поливає, то кожного ранку співає веснянку:

*А в тому саду чисто, метяно,
ще й хрещатим барвіночком
дрібно плетяно.*

Бринить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співа раненько, так співати не здолає. Пісня до роботи додає охоти, а Мар'яні вдень не до гуляння, — на роботі з ранку до смеркання.

На чужому полі ніжки натомила, на чужій роботі ручки на-трудила, на чужих городах цілий день полола, бур'яном колючим руки поколола. Ой то ж натомилась, як прийшла додому, то аж похилилась. Стала приступать їй до серця досада...

Глянула на мене: «Ти ж моя відрада! Ой, ти ж моя мила, лелієчко біла, як же цвітеш пишно, як я подивлюся, так мені з тебе втішно! Я ж то тебе, квіточко мила, за свою працю заслужила, на свою долю посадила, — рости ж, леліє, розкішна, красна, щоб була моя доленька щасна».

Лелія слухала та всміхалася радісно, так-то вже вона раділа, що її сестриця така щаслива і така мила своїй господині.

Приступила вона до сестри, торкнула її своєю квіткою, що мала в руках, і промовила:

— Рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була доля щасна!

Раптом та молоденька лелія виросла висока, висока, квітки на ній дивно розцвіталися і спалахнули світлом сріблясто-рожевим,

 Поміркуй!

- Зверни увагу на кольори ілюстрацій до казки. Чому саме ці відтінки кольорів використовує художниця?

на листі засвітилася діамантова роса і різними барвами замиготіла, заграла і зникла.

Павлусь глянув, аж він у своїй кімнатці, лежить на ліжку.

— Леліє! — скрикнув він. — Я ще не хочу додому, я хочу знову у той садочок, неси мене!

Лелія стояла перед ним рожева, мов хмарка на сході сонця.

— Ні, любий, — мовила, — нехай іншим разом, на сей раз досить, мені ніколи, ще маю багато роботи. Он вже день. Прощай, будь здоров!

Лелія торкнула квіткою, потім нахилилася, поцілувала, кивнула голівкою і зникла. Павлусь простяг до неї руки, хотів голосно гукнути і... прокинувся.

Дивиться, аж сонячний теплий промінь падає просто йому в очі, а над ним стоїть його мама і цілує його в чоло, промовляючи:

— А ти вже встав, прокинувся! Моя люба дитино! Ну, як же маєшся?

— Добре! — відповів Павлусь, обнімаючи її, — зовсім добре... А знаєш, мамочко, який мені гарний сон приснився? Мені снилася Лелія.

Поміркуй!

- Який настрій переповнює Павлуся у фіналі казки?
- Чи змінюється його фізичний стан? Чи залишає його хвороба? Свою думку обґрунтуй словами з тексту.
- Чому з Павлусем, як ти гадаєш, відбулися такі дивовижні зміни?

Ти вже вмієш визначати роль діалогів у розкритті характеру головних героїв/героїнь. Знайди в тексті казки діалоги Павлуся з іншими дійовими особами (персонажами). Зроби висновок про те, яку лексику вживає Павлусь у спілкуванні.

Мовна скарбничка

Пригадай, що таке *прикметник*. Яке значення мають прикметники в мові? Знайди у тексті казки «Лелія» прикметники, за допомогою яких Леся Українка передає красу квітів. Продовж синонімічний ряд прикметників, якими можна схарактеризувати Лелію: *біла, запашна, красива...*

Ти вже знаєш, що Леся Українка — українська поетеса. Пригадай, які її вірші тобі відомі з початкової школи. Поділися своїми враженнями про її поезію.

Тепер ти матимеш можливість поглибити свої знання про життя та творчість цієї талановитої письменниці.

Леся Українка (справжнє ім'я — **Лариса Косач-Квітка**) (1871–1913) народилася на Волині в аристократичній родині, у якій шанували українські народні традиції. Через слабе здоров'я дівчинка навчалася вдома до п'ятого класу. Вона мала неабиякі здібності до наук. Навчилася читати в 4 роки, їй легко давалися іноземні мови, у 5 років почала писати п'єси, а у 9 — написала свій перший вірш «Надія». Пізніше майбутня письменниця захопилася східною культурою і навіть уклала для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів».

Леся Українка

У дитинстві Леся Українка була дуже тихою і скромною, найбільше дружила зі своїм старшим на два роки братиком Михайлом, їх навіть називали спільним іменем «Мишолосія».

Уже в молодому віці Леся стала відомою у всій Україні письменницею. Її перу належать поезії, прозові й драматичні твори, статті.

Леся Українка завжди цікавилася усною народною творчістю, записувала та наспівувала для аудіозаписів українські народні пісні та думи. Саме фольклор став основою для казок Лесі Українки, серед яких «Лелія». В основу цієї казки покладено чарівний сон-подорож. У своїй оповіді письменниця поєднала елементи фантастичних казок і реальні деталі панського та селянського побуту.

Дійові особи (персонажі), майстерно створені Лесею Українкою, вирізняються зовнішністю (**портрет**), характерами, долею. Читач/читачка не може залишитися байдужим до хворого хлопчика Павлуса, який прагне знайти втіху бодай у матусиній розповіді про чарівних ельфів.

Леся Українка поєднала казку з реалістичною розповіддю про життя, в якому є і смуток, і хвороби, і виснажлива праця.

Літературознавчий словник

Дійові особи (персонажі) — художні образи людей або тварин, чарівних істот, які діють у творі.

Мовна скарбничка

Як ти вважаєш, що людині потрібно для щастя? Поділися своїми роздумами на цю тему. Своє висловлювання побудуй, вживаючи такі фрази: *Я вважаю... На мою думку... Тому що... Наприклад... Отже...*

У колі мистецтв

«Квіти, як і люди — живі, у них є душа!», — говорила видатна українська художниця середини ХХ століття Катерина Білокур. Мисткині вдалося досягти неабиякої майстерності в зображенні квітів, передати фарбами на полотні всю свою любов до цих чудових створінь природи. Квіти на її полотнах немов оживають. Здається, від них віє теплом, ніжністю, неймовірною м'якістю. Картинами Катерини Білокур захоплюються у всьому світі!

К. Білокур.
Квіти за тином

Поміркуй!

- Розглянь картину К. Білокур «Квіти за тином». Поділися враженнями про цей твір зі своїми однокласниками/однокласницями.
- Знайди в тексті казки «Лелія» опис грядочки з квітами Мар'яни. Чи нагадує тобі опис цих квітів зображення на картині художниці? Чим саме?
- Розглянь картину англійського художника ХІХ ст. К. Волтера «Лілії Мадонни в саду».
- Знайди в тексті казки опис панського саду під час першої подорожі Павлуся з Лелією. Порівняй зображення на картині англійського художника та опис саду в казці. Що їх об'єднує?
- Зверни увагу на виразність білого кольору в тексті казки та на полотні.

К. Волтер.
Лілії Мадонни в саду

Читай і досліджуй!

Ти, напевно, помітила/помітив, що у казці «Лелія» Леся Українка описує багато квітів.

Самостійно або разом із однокласниками/однокласницями підготуй «Словничок назв українських квітів». Для цього випиши назви квітів із казки, знайди їх опис в інформаційних інтернет-джерелах і, використовуючи світлини (бажано з власної фотоколекції), підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

Підсумуй!

- Яке враження на тебе справила літературна казка Лесі Українки «Лелія»? Що нового про її авторку тобі вдалося дізнатися?
- Доведи, що «Лелія» Лесі Українки – це літературна казка.
- Про які чарівні перетворення йшлося в цьому творі?
- Дай визначення поняттю «дійові особи» («персонажі»). Назви дійових осіб казки Лесі Українки «Лелія».
- Під час якої подорожі Павлусь із Лелією побачили щасливих людей? Чому?
- Поясни, що таке *портрет*. Наведи приклади портретних зображень із казки «Лелія».
- Що найбільше запам'яталося з казки? Назви яких квітів ти тепер знаєш?
- Що із прочитаної казки залишилося для тебе нез'ясованим?
- Як ти оцінюєш свої знання літературної казки «Лелія» Лесі Українки після виконання завдань підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Валерій Шевчук

Ти вже знаєш, унаслідок чого відбувається зміна пір року в природі. Кожен сезон неповторний і прекрасний по-своєму.

На тебе чекає літературна казка Валерія Шевчука «Чотири сестри», що допоможе уявити незвичайні картини природи, задуматися про чудовий світ у його різноманітті.

Чотири сестри

(Скорочено)

Розділ 1

Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте. Були вони дружні нівроку, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла. Розчісувала волосся, приміряла сукні, обдивлялася черевички, і тільки по тому підходила

Поміркуй!

- Що, на твою думку, може означати назва казки? Побудуй асоціативний ланцюжок до словосполучення «чотири сестри».

ла до Сестри-королеви, віталася чемненько і мило проказувала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Тоді сходила із золотого трону Сестра-цариця, цілувала наступницю і казала привітно:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора!

Отак вони й жили у злагоді, любили одна одну й шанувалися. І тривало так, люди кажуть, мільйон років. Коли ж минув той мільйон, сталася дивна подія. Царювала тоді сестра Зима — дівчина із білим волоссям. Сиділа вона, сиділа на троні, і раптом щось покликала її встати і пройтися по стежці.

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, за-
свистів і випустив з руки Чорного Птаха. Той Птах злетів у тем-
не, покрите хмарами небо і рап-
том упав долі. І впав при тому
так нещасливо, що втрапив
якраз на Білокосу і вдарив їй в
обличчя чорними крильми. За-
турбувалася Зима, схвилювала-
ся, сіла на трон, бо їй раптом зда-
лося, що приключилося щось із
її гарним обличчям, вийняла
люстерко, щоб зирнути на себе,
але Чорний Птах знову кинувся
на неї, вибив люстерко — і воно
розлетілося на тисячі скалок.

Тоді молоде, гарне обличчя Білокосой потемніло від думок, які
закрутилися, завертілися — впала тоді на землю снігова буря.
Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали
до рота крижані труби й подули в них так завзято, що здивува-
лася сестра Весна, котра в цей час чепурилась у Блакитному
палаці. Вона визирнула в крижану шибочку, але не побачила
нічого: тільки щось біле й розвихрене, якусь крутію велику й ві-
холю. А це сталося з тієї причини, що темні думки прийшли в
голову Білокосій сестрі, а може, нашептав їх Зимі Чорний Птах,
який, тікаючи од бурі, потрапив не куди-небудь, а на плече Біло-
косій.

— Гей, тривожно мені, — прошепотіла Зима, — Дивний смуток
у мені поселився, і не знаю я, що воно таке...

— Твій смуток має причину, — каркнув їй у вухо Чорний
Птах, — Сестри хочуть тебе зі світу звести.

— Не кажи нічого про моїх любих сестер, — сказала Білоко-
са, — Не можуть вони замислити супроти мене зла.

— А вони його замислюють, замислюють, — каркнув Птах, —
Вони вважають, що вони гарні, а ти гірша за них.

— А як воно насправді? — тихо спитала Зима.

— Ти краща за них, — каркнув Птах, — Вони заздрять тобі і
хочуть тебе прогнати.

— От що пораджу тобі я, друг твій сердечний, з любові до тебе,
а не до твоїх сестер. Красивий той, хто сильний у світі, а сильний
той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться.

Поміркуй!

- Знайди у тексті казки портрети сестер і виразно зачитай їх.
- Якими рисами зовнішності вирізняється кожна із сестер?
- Який надзвичайний випадок стався під час царювання Білокосой сестри?
- Як ти вважаєш, чи послухає вона Чорного птаха? Які зміни в природі це може спричинити?

- Що ж станеться, друже мій сердечний? — спитала Зима.
 — А станеться те, що ти найкрасивіша зробишся. Забереш у сестер їхню красу і в чотири рази красивіша станеш... Станеш така, що я тебе навіки полюблю.

У колі мистецтв

Прагнення передати красу й неповторність кожної пори року спонукає до творчості митців/мисткинь різних видів мистецтва.

Створити музичний шедевр, яким захоплюються вже близько трьох століть, вдалося видатному італійському композитору *Антоніо Вівальді*. Одним з найвідоміших його творів є композиція «Чотири пори року». Кожна із чотирьох її частин присвячена одній із пір року і складається із трьох частин, що відповідають кожному місяцю року.

Поміркуй!

- Розглянь рекламу до концерту А. Вівальді Львівської національної філармонії ім. М. Скорика. Чи сповна відтворено в зображенні назву концерту? Чому, на твою думку, використано силует скрипки?
- Зіскануй **QR-код** і прослухай концерт для скрипки «Зима» із циклу А. Вівальді «Чотири пори року».
- Який настрій викликала в тебе музика? Поділись своїми враженнями. Чи відповідає музика твоєму сприйняттю зими?

Реклама до концерту А. Вівальді
 (Львівська національна філармонія ім. М. Скорика)

Розділ 2

А в цей час Зеленокоса сестра готувалася вже вийти з Блакитного палацу. Зеленокоса вклонилася чемненько й проказала:

- Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!
 — Чи ж не бачиш, сестро, що не пора іще тобі! — грізно сказала Зима, — Прийде час, пущу тебе на трон, а тепер забирайся, коли не хочеш у шматок криги перетворитися...

— Забирайся, забирайся! — каркнув Птах, ще й крилами радісно замахав...

Злякалася Зеленокоса (ніввіки ж такого не бувало!) і чимдуж поспішила назад до Блакитного палацу, подумавши мимохідь: «А що, коли я помилилася? А що, коли й справді не моя ще пора?»

Вона зайшла до палацу, і їй стало холодно й незатишно. Побігла до Голубої зали, де спала Синьокоса сестра, і мовила жалібно:

— Сестро, гей, сестро! Чи можеш ти прокинутися і поговорити зі мною?

Але не могла ще прокинутися Синьокоса. Тоді побігла Весна до Золотої зали, де спала Золотокоса.

— Сестро, гей, сестро! А може, ти прокинешся?

Але й Золотокоса не змогла прокинутися.

Тоді пішла Весна в свою Зелену залу, сіла на зеленого стільця, поклала щоку на долоню й замислилася.

Коли ж отямилася, то вже й березень майже закінчився.

— А може, я ще сплю, а може, я ще не зовсім гарна? — подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко.

Чарівне лице вона побачила.

Над головою пишні зелені коси у вінок склалися, чоло було біле і чисте, очі — величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а вуста повні й червоні. І цвіло на кожній щоці по яскравому серпику, начебто місяці зійшли з одного й другого боку. Побачивши себе таку, рішуче встала Зеленокоса і знову пішла до трону, де сиділа Зима.

Але й цього разу Білокоса зустріла її грізно й насуплено, а ще грізніше й насупленіше зустрів її Чорний Птах, котрий звив на плечі у Зими чорне гніздо.

— Не набридай мені! — сказала пихато Зима, — Хіба не бачиш: царюю я!

Поміркуй!

- Чи відповідають зображення сестер на ілюстраціях художниці О. Рубіної до казки В. Шевчука твоєму уявленню про героїнь твору? Доведи свою думку.
- Чому Білокоса сестра чула лише Чорного Птаха?
- Зверни увагу на визначення поняття «алегорія» у «Літературознавчому словничку». Яку людську рису втілено в алегоричному образі Чорного Птаха?
- Які перетворення сталися із Зеленокосою сестрою? Чому?
- Як ти думаєш, чи поступиться тронем Білокоса сестра Синьокосій? Свою відповідь обґрунтуй.

Вбігла Весна в Голубу залу, присіла біля сонної сестри з синім волоссям і заплакала гірко.

Незабаром і сестра Синьокоса прокинулася. Витягла люстерко й побачила: заспана ще й непрочумана. Тоді взяла гребінку й почала неквапно розчісуватися.

А сестра Зеленокоса втретє кланялася Зимі:

— Добрий день, любя моя сестро. Може, хоч тепер пустиш мене на трон?

Але Білокоса вже не дві зморшки мала, а десять і таки не захотіла розхмурити чола.

— Іди геть! — сказала Зима, — Наприкінці травня прийдеш!

Тоді впала Зеленокоса на коліна й обійняла сестрі ноги.

— Сестро, — заридала вона, — Дивися, зело не розпустилося і земля гола стоїть! Прожени Чорного Птаха, не руйнуй світу і себе!

— Я царювати знамірилася! — каркнула голосом Птаха Зима, — Відступися мені з очей!..

Озирнула себе Весна і побачила, що її зелені черевички старими човганцями стали, що її пишна зелена сукня в ганчір'я починала перетворюватися, а такою чи ж можна називатися царицею світу? Заридала Зеленокоса і рушила назад, до Блакитного палацу, де вже співала й чепурилася гарна-прегарна сестра їхня Синьокоса.

Весна, Літо та Осінь по черзі приходять до Блакитного палацу, однак Білокоса сестра нікому не поступається тронем. Зима втрачає свою красу, однак Чорний Птах не дає їй можливості поглянути на себе в дзеркальце. Сні літають довкола сестер, розмахуючи довгими руками, і вони покидають Палац.

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

Розділ 5

Сама ж Золотокоса поважна зробилася й рушила до своєї Золотої зали, щоб належно прибратися. Одягла вона сукню, ткану із золотих ниток, поверх накинула легкого плаща, на голову вдягла вінка, сплетеного з барвистого листя, а в руку взяла золотий пірнач — палицю із металевим оперенням. Після того гукнула на хлопців із золотими трубами, і коли ступила на білу стежку, що вела до їхнього трону, заграли й заголосили золоті її труби. Від того гуку скинулася раптом Білокоса й здивовано протерла очі. Збудився на її плечі Чорний Птах і каркнув незадоволено.

— Кланяйся, кланяйся цариці світу! — закаркав Чорний Птах, махаючи крильми.

— Я не бачу тут цариці світу, — голосно сказала Золотокоса, — Царицею світу має бути моя рідна сестра, молода й гожа, гарнішою за яку нема на землі, а рівними до якої є тільки троє дівчат, її сестер... Чи правильно я сказала?

— Правильно, — хитнула головою Зима, яка вже аж зовсім на красуню не подобала. Була це похила баба, зморшкувата, незугарна й нечупарна.

— Я не бачу на троні такої гарної і юної, — сказала Золотокоса, — Я бачу стару відьмугу!

— Вона гарна, гарна! — зарепетував Чорний Птах.

— Але ж, сестро, — зніяковіло промовила Зима, — Невже ти й справді мене не пізнаєш?

— Це не моя сестра! — вигукнула Золотокоса, — Ти — лиха відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любу Білокосу. Через це прийшла я, щоб викликати тебе на герць¹, бо хочу визволити свою любу сестру.

— Забуваєшся, сестро, — прошипіла тоді Зима, — Чи ж незвісні тобі закони наші: не ти мене маєш змінити, а я тебе. Зима Осінь змінює. Отож іди геть з моїх очей і лягай спати. Це я тобі наказую, володарка світу!

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

¹ Герць — поєдинок, протистояння між суперниками.

— Ти не володарка світу! — сказала Золотокоса, — Ти — самозванка. А я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру.

Звела золотий пірнач — палицю з металевим оперенням — і махнула ним у повітрі. Від того помаху перестали дуті в крижані труби хлопці Холодні Вітри, втишилась і віхола, та й сніг перестав іти. А ще в листяній короні Золотоконої пробудився малесенький, срібнесенький жучок-черв'ячок, саме той, котрий павутину виплітає в Бабині Літо. Він спустився на тонюсенькій срібній нитці і на тихе повеління своєї володарки подибцяв помаленьку в повітрі до Білоконої. Він встиг причепити срібну павутинку до волосся Зими, коли ж каркнув люто Чорний Птах, зірвався з плеча Зими й кинувся на Золотокосу. Хотів ударити її в обличчя, але натомість натрапив на зведений золотий пірнач і закричав дико, поранившись. Замигтіло й зарябіло довкола, знову повернулося світло, і побачила Золотокоса, що задумано-запечалено сидить на троні Зима, у неї на плечі ховається переляканий Чорний Птах, а біля вуха провис на павутинці хитрий нашіптувач і безстрашний вояк жучок-черв'ячок, який Бабині Літо на землю приводить.

— Таке дивне ти мені оповіла, сестро, — мовила задумливо Зима, — Таке дивне мені подумалося: ніби я — це не я. А все ж таки це я...

— Зирни у дзеркало, — сказала Золотокоса, — Упізнай себе...

— Але в мене немає дзеркала, — сказала спантеличено Білокоса, — Воно розбилося, не пам'ятаю вже як і коли... Щось приключилося...

— Чорний Птах розбив твоє дзеркало, — сказала Осінь.

— Прожени Чорного Птаха, і я тобі позичу дзеркальце.

Тоді вдруге зірвався з плеча Чорний Птах і кинувся до Осені, гадаючи, що тримає вона дзеркальце, як тримали його раніше Зеленокоса й Синьокоса, і вирішив розбити його так, як розбив у інших сестер. Але знову звівся золотий пірнач — поранив собі груди Чорний Птах. Закричав розпачливо, гнівно, рипуче:

— Прожени її, прожени її!

Закружляв і затанцював довкола Золотоконої, замахав крильми, жахаючи, обсилав її снігом та градом, жбурнув сотнею крижаних стріл, але розтавало все це, торкаючись осяйної одежі Золотоконої.

— Ти не можеш її перемогти, чому? — спитала Зима.

— Бо я вийшла з добром, — сказала Золотокоса, — Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити.

— Мала б ненавидіти ту свою білу сестру, — тихо мовила Зима, — Хочеш їй щось лихе учинити?

— Я люблю свою сестру, бо вона ніжна й гарна. Вона приходить мене змінити, коли я втому відчуваю. Ласку мені чинить, змінюючи мене, бо не дає мені постаріти.

Отаке сказала сестрі Золотокоса, а ще сказав щось таємне їй на вухо жучок-черв'ячок, який Бабині Літо на землю насилає. За мить уже й бліда усмішка почала з'являтися на її потемнілому обличчі, а з одного ока раптом викотилася каламутна сльоза.

І коли викотилася та сльоза, крикнув пронизливо Чорний Птах, змахнув крильми і зірвався у повітря. За хвилину він став як метелик, а ще за мить у чорну крапку перетворився.

— А тепер на себе глянь, — сказала Золотокоса.

Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула — тихий зойк вирвався їй з грудей.

Зима ледве звелася з трону, стара була і немічна.

— Пособи мені, сестро, — попросила вона, — Дай руку!

Золотокоса подала їй руку і вивела стареньку на стежку. І тільки рушили вони до Блакитного палацу, як раптом почули чарівну пісню. Хтось виспівував у супроводі найчарівнішої музики, й дивне диво на землі учинилося. Потемнів сніг, обм'як і заструмили довкола дзюрчисті потоки. Повіяло теплим вітром, і все повітря радісно затремтіло. Звели очі, шукаючи чарівної співачки, Білокоса із Золотокосою, і раптом завмерли від несподіванки.

Поміркуй!

- Порівняй сльози Білокосі сестри та Герди і Кая з казки датського письменника Г. К. Андерсена «Снігова Королева», якщо саме її ти читав/читала на уроках літератури або ж дивився/дивилася екранізацію цього твору. Які дива творить сльоза Білокосі сестри? Про що свідчить здатність героїнь плакати?
- Зачитай, як автор описує прихід весни. Які почуття він прагне передати?
- Які емоції викликав у тебе фінал казки?
- Назви ознаки, які вказують на те, що «Чотири сестри» — це казка. Дай назву розділам казки.
- Чим цікаві для тебе персонажі цієї казки? Чого б тобі хотілося повчитися у них?

Стежною назустріч їм ішла прегарна дівчина. Зелені шати мали в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали птахи, а вона розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна.

Мовна скарбничка

Яка твоя улюблена пора року? Чим вона тобі подобається? Створи асоціативний куц для її характеристики.

Ти вже знаєш, що *притча* — це повчальний алегоричний твір, який побудований на прихованому порівнянні.

Тобі відомі народні притчі, байки-притчі. «Чотири сестри» — казка-притча. Довідайся про її автора, історію написання та відмінність від інших літературних казок.

Літературознавчий клуб

Валерій Шевчук (1939) — сучасний український письменник, літературознавець, публіцист. Народився митець у Житомирі, Живе і працює у Києві. У його творчому доробку багато казок, оповідань, повістей, романів.

Збірку казок «Панна квітів», до якої входить і *казка «Чотири сестри»*, написав для своїх доньок Мирослави та Юліани. Вони навіть допомагали татові створювати казки до цієї збірки — вигадували імена героїв/героїнь, малюнки створювали, разом обмірковували, як героям/героїням поводитись у певній ситуації.

У казці «Чотири сестри» алегорично показано зміну пір року: чотири вродливі дівчини по черзі панують у світі й дарують йому свою неповторну чарівну красу. Автор пов'язує природні явища з певними діями сестер: Зима думала — тріщав мороз, сумнівалася — віяли вітри, Весна йшла — квітли квіти, Осінь — літали павутинки як символ Бабиного Літа.

Валерій Шевчук

Алегоричний образ Чорного Птаха є втіленням зла. Чорному Птахові вдалося обманом порушити мир і злагоду між сестрами — намовити Білокосу сестру не віддавати владу іншим сестрам.

Зеленокоса, Синьокоса і Золотокоса сестри — алегоричні образи Весни, Літа та Осені. Вони уособлюють добро. Любов і терпіння сестер змусило Зиму задуматися над своїм учинком, заплакати і таким чином розтопити своє крижане серце. Перемога добра над злом зображена в казці як прихід на землю весни.

У творі порушено важливі моральні проблеми: протистояння добра і зла, любові й ненависті, правди і неправди, щирості й заздрості. Казка, яка має традиційні ознаки, але також містить мораль, повчання, висловлені в алегоричній формі, називається **казкою-притчею**. Притчевий характер казки, її прихований алегоричний зміст розкриваються за допомогою Сну.

У колі мистецтв

Мотив зміни пір року є традиційним у різних видах

О. Ковтун. Пробудження

мистецтва. Ти вже переконався/переконалася у цьому, читаючи літературну казку Валерія Шевчука, слухаючи музику Антоніо Вівальді, переглядаючи ілюстрації Ольги Рубіної та картину «Пробудження» Ольги Ковтун.

Використовуються зображення зміни пір року також і в архі-

Поміркуй!

- Розглянь картину О. Ковтун «Пробудження». Що спільного в зображенні пір року на цій картині та в казці В. Шевчука «Чотири сестри»? Чи могла б ця картина ілюструвати продовження казки? Чому?
- Зіскануй **QR-код** і прослухай концерт для скрипки А. Вівальді «Весна» із циклу «Чотири пори року» та перечитай останній абзац казки. Чи однаковий настрій передають ці твори? Як ти думаєш, чому настання весни викликає почуття радості? Свою думку обґрунтуй.

тектурних спорудах. Зокрема, у Львові є так званий будинок «Пори року», який дістав свою назву завдяки численним рельєфним вставкам та елементам оздоблення, на яких зображені різні пори року. Зіскануй **QR-код** та детально про нього дізнайся. Рельєфи із зображенням пір року є найвідомішою роботою скульптора польського походження Габріеля Красуцького.

Фрагменти оздоблення будинку «Пори року» (м. Львів)

Читай і досліджуй!

Ти прочитав/прочитала казку про чотири пори року. А яка з них є твоєю улюбленою? Підготуй добірку прислів'їв, приказок, поезій про неї. Підбери фото або підготуй власні малюнки для візуального супроводу свого дослідження.

Підсумуй!

- Які переживання викликала в тебе казка В. Шевчука «Чотири сестри»?
- Яка із сестер тобі найбільше сподобалася? Чому?
- Який епізод тебе найбільше вразив? Свою думку обґрунтуй.
- Чорний Птах переконує Білокосу сестру: «красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу». Чи утверджується в казці ця думка?
- У якому із видів мистецтва мотив зміни пір року видався тобі найбільш виразним?
- Чи залишилося щось незрозуміле для тебе в змісті казки «Чотири сестри»? Якщо так, то що саме?
- Оціни свій рівень знань цієї літературної казки за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Минуле народів у фольклорі та літературі: легенди, перекази, літописні оповіді

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Далеке минуле завжди приваблює своєю загадковістю. Різні народи створювали свої мудрі, красиві й захопливі легенди, перекази, літописні оповіді, у яких навіки збережено історичну пам'ять. Художні твори цього розділу зачарують тебе неймовірними подіями. Ти помандруєш у далеке минуле різних народів, довідаєшся, що таке *легенди, перекази та літописні оповіді*, ознайомишся зі славетними людьми давніх епох. А поведуть тебе в цю захопливу мандрівку художні твори, мистецьке слово.

Ти вже знаєш, що впродовж тисячоліть люди найчастіше збирали й передавали відомості про світ усно. Оскільки ці твори поширювалися з вуст в уста, від покоління до покоління, то хтось забував якісь деталі або ж додавав нові, дещо змінені подробиці. Так з'являлися варіанти оповіді, часто дуже відмінні від початкової версії.

У давнину з розвитком цивілізації почали з'являтися міста — великі, укріплені, заможні поселення. Найсильніші з них об'єднували навколо себе інші землі та ставали державами. Таким містом-державою був Стародавній Рим. Понад тисячу років він панував над довколишніми країнами.

Про те, як виникло це місто-держава, розповідає «Легенда про заснування Риму».

Легенда про заснування Риму

Римляни вважали себе нащадками Енея — славетного лицаря-героя. Після знищення ворогами його рідного міста Трої Еней урятувався. Приплив кораблем в Італію, об'єднав місцеві

Поміркуй!

- Пригадай, що тобі відомо про легенди з початкової школи? Що таке **легенда**? Які легенди ти пам'ятаєш?

племена латинян на берегах річки Тибр і нібито заснував нове царство.

Пройшли століття. І от якось престол у цьому царстві захопив негідник Амулій. Він насильно відібрав владу в свого старшого брата Нумітора, а його маленьких онуків-близнюків наказав утопити в Тибрі.

Але кинутий на мілководді кошик не потонув. Хвилями його прибило до берега поблизу пагорба Палатин. Немовлята зголодніли, намокли і почали голосно плакати. Саме в цей час до річки підійшла величезна вовчиця, щоб напиться води. Почувши дитячий плач, вона не накинулася на близнюків, а пожаліла їх: облизала, обіграла своїм диханням і нагодувала молоком.

Ж.-Л. Агас.

Ромул і Рем зі своєю нянею

А незабаром дітей побачив пастух і приніс їх додому. Пастух та його дружина назвали братів Ромулом і Ремом і виховали їх відважними та сильними юнаками. Вони стали ватажками сільської молоді, головними учасниками численних сутичок, які виникали через викрадення худоби чи поділ пасовищ. Адже подекували, що батьком близнюків був сам бог війни Марс. Поступово брати згуртували біля себе загони однодумців і підняли повстання проти царя-самозванця. Так Ромул і Рем повернули владу дідусеві Нумітору.

Самі ж брати зі своїми родинами переселилися на берег Тибру — у ті місця, де їх урятувала вовчиця. Там на семи пагорбах вони вирішили закласти нову столицю свого царства. Але ніяк не могли домовитися, звідки починати будівництво міста і яким воно буде.

Під час чергової сварки надто запальна вдача близнюків призвела до трагедії: Ромул ударив Рема так сильно, що той упав мертвим. Засмучений брат по-

Поміркуй!

- Як походження Рема й Ромула позначилося на їхніх вдачах?
- Перекажи епізод легенди, зображений на картині швейцарського художника Ж.-Л. Агаса «Ромул і Рем зі своєю нянею».
- Визнач початок, основну частину і кінцівку твору.
- Перекажи легенду від імені Ромула.

ховав його на пагорбі Чорної вовчиці, біля якого знаходилася печера їхньої рятівниці.

На пагорбі, де пролилася братня кров, і були зведені перші укріплення міста. Сталося це 21 квітня 753 року до нашої ери. Саме цю дату і вважають днем заснування Риму. Місто отримало ім'я свого засновника (Рим — по-латині Рома). Тож, Ромул і став його першим царем, або, як тоді називали, Рекс. Відтоді й досі римляни вважають Ромула батьком і захисником свого міста.

Літературознавчий клуб

«Легенда про заснування Риму», яку ти щойно прочитав/прочитала, відома в усьому світі. Насправді, як свідчать археологічні розкопки, Рим виник не відразу. Задовго до легендарної дати його появи на берегах Тибру існувало кілька поселень, які поступово перетворились на багатолюдне місто.

Ромул, напевно, справді жив на світі. Найімовірніше, це був вождь латинського племені, сильний і досвідчений воїн, який об'єднав під своєю владою всі поселення на пагорбах. Тому його і вважали засновником міста.

Археологи нещодавно відшукали загадкову печеру вовчиці саме в тому місці, яке описує легенда — біля підніжжя пагорба, а також рештки найдавніших укріплень. Звідси й справді почалася розбудова Риму. Так легенда переплітається з дійсністю.

Легенда і переказ — це не історичні документи, а художні твори. У них химерно переплітаються реальні персонажі, події, явища, можливі та цілком вигадані. Тобто поєднано дійсне, можливе і бажане.

Головне в легенді — пояснення світу через диво. Наші давні предки брак знань доповнювали уявою, фантазією.

У легендах, як і в казках, наявні *фантастичні елементи*. Але казки люди завжди сприймали як *вигадку*, витвір фантазії. Ле-

Руїни Стародавнього Риму

Літературознавчий словник

Легенда — усна розповідь про якусь надзвичайну, чудесну, фантастичну подію, яку подано як достовірну.

генди ж — як ширу чи можливу *правду* про дуже давні часи. В основу легенд покладено *реальні події* чи явища природи, тільки видозмінені людською фантазією. Казки *розважають* та *повчають*, а легенди насамперед *пояснюють* світ. Наприклад, розповідають, як виникла назва сузір'я, квітки, річки, міста, села.

Є такі *види народних легенд*:

- **міфологічні** — легенди про чудодійні перетворення людей на птахів, звірів чи рослини, а також про різних духів — домовиків, водяників, русалок, вовкулаків тощо;
- **біблійні** — домислені чи цілком фантастичні переповіді історій із Біблії, а також про життя святих, перших християн;
- **героїчні** — легенди про реальних чи вигаданих героїв-звитяжців та якісь видатні історичні події;
- **топонімічні** — легенди про походження географічних назв.

 Поміркуй!

- Чому розповідь про Рема й Ромула вважають саме легендою? Що в ній фантастичне, а що реальне?
- До якого виду легенд належить цей твір? Свою думку обґрунтуй.

У колі мистецтв

Вовчицю, яка врятувала Рема й Ромула, шанобливо називали «матір'ю Риму». Ще в прадавні часи скульптуру вовчиці й близнюків, що живляться її молоком, було встановлено на центральному Капітолійському пагорбі Риму. Вона стала офіційним символом та оберегом цього міста. Копії скульптури Капітолійської вовчиці встановлені в містах багатьох країн світу.

Скульптура Капітолійської вовчиці
(м. Рим, Італія)

 Поміркуй!

- Чому копії скульптури Капітолійської вовчиці встановлені не лише в Римі, а й у містах інших країн світу?

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і переглянь відео про давнє минуле Італії. Розкажи однокласникам/однокласницям про таємничих етрусків, а також про історію Риму, римських богів і жерців. Існує кілька варіантів «Легенди про заснування Риму». Досліди, якими деталями вони відрізняються. Який із варіантів тобі видається найбільш достовірним? Скористайся книжками шкільної чи домашньої бібліотеки або ж зіскануй **QR-код** і прочитай міфи й легенди Стародавнього Риму.

Розпитай своїх рідних і близьких тобі людей, чи знають вони легенди про походження вашого міста (села), назви вулиці, річки тощо. Знайди цю інформацію в інших джерелах — у книжках чи в Інтернеті. Підготуй цікаву презентацію. Поділися результатами свого дослідження з однокласниками/однокласницями.

Підсумуй!

- Що таке *легенда*?
- Які уявлення наших предків відобразились у цих творах?
- Що спільного та відмінного між казкою та легендою?
- Чому символом Риму є вовчиця?
- Що тебе розчарувало чи засмутило в «Легенді про заснування Риму»? Що ти б змінив/змінила в ній? Запропонуй свій варіант цієї легенди.
- Чи хотілося б тобі дізнатися більше цікавої інформації про легенди і перекази?
- Як ти оцінюєш свої знання про легенди і перекази? Що залишилися для тебе нез'ясованими?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Легенди українського народу

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Далеке минуле завжди приваблює своєю загадковістю. Наші предки — праукраїнці-русичі, як й інші народи, створювали свої мудрі, красиві й захопливі легенди, перекази, літописні оповіді, у яких збережено історичну пам'ять народу. Сьогодні вони вже призабулися, а деякі з них узагалі були втрачені, тож ти матимеш можливість прочитати давні оповіді в переказі сучасних письменників.

Художні твори цього розділу зачарують тебе неймовірними подіями, вразять надзвичайними героями та героїнями.

Ті вже знаєш, що легенди — це невеликі твори фольклору, у яких відображено народні уявлення про виникнення рослин, звірів, птахів, походження імен людей, назв річок, озер, окремих місцевостей, про події минулого й видатних історичних діячів.

Пригадай відомі тобі легенди. Розкажи, що нового ти довідався/довідалася з них про звичаї, традиції, світогляд українського народу.

Калина

У давні часи дівчат називали не так, як тепер. Одну дівчину звали Калина. Йшла вона мимо горбів, левад, лугів. А ось і криниця. Задивилася Калинка на свою красу, а була дуже гарна. Аж чує голос із криниці:

— Не дивись довго у воду, бо калиною станеш.

Не послухалась дівчина та й зачерпнула водички. І перетворилася в калину, гарний, густий кущ. Зашуміла листям, всіма своїми стеблами-суглобами потяглася до людей, до сонця, вітру, хмар:

— Верніть мені дівочу вроду.

Але ніхто її не хотів слухати, всім було байдуже.

Минав час. Якось пролітав мимо журавель та й задивився на калину, зажурену, сиротливу. Накинув на неї червоне намисто, і стала вона краща, як була. Не зміг покинути журавель таку красу. Так і залишився з нею назавжди. Напував її водою і беріг від всього злого. А в народі криницю, журавля й калину відтоді згадують, коли йдеться про красу, доброту, кохання.

О. Шупляк. Сон Калини

Криниця-журавель

Поміркуй!

- Які враження справила на тебе легенда?
- Розглянь картину сучасного українського художника О. Шупляка «Сон Калини». Який настрій намагався передати художник?
- З яким епізодом легенди співвідноситься ця картина?
- Перекажи легенду від імені головної героїні — дівчини Калини. Обери правильну інтонацію для передачі настрою героїні.
- Чому калина стала символом краси, доброти та кохання?

Мовна скарбничка

Про калину складено багато прислів'їв і приказок. Ось деякі з них:
Дівчина, як у лузі калина.

Який куш, така й калина, яка мати, така й дитина.

У лузі калина з квіточками, неначе мати з діточками.

Нема цвіту білішого, як цвіт на калині, нема в світі ріднішого, як мати дитині.

Без верби і калини нема України.

Поміркуй!

- Прочитай прислів'я та приказки про калину. Які з них найбільше відповідають змісту легенди? Чому?
- Прокоментуй приказку чи прислів'я, яке тобі особливо сподобалося.

Літературознавчий клуб

На відміну від казок, **легенди** не мають традиційних початкових і прикінцевих виразів, трикратних повторів подій тощо. Лише подеколи у них є спільне з казками, зокрема початок: «було це давно», «колись давно-давно».

Про давні часи йдеться і в творі «Берегиня». Перш ніж прочитати його, ознайомся з «Мовною скарбничкою», що допоможе тобі дізнатися значення слів, які нечасто зустрічаються у сучасному світі. Зверни на них увагу.

Поміркуй!

- Яку нову інформацію про легенди ти довідався/довідалася?
- Доведи, що твір про Калину – це легенда.
- До якого виду легенд належить цей твір?

Мовна скарбничка

Бере́гіня — богиня добра, захисту людини й оселі від усього лихого.

Жо́рна — плескуватий круглий камінь, призначений для розмелювання зерна.

Кути́на — свій куток, хатина, притулок.

Бурде́й — житло, викопане в землі.

Кіш — літнє житло кочовиків, табір, стан.

Доскiпуватися — наполегливо допитуватися.

Куде́ля — прядиво, намотане на верх прядки.

Віншувáти — вітати.

Рóси, гу́кри, кия́ни — прадавньоукраїнські племена.

Берегиня

Йшли і йшли люди до Сварога та *Берегині* зранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і *жорна*, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог: «Спочатку *кутини* будуйте, виходьте з печер та *бурдей*. Годі скніти в темряві та холоді. Час жити у світлій хаті...».

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті кутини».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від коша до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати».

«Коли ж се буде?» — нетерпляче доскіпувалися люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Се таке, що на ньому ткатимете по-лотно так, як навчить вас Берегиня».

Тоді промовляла до людей Берегиня:

«Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель *куделю* робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх шпарин. Бо починала Земля трястись і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався у своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та — дарма.

Тоді гримів його трубний голос:

«Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...».

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутрощі свої спорожняти. І з тої твані смердючої вродилося ціле стадо ящерів — чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно — тупою панцирною лавою — сунули на білу хату Сварога й Берегині.

А. Шишкін. Сварог

І вихопилися назустріч потворам хоробрі сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог — він кидав у плазунів палаючі смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

І йшла вперед богиня в білому саяві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закипіла вода від них, і почорніла, і загнила вміть. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились у скелі, що обрамили береги цієї річки.

Поміркуй!

- Якими постають у творі «Берегиня» Сварог і Чорнобог?
- Розглянь зображення цих персонажів на ілюстраціях. Чи відповідають ілюстрації зображенням героїв у творі?
- Які риси зовнішності та вдачі Берегині тобі сподобалися? Чому?

І. Ожиганов. Чорнобог

Поміркуй!

- Зверни увагу на слова, які у творі «Берегиня» написано з великої літери. Поясни таке написання.
- Який епізод твору тебе найбільше схвилював?
- Чому Берегиня стала богинею Краси і захисницею Білої Хати? Поясни свою думку.
- Українці споконвіку білили свої хати всередині й ззовні. Що розказано про цю традицію у творі «Берегиня»?

Орнамент на рушнику

Українська хата

І Краса засяяла довкруг, і Березиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Березиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її *віншувати* і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил.

Поміркуй!

- Розглянь світлину річки Рось. Перекажи уривок твору, що відповідає світлині. Чи свідчить цей епізод про творчу уяву та фантазію прадавніх українців та українок?

Річка Рось

І, навчившись робити полотно, стали *роси*, і *гукри*, і *кияни* вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Березиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Березиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

(За С. Плачиндою)

Мовна скарбничка

Відгомін прадавніх легенд зберігається й у сучасній українській мові. Усім відоме слово «*вірій*». Так називаємо теплі краї, куди відлітають птахи. Однак тисячі років тому це слово означало «рай», «світ духів».

І в наші дні вживаємо також слово «*марá*» — у розумінні «привид», «примара».

Ти вже знаєш, що в міфах відображено уявлення наших предків про походження світу, діяння богів, вірування людей. Події, зображені в міфах і легендах, здебільшого є фантастичними.

Літературознавчий клуб

Письменники/письменниці створюють власні версії давніх оповідей, поєднуючи відомі факти зі своєю творчою уявою. Так, Сергій Плачинда, автор книжки «Міфи і легенди Давньої України», розповів про Берегиню — захисницю домашнього вогнища, української родини від усіляких бід. Цей твір має міфічну основу. Письменнику вдалося майстерно поєднати у творі «Берегиня» елементи міфу та легенди.

Поміркуй!

- Пригадай ознаки міфу, що відомі тобі з початкової школи. Які з них наявні у творі «Берегиня»? Доведи, що в цьому творі є ознаки і міфу, і легенди.
- Яка думка утверджується у творі «Берегиня»? Чи актуальна вона нині? Поясни свої міркування.

Тож і в творі «Берегиня» розповідається про праукраїнських божеств. Владикою світу, прабатьком усіх інших божеств наші пращури вважали *Сварога* — бога вогню і ковальства. Добро і зло втілювали *Білобог* і *Чорнобог*. Білобог — бог білого дня, щастя, добра, багатства, здоров'я. Чорнобог — бог ночі, підземного мороку пекла, ворог світла. Його донька *Мара* — богиня зла, ворожнечі, смерті.

У творі про Берегиню уславлюються сили, що несуть людям світло, красу, добробут, щастя та засуджуються сили зла, що намагаються знищити ці цінності.

У колі мистецтв

Наші предки оточували себе *оберегами* — предметами або знаками, що мали оберігати, захищати від сил зла, приносити здоров'я й удачу. Їх вишивали на сорочках і рушниках, малювали на дверях, вікнах, воротах або ж вирізали з дерева. Поширеними й донині оберегами є пучечки запашного зілля, підкови, гілки дерев тощо. Оберегами також стали хрести, ікони, свячена вода.

Головним оберегом наші далекі пращури вважали Берегиню. Її уявляли як постать жінки із застережливо піднятими догори

руками. Часто її зображували із пташками в руках — це провісники світлої долі, щастя. На думку деяких дослідників, саме схематичне зображення Березини поступово перетворилося на знак тризуба. Спочатку його використовували як оберіг, а згодом він став символом князівської влади. Під тризубом українці багатьох поколінь боролися за свою свободу. Тепер це національний герб України.

Берегиня стала символом нашої відродженої держави. Саме її постать встановлено на верхівці Монумента Незалежності в Києві.

О. Шупляк. Берегиня

Монумент Незалежності (м. Київ)
Скульптор А. Куц

Т. Білокрилець.
Берегиня.
Лялька-мотанка

Поміркуй!

- Чому до образу Березини часто звертаються митці та мисткині?
- У яких творах мистецтва зображено Березиню? Назви їх авторів/авторок.
- Розглянь зображення Березини в різних творах мистецтва. Який із образів тебе найбільше вразив? Поясни чому.

Поміркуй!

- Які обереги тобі доводилося бачити? А які є у твоїх близьких і знайомих?
- Чому сучасні люди, які знають, що обереги не мають магічних властивостей, продовжують вшановувати їх?

Читай і досліджуй!

Підготуй презентацію про символічне значення орнаментів на писанках, рушниках чи сорочках, про те, якими були традиційні українські обереги. Для виконання цього завдання скористайся фондом власної чи шкільної бібліотеки або ж зіскануй *QR-код* та прочитай книжку С. Плачинди «Міфи та легенди стародавньої України».

Підсумуй!

- Якими були уявлення праукраїнців про світ, богів?
- Які традиції та звичаї давніх часів збереглися й донині?
- Якими образами у творах «Калина» та «Берегиня» представлені сили добра і зла?
- Схарактеризуй образи головних героїв і героїнь прочитаних творів.
- Яка головна думка у творах «Калина» та «Берегиня»?
- Як образ Берегині розкривається у творах сучасного українського мистецтва?
- Що залишилося для тебе нез'ясованим? Чи хотів би/хотіла б ти дізнатися більше цікавої інформації про легенди? Як ти оцінюєш свої знання про легенди?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Легенди про короля Артура і лицарів Круглого Столу

Тти вже знаєш, якщо вивчаєш англійську мову, що її батьківщиною є країна, яка сьогодні має назву Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (Велика Британія). Це одна з найбільших і наймогутніших держав світу.

Наразі ти зможеш поринути в далеке минуле цієї країни, прочитати надзвичайно цікаві легенди про неймовірні пригоди короля Артура, дізнатися про його роль в історії держави.

Мовна скарбничка

Перш ніж читати стародавній твір, довідайся про значення слів, що можуть бути тобі незнайомими.

Герцог — у Західній Європі особа, яка має титул вищого дворянства.

Почет — особи, які належать до найближчого оточення володарів.

Маг — людина, яка володіє таємницями магії, характерник, чарівник.

Мілорд — чемне звертання до аристократа в Англії.

Галоп — швидкий біг коня навскач.

Васал — у середні віки в Західній Європі феодал, який одержував від заможнішого феодала-сюзерена земельні ділянки й заступництво, за що й виконував для нього ряд повинностей.

Лорд — спадковий дворянський титул, що надається королем.

Архієпископ Кентерберійський — архієпископ у місті Кентербері, духовний очільник церкви у Великій Британії.

Ристалище — майданчик для лицарських турнірів.

Вельс — землі на південному заході Британських островів.

Галлія — назва території Західної Європи, яку заселяли кельтські племена — галли.

Сараціни — арабські племена, яких так називали в Європі.

Народження Артура

(Скорочено)

Було це в ті давні часи, коли Англією правив король Утер Пендрагон. Якось до нього докотилася чутка, що старий *герцог* із Корнуола дозволяє собі нападати на його володіння. Розгніваний король наказав покликати непокірного герцога до двору,

та ще й не самого, а з дружиною — леді Ігрейною, що славилася не лише дивовижною красою, але й мала гострий розум. Коли ж герцог прибув у палац Пендрагона, то зустрів такий ласкавий і гостинний прийом, що вирішив піти з королем на замирення. Тільки ж ба: надзвичайна врода леді Ігрейни вразила короля в самісіньке серце, і він закохався в неї до нестями.

Відчувши недобре, подружжя вночі непомітно залишило замок і повернулося додому. Довідавшись про це, Пендрагон страшенно розлютився. Послав за втікачами гінців з наказом повернутися. Але герцог відмовився. За кілька днів королівське військо вже стояло під мурами замку ослушника Террабіля.

Але той заздалегідь підготувався до облоги. Леді Ігрейну одіслав до неприступного замку на скелі, який звався Тінтагель. А сам із головними силами засів у своїй фортеці з могутніми мурами, міцними воротами та безліччю потаємних підземних ходів.

Багато славних воїнів полягло під час штурму Террабіля, але військо герцога трималося стійко, і перемога не дісталась нікому.

Король був такий засмучений, що занедужав і весь час лежав у своєму наметі — його сушили нерозділене кохання й туга за прекрасною Ігрейною. Тоді доблесний лицар Ульфійус із пошти

короля порадив звернутися за допомогою до Мерліна. Це був великий мудрець й неабиякий маг. Він володів ще й даром віщуна. Йому були відомі також найпотаємніші глибини людської душі.

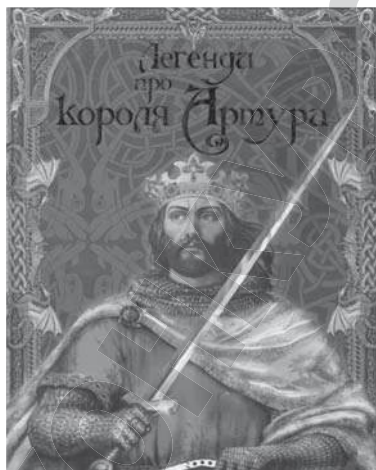
Чаклун швидко відгукнувся на запросини. Підійшовши до короля, що лежав у ліжку, він сказав:

— Сер, ваше серце для мене — розгорнута книга, і мені відомо, що вас сушить. І якщо присягнетеся, що віддасте мені те, про що я попрошу, ваше найпотаємніше бажання буде виконано.

Король нетерпляче присягнув на Святому Письмі. По тому маг пообіцяв цієї ж ночі влаштувати йому зустріч із

Поміркуй!

- Опиши, яким ти уявляєш Мерліна. Як він, на твою думку, зможе допомогти королеві?

Л. Кириленко, О. Зеркалій.
Обкладинка книжки
«Легенди про короля
Артура»

леді Ігрейною. Але за це попросив віддати йому їхнє маля, коли воно народиться:

— Нічого поганого з ним не трапиться — навпаки, все обернеться на вашу честь і славу. Чи згодні ви на цю умову?

Не вагаючись ні миті, Утер дав згоду і одразу ж, забувши про недугу, велів сідлати коней. Незабаром усі вони вже мчали до замку Тинтаджел.

Проте старий герцог, піднявшись на фортечний мур, помітив, як Утер кудись поїхав, і вирішив скористатися з такої нагоди. Діждавшись, коли стемніє, він зібрав своїх людей і виступив із фортеці. Зав'язалася жорстока сутичка, у якій полягло чимало лицарів з обох боків, а серед них і сам герцог.

Тим часом король, Мерлін і сер Ульфріус швидко їхали в сутінках, поступово наближаючись до замку Тінтагель. Нічні тіні ставали все густіші, та й самі вершники кожної хвилини змінювались на виду. Коли ж вони прибули до воріт, варта пізнала в них не тих, ким були насправді, а герцога і двох його найвірніших лицарів. Гостей безперешкодно пропустили в замок, і леді Ігрейна з радістю привітала чоловіка.

Пізніше леді Ігрейна дізналася про день і годину загибелі свого чоловіка. Вона оплакала чоловіка, але нікому й словом не обмовилася про нічну пригоду.

Проте із загибеллю старого герцога зник і привід для війни, тож лицарі почали намовляти короля укласти мир з його вдовою. А тому тільки цього і треба було. Незабаром було зіграно дуже пишне весілля. Час ішов, королева Ігрейна носила під серцем своє дитя.

І ось якось до короля Утера несподівано завітав Мерлін.

— Наближається бажана мить, — багатозначно мовив чарівник, — і скоро на світ з'явиться монарше дитя.

— Я пам'ятаю про свою обіцянку, — відповів король, — і слова не зламаю.

— Тоді ми вчинимо так, *мілорде*, — сказав Мерлін.

— Серед ваших *васалів* є один, якому належать великі маєтки в Англії та *Велсі*. Звати його сер Ектор, людина він чесна і віддана вам. Покличте його й повідомте свою королівську волю: хай леді Ектор передасть своє дитя, що недавно народилося, годувальни-

 Поміркуй!

- Чому Мерлін саме так захотів учинити з хлопчиком? Які випробування чекають на Утерового сина?

ці, а сама вигодовує вашого сина. Як тільки спадкоємець народиться, ще до хрещення ви віддасте його мені, а вже я доправлю його до сера Ектора.

Як тільки королева Ігрейна щасливо розродилася, король покликав двох вірних лицарів і двох придворних дам, звелів їм загорнути дитя в найтонше полотно і винести через потайний хід із королівського замку.

— Там, — сказав їм король, — вас чекатиме жебрак у лахмітті. Йому й віддайте немовля.

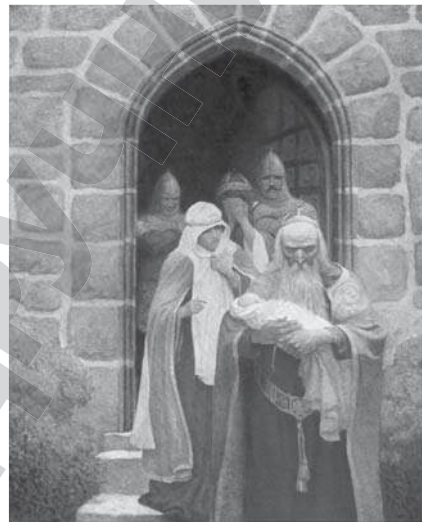
Так спадкоємець корони потрапив до Мерліна, а той одвіз його в маєток сера Ектора, охрестив, як годиться, і священник дав дитині ім'я Артур.

Але не минуло й двох років, як тяжка недуга здолала могутнього і ще зовсім нестарого Утера Пендрагона. А дізнавшись про його слабкість, вороги почали вторгатися в межі Англії, грабувати й убивати мирних королівських підданців. Тоді знову прийшов Мерлін до Утера і прямо сказав:

— Мілорде, у таку годину ви не маєте права відлежуватись удома. Обов'язок справжнього короля — пересилити хворобу, якою б тяжкою вона не була! Лише з вами на чолі військо здолає загарбників і врятує Англію!

Хоч який слабкий був король Утер, але звівся на ноги. Лицарі посадили його на візок, і так він вирушив у свій останній похід. А коли настав час жорстокого бою, королівські лицарі й піхотинці вчинили багато подвигів і змусили ворога втікати.

Коли ж король, повернувшись у Лондон, зібрався відсвяткувати славу перемогу, рештки сил його залишили. На ранок розгублені та пригнічені горем барони зібралися коло ліжка вмираючого, аби почути його останню волю. До нього підступив Мерлін і голосно заговорив:

Н. Ваєт. Мерлін уносить новонародженого Артура

Поміркуй!

- Як учинки короля Пендрагона, характеризують його? Свої міркування підтвердь цитатами з тексту.
- Які з його вчинків варті наслідування, а які ти вважаєш недоречними?

— Сер, чи підтверджуєте ви у присутності цих лицарів, що після вашої кончини корона має перейти до вашого сина Артура?

Утер Пендрагон зібрався на сили і чітко промовив:

— Дарую Артурові своє благословення! Влада переходить до нього по праву. Якщо ж він одмовиться від неї, — немає для нього мого благословення...

І з цими словами король віддав Богові душу.

Літературознавчий клуб

У давнину на Британських островах жили брити — одне з племен великого народу *кельтів*, землі якого простягалися від нинішньої Іспанії до Західної України. Із тих прадавніх часів до нас дійшла ціла низка легенд про короля *Артура*.

Артур став одним із найвідоміших у світі образів могутнього й справедливого керманича. Коли ж постав цей образ? Чи існувала така людина насправді?

Починаючи з II ст. нашої ери на Британських островах постійно точилися війни. На тлі сутичок, чвар, кровопролиттів народилися легенди, у яких було втілено заповітну мрію народу про чудесного визволителя, який переможе всіх загарбників і мудро керуватиме щасливою державою.

Історики заперечують легенди про короля Артура. За їхніми даними, він, якщо й існував насправді, то не мав королівського титулу. Очевидно, це був якийсь видатний військовий ватажок бритів, який жив наприкінці V ст. та очолював війну з загарбниками саксами. А вдячні нащадки так уславили образ визволителя, що з часом в уяві народу з простого вояки він перетворився на величного монарха.

На відміну від істориків, легенди про Артура дуже припали до душі письменникам. Ці легенди покладено в основу романів, повістей, поем і п'єс.

На півострові Корнуолл є руїни замку Тінтагел, де нібито народився король. Також багато нерозкритих таємниць можна зна-

Поміркуй!

- Що тобі відомо про Британські острови?
- Знайди Велику Британію на мапі, зверни увагу, з яких країн вона складається і з якими країнами сусідить. Зіскануй **QR-код** і прочитай у Вікіпедії про цей край.

йти у місті Гластонбері, що відоме як місце, де знаходиться могила Артура та його дружини Гвіневри.

Попри те, що Артур — герой британського народу і фактично воював із пращурами сучасних англійців, він став одним із найпопулярніших персонажів англійського фольклору. А численні екранізації творів про короля Артура сприяють популяризації цього образу в сьогодишньому світі.

Руїни замку Тінтагель, у якому нібито народився король Артур

Меч і ковадло

(Скорочено)

Уся Англія оплакувала свого мужнього та справедливого правителя. А далі потяглися тяжкі роки безвладдя. Честолюбні лорди сіяли розбрат усередині країни, а зовні на неї раз у раз нападали чужинці.

Аж коли стало зовсім нестерпно, Мерлін прийшов до *архієпископа Кентерберійського* і порадив: під страхом відлучення від церкви повеліти всім лордам, баронам і вельможним лицарям напередодні Різдва зібратися в Лондоні. Бо, як підказував йому дар передбачення, цієї святої ночі Господь подасть чудовий знак і вкаже, кому правити королівством.

Архієпископ послухав мудрої поради, і багато лордів прибули до столиці і на світанку зібралися в найбільшому храмі, щоб разом помолитися. А як закінчилася служба, вийшли вони з храму і заціпеніли. Перед храмом височіла гранітна брила, на якій стояло залізне ковадло, а в тому ковадлі стримів сяючий меч. Нижче золотими літерами був вирізьблений напис: «Той, хто витягне цього меча з ковадла, стане законним володарем Англійської землі».

Лорди обступили той камінь. Кожен пробував витягти меч із ковадла, та тільки ні в кого нічого не вийшло.

— Немає серед вас того, кому судилося це зробити, — сказав тоді архієпископ.

Поміркуй!

- Чому, на твою думку, Мерлін удався до такого фокуса з ковадлом і мечем?

А по всій країні було оголошено, що будь-який чоловік може приїхати і спробувати щастя з мечем. А до всього архієпископ за-тіяв великий лицарський турнір, щоб зібрати в Лондоні якомога більше найвідважніших воїнів.

І ось настав той день. Після урочистої служби в соборі подали-ся лицарі на *ристалище*, щоб схрестити мечі та списи і здобути в герці славу. Прибув на турнір і сер Ектор зі своїм юним сином Кеєм, якого лише недавно було посвячено в лицарі, а супро-воджував обох Артур — він змалку виховувався в родині сера Ектора і доводився Кею молочним братом.

Усі троє підходили вже до ристалища, як раптом Кей згадав, що забув свого меча. Артур зголосився привезти його. Але коли юнак під'їхав до двору, виявилися, що ворота замкнені.

Тоді Артур згадав про меч, який стирчав з ковадла на церков-ному дворі, і вирішив привезти його названому братові.

Юнак поспіхом, не прочитавши напису, легко висмикнув меча з ковадла і незабаром вручив братові.

Кей аж пополотнів, пізнавши меча, і щодуху кинувся до батька:

— Дивіться, сер! Це той самий зачарований меч, що стримів у ковадлі. Тож тепер я буду королем Англії!

Але батько не поділяв його радості. Покликали Артура, і той розповів, де взяв меча.

Задумався сер Ектор, а потім промовив:

— Виходить, Артуре, бути тобі королем над цією землею!

Вони попрямували на майдан перед собором, і Артур без за-йвих слів ввігнав лезо назад. Сер Ектор спробував витягти меча, та не зміг, та й у Кея, нічого не вийшло. А от Артур простягнув руку і легко витяг меча. І тут сер Ектор та його син схилили перед ним коліна.

— Що таке? — вигукнув зди-вовано Артур.

— Куди це годиться, щоб мій батько і брати стояли переді мною навколішки!

Кадр із кінофільму «Король Артур: Легенда меча» (США, реж. Г. Річі, 2017 р.)

Поміркуй!

- Порівняй реакцію Кея і сера Ектора на новину про меч. Про що це свідчить?
- Чи можна тепер пояснити, чому Мерлін віддав Артура на виховання саме Ектору?

— Мілорде! — промовив сер Ектор. — Настав час у всьому зізнатися. Річ у тім, що я не батько вам, і навіть не родич.

Далі лорд розповів, як багато років тому покликав його до себе король Утер і повелів узяти немовля на виховання. І додав, що у цій справі не обійшлося без чарівника Мерліна.

Зажурився Артур, довідавшись, що добрий сер Ектор не його рідний батько, а ще дужче його засмутили такі слова лорда:

— Чи будете ви мені милостивим паном, мілорде?

Хіба може бути інакше, — обурився Артур, — коли я всім зобов'язаний вам і вашій дружині, моїй добрій матері? І якщо мені справді судилося стати королем, присягаюся, що виконаю будь-яке ваше бажання!

Вони втрьох прийшли до архієпископа і розповіли все. Той знову скликав баронів та лицарів і велів у нього на очах випробувати долю. Але меч не піддався нікому, крім Артура.

Багато лордів обурилося — як можна, щоб корона дісталася якомусь хлопцеві!

Тому архієпископ згодом ще раз влаштував таке ж випробування і з тим же результатом.

Тоді бідні й багаті впали навколішки і стали гукати: «Хочемо, щоб Артур став нашим королем! На те Божа воля!»

Відтак архієпископ посвятив Артура в лицарі. А той присягнувся, що буде добрим чесним і справедливим королем та служитиме батьківщині.

Тоді й лорди віддали йому королівські почесті. По тому до юного короля допустили всіх, хто зазнавав кривд у часи безвладдя. Багато гіркого почув того дня Артур: про відібрані силою замки та володіння, про вбивства і грабежі, насилля й ганьбу. І звелів усім повернути відібране й викрадене, щоб поновити справедливість.

Поміркуй!

- Які почуття пережив юнак, несподівано дізнавшись, що він стане королем? Як характеризує його така реакція? А якою була б твоя поведінка, довідавшись таку новину про себе?
- Як ти гадаєш, яким правителем буде Артур? Обґрунтуй свої судження.

Статуя короля Артура. Скульптор П. Вішер

Артур перетворився на досвідченого та могутнього правителя. Він здолав ворогів, владною рукою встановив у країні мир і порядок. Лише після цього перебрався зі своїми лицарями до Вельсу й оголосив про намір коронуватись у стародавньому місті Карліоні.

Прибули на свято і правителі підкорених Артуром країн та островів, кожен із чималим загоном добре озброєних лицарів. Артур, людина відверта і щира, радів, гадаючи що всі вони прийшли, щоб відсвяткувати разом з ним коронацію, і послав на знак своєї прихильності багаті дари. Та ба: ці королі й лицарі не прийняли дарів, а посланців Артурових, побивши, прогнали геть. При цьому веліли переказати, що не годиться їм приймати дари від задрипаного хлопчача і самі готові обдарувати його гарненьким ударом меча і війною без пощади.

Отримавши таку зухвалу відповідь, Артур зібрав своїх лицарів і почав радитися. Було вирішено, що до слушного часу він візьме із собою п'ять сотень лицарів і сховається в надійній укріпленій вежі.

А на другий день бунтівні королі й лорди взяли в облогу цю вежу, але здобути штурмом не зуміли. Так тривало два тижні, коли в Карліон приїхав чарівник Мерлін. Зраділи бунтівники, бо Мерлін славився як великий мудрець, і стали запитувати, чому вони змушені терпіти якогось хлопчиська королем усієї Англії.

Мерлін лише посміхнувся в бороду й відповів:

— Є на те причина, мілорди! Річ у тім, що цей хлопчисько — не хто інший, як єдиний син короля Утера Пендрагона та міледі Ігрейни. І запам'ятайте, шляхетні лорди: не варто вам виступати проти Артура, бо він знищить усіх ворогів і володітиме Англією, Ірландією, Шотландією і Вельсом та багатьма іншими землями, чийх назв я зараз навіть не пригадаю.

Поміркуй!

- Розкажи, як Артурові вдалося стати королем. Хто і як йому допоміг?
- А хто саме сказав вирішальне слово у цій справі? Чому?

Кадр із кінофільму «Король Артур: Легенда меча» (США, реж. Г. Річі, 2017 р.)

Почувши це, дехто з бунтівників замислився, але інші, а надто король Лот, стали насміхатися з Мерліна. Та врешті-решт було вирішено піти до обложеної вежі і вислухати Артура.

Сам Мерлін увійшов до вежі і звернувся до короля:

— Сміливо виходьте до ваших ворогів, мілорде, і поведіться з ними як повелитель. Самою долею вам призначено правити ними.

Артур не вагаючись вийшов із вежі. Проте лорди не бажали слухати жодних аргументів і навіть не думали змиритися. Довелося королю повертатись у вежу ні з чим.

Мерлін же став умовляти лордів, але тільки розгнівив їх ще дужче. Тоді маг в одну мить перенісся повітрям у вежу до Артура і дав йому пораду: поки бунтівники не прийшли до згоди, треба негайно на них напасти.

— Вирушайте на битву, мілорде, — вигукнув Мерлін, — але чудодійним мечем, який ви витягли з ковадла, користуйтеся лише в крайньому разі.

Із сильним загоном Артур виїхав із вежі і всією потугою вдавив на ворогів.

Як вихор, він увірвався в табір обложників, б'ючи непокірних наліво і направо. Побачивши це, зрадник Лот кинувся до Артура і збив його з ніг. І тоді Артур зрозумів, що час настав, і вихопив чарівного меч!

Цей меч виблискував яскравіше, ніж сонце, і засліплював ворогів, сіючи серед них паніку, і незабаром вони почали тікати. Тут і простий народ Карліона став на бік короля.

А коли святкування коронації закінчилося, повернувся до Лондона і скликав своїх прихильників на військову раду. Адже Мерлін напроорокував, що бунтівні лорди не відмовляться від свої підступних планів. Артур покликав собі на допомогу двох могутніх і відважних воїнів — французьких королів Бана і Борса з чималим військом. І сам зібрав велику армію.

Але сили бунтівників були значно більші. Мерлін порадив загони Бена і Борса залишити в засідці в лісі, а самому Артуру

Кадр із кінофільму «Король Артур: Легенда меча» (США, реж. Г. Річі, 2017 р.)

виступити відкрито. І коли вороги побачать, що в нього лише двадцять тисяч лицарів проти їхніх п'ятдесяти, посмілішають. Ось тоді й можна буде заманити їх у вузьку долину, де їхня перевага не матиме вже ніякого значення.

На світанку Артур з усіма своїми лицарями виїхав у відкрите поле, і вороги не приховували радощів, побачивши, яке нечисленне його військо. Аж тут Артурові соратники Ульффіус і Брестіас кинули в атаку три тисячі кіннотників і лави бунтівних баронів похитнулися. Соромно стало їхнім командирам, і вони відразу відповіли ударом на удар. Зав'язалася кривава січа. Артур бився, як лев, у самій гущі битви, а з ним і його вірні лицарі, і часом у нерівній сутичці йому доводилося протистояти доброму десятку ворогів.

Час ішов, дзвеніли мечі, дим і пил застелили небо, але перемога не давалася жодній із сторін. А тим часом королі Бан і Борс на превелику силу стримували своїх воїнів, готових кинутися в бій. Коли ж частина ворожого війська під орудою короля Лота ненадовго відступила, аби перевести дух і полічити втрати, дехто з цих лицарів наткнувся на французьких воїнів, що стояли в засідці. Король Лот відразу ж упізнав Борса й вигукнув:

— Хай береже нас Господь! Загрожує нам неминуча загибель, оскільки бачу я найсильнішого з лицарів на цьому світі Борса, короля *Гальського*! Як же так вишло, що ми не знали про те, що він на боці самозванця Артура?!

А тут і король Бан виїхав зі своїми людьми із засідки, і обидва французькі королі налетіли зі своєю армією на північних бунтівників. З новою силою спалахнула битва.

Поміркуй!

- Яку військову хитрість задумав Мерлін?
- Як поводить у бою Артур?

Кадр із кінофільму «Король Артур: Легенда меча» (США, реж. Г. Річі, 2017 р.)

Поміркуй!

- Чому, на твою думку, королі й лорди Британії вперто не хотіли визнавати владу Артура? Через корисливість, заздрість чи пиху?
- Як характеризує бунтарів їхня поведінка в битві?

День, ніч і ще день тривала січа, і нарешті Артур подав знак припинити битву й одвів своїх змучених людей для відпочинку. Він був дуже здивований і не міг стримати гніву — не зважаючи ні на що, перемога не давалася йому до рук.

І тут з'явився на чорному коні чарівник Мерлін.

— Досить! — звернувся він до Артура. — Невже тобі мало того, що з шістдесяти тисяч твоїх ворогів живими залишилися лише чверть? Тому, мілорде, накажи сурмити відбій. Та не забудь нагородити кожного як слід. А в усьому іншому будь спокійний: у найближчі три роки бунтівні лорди не завдадуть тобі жодного клопоту. Відомо мені, що над ними нависла смертельна небезпека — величезне військо *сарацинів*. Тепер цим лицарям і вдома вистачить турбот.

Дякую за мудру пораду, — мовив Артур.

А Мерлін попрощався з героями і поїхав у своїх справах — можете бути певні, у справжнього чарівника сила-силенна справ...
(Переклад В. Верховень)

Поміркуй!

- Як ти гадаєш, чи слушною є ця порада Мерліна? Якою була б твоя підказка Артурові?
- Намалюй словесні портрети Артура в юності та вже на троні короля. Як змінилася його вдача за ці роки? А які риси залишилися незмінними? Відповідь аргументуй цитатами з твору.

Мовна скарбничка

Існує чотири версії походження і значення імені короля Артура.

За однією з них «Артур» походить ще з дуже давньої праіндоевропейської мови, де «ара» — «землероб», а ширше — «творець», «господар».

Друга версія виводить це ім'я зі слова «камінь». У спорідненій ірландській мові воно звучить «арт».

Ще одне припущення пов'язує його з кельтським словом «артос» — «ведмідь». Саме ведмедя визнавали своїм покровителем і слов'яни, й англійці.

За четвертою версією у цьому імені є поєднання двох коренів кельтських слів «дуже» і «чорний». Так кельти образно називали ворона. Цих птахів британці також вважають своїми охоронцями та провідниками в інші світи.

Поміркуй!

- Яке з цих трактувань імені тобі здається найбільш близьким удачі й ролі Артура в історії Великої Британії?

У колі мистецтв

Серед руїн замку Тінтагель (Велика Британія), можливого місця народження Артура, на березі Атлантичного океану височіє бронзова скульптура цього короля.

За легендами про Артура знято десятки художніх та анімаційних фільмів. Серед найвідоміших — повнометражний мультфільм «Меч у камені», створений американським режисером В. Райтерманом (кіностудія В. Діснея).

Герої легенд про Артура задіяні й в багатьох *аніме* та *комп'ютерних іграх*.

Сучасні шанувальники старовини в багатьох європейських країнах, зокрема і в Україні, влаштовують театралізовані лицарські турніри.

Артур — персонаж комп'ютерної гри «Доля: великий наказ» («Fate/Grand Order»)

Мерлін. Скульптор Р. Ейнон

Скульптура «Сила. Тінь короля Артура.»
Скульптор Р. Ейнон

Поміркуй!

- Чим, на твою думку, можна пояснити популярність образу короля Артура в різних видах мистецтва?
- Який із творів тебе зацікавив? Поясни чому.

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Зіскануй **QR-код** і підготуй презентацію про втілення образу короля Артура в різних творах літератури або ж різних видах мистецтва.

2. Якщо ти добре володієш англійською мовою, скористайся шкільною, домашньою бібліотеками або ж зіскануй **QR-код** та ознайомся з книжкою «King Arthur and His Knights» («Король Артур та його лицарі»). Прочитай одну-дві сторінки. Порівняй враження від читання оригінального тексту і перекладу.

3. Візьми в бібліотеці і прочитай книжку «Легенди про короля Артура». Яка з історій тобі особливо сподобалася? Чому? Який епізод із життя Артура для тебе виявився найбільшою несподіванкою? Розкажи про нього докладніше.

4. Зіскануй **QR-код** і подивись відео «Таємничий рятівник». Які нові факти про короля Артура та його епоху ти довідався/довідалася з цього огляду?

5. Створи свій варіант кінцівки легенди — про нові подвиги короля Артура.

Підсумуй!

- У яких історичних умовах створено легенди про короля Артура?
  - Яким ти уявляєш життя і побут у стародавній Англії, прочитавши ці легенди?
  - Опиши життєві цінності й ідеали давніх бритів, спираючись на зміст легенд.
  - Чим схожі, а чим відрізняються легенди про Рема і Ромула та про короля Артура?
  - Сформулюй головну думку легенд про Артура.
  - У яких мистецьких творах відображено образ легендарного короля?
1. Чи хотів би/хотіла б ти дізнатися більше цікавої інформації про легенди?
  2. Що залишилися для тебе нез'ясованим?
  3. Як ти оцінюєш свої знання про легенди?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Легенди про Робіна Гуда

Ти вже знаєш, що кожен народ має своїх національних героїв. Про англійського національного героя короля Артура ти вже прочитав/прочитала.

А чи знайоме тобі ім'я Робін Гуд? Цей герой давно вже вийшов за межі англійського фольклору і став для всього світу уособленням захисника скривджених. Пам'ять про «безстрашного Робіна», «доброго Робіна», як його називають, живе й донині. У різних країнах читають і перечитують оповідання про нього та його веселих друзів, захоплюються їх благородством, любов'ю до бідних і скривджених, боротьбою з гнобителями народу.

У чому ж секрет такої популярності цього героя? Про це ти дізнаєшся, коли прочитаєш стародавні англійські легенди.

Легенди про Робіна Гуда

(Скорочено)

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби з своїми братами зійшов на престол Англії. В ті часи північ країни покривали великі заповідні ліси, в яких полювати міг тільки король.

Поміркуй!

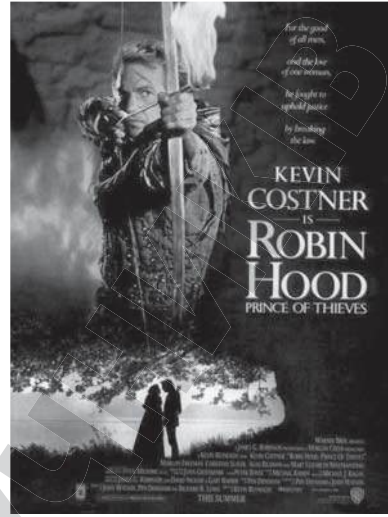
- Що тобі відомо про Робіна Гуда?
- Кого народ може назвати героєм?

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик народився 1160 року в місті Локслі, — через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Миловидий, з пружним і дебелим тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато літ розгулював по заповідниках.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини і мріяла побачити Роба знамени-

тістю при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, вчила бути правдивим і чесним як перед сановитими лордами, так і перед простими селянами. Та хоч як були приємні хлопчикові материні уроки, проте він почував себе набагато щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав по лісових нетрях, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні у Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл Лоджі біля Ноттінгема, і Маріан Фітцволтер, єдина дочка графа Хантінгдона.

Постер кінофільму
«Робін Гуд: Принц злодіїв»
(США, реж. К. Рейнольдс, 1991 р.).

Поміркуй!

- Розкажи про дитинство Робіна Гуда. Назви його друзів.
- Які випробування випали на долю Робіна в його дитячі роки?
- Як ти гадаєш, чи вплинуть дитячі захоплення Робіна Гуда та події життя на його подальшу долю? Поясни свою думку.

В замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Поміж людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцволтер. Однак ані Роб, ані Маріан аніскільки не зважали на ворожнечу своїх батьків. Вони тільки знали, що великий зелений ліс відкритий для них і

що цей широкий-преширокий світ напоєний пахощами квітів і сповнений пташиними піснями.

Дні дитячих розваг пролітали швидко й непомітно, та надто скоро над головами Роба та Маріан зібралися грозові хмари.

У Рובהого батька, крім Фітцволтера, було ще два непримиренних ворога: сухоребрий шериф Ноттінгема і товстопузий єпископ Герфорда. Ці три вороги змовились між собою і нашепотіли на вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу одразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф арештував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив

його до ноттінгемської в'язниці. Першу ніч Роб з матір'ю також перебували у в'язниці, але вранці їх вигнали геть. Тоді вони звернулись по допомогу до свого єдиного родича, сквайра Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок.

Однак страшне потрясіння, згубно вплинуло на місіс Фітзу. Менш ніж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на її могилі перші весняні квіти, як на Роба звалилось нове горе: не стало й батька. Цей суворий, незламної волі чоловік помер у в'язниці.

Минуло два роки... Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже, цілих два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній. А Роб просто нудьгував за колишнім життям у лісі не менше, ніж за ласкою матері та товариством батька...

Та якось уранці, коли Роб прийшов до сніданку, дядько, замість привітання, зустрів його такими словами:

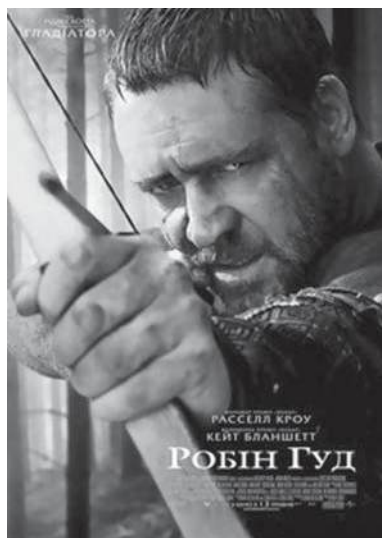
— Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарненький приз! У Ноттінгемі зараз ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найвлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла. Звісно, така цяцька тобі ні до чого. Але ж хіба це не те, що потрібно володарці твого серця? Га, Робе?

У Роба засвітилися очі.

— За це справді варт позмагатися, дядечку, — сказав він. — Я з великою радістю поміряюсь силами з ким завгодно. Та і про місце лісника я вже давненько мрію. Ви мені дозволите спробувати щастя?

Л. Рід. Робін змагається у стрільбі з Гаєм Гісборн

Постер кінофільму «Робін Гуд» (США, реж. Р. Скотт, 2010 р.)

— Авжеж! — палко вигукнув дядько... Хай пощастить тобі на цих змаганнях!..

Юнак подякував дядькові за добрі побажання й почав ладнатися в дорогу.

За кілька днів ясным погожим ранком Роб вирушив з Локслі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече у нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак, вщерть наповнений стрілами, а в руці юнак міцно стискав дебелий ціпок. Ставний і рослий, він був одягнений від голови до п'ят у все зелене і йшов швидким, бадьорим кроком. Та це був останній ранок в житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на компанію лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба...

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого і безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем!

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко і влучно, — отже не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знов гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови і сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де ваша ціль? — з гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

Поміркуй!

- Чому в Робіна Гуда з'явилися вороги?
- Про які риси характеру головного лісничого свідчать його слова і вчинки?
- Доведи, що Робін Гуд був вправним лучником.
- Як Робін Гуд помстився за свого батька?

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб.

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам же таки запропонував битися об заклад.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення піднеслась у грудях Роберта і він не стримався.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившихся кров'ю від люті, він схопив свій лук і без попередження вистрілив у спину Робові. На щастя хлопця, в останній момент лісничий, наступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвистіла у Робіна біля самісінького вуха і лише вирвала кілька волосинок на голові.

Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

В повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпились навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька.

***

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів.

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди ще раз оголо-

Поміркуй!

- Чому Робін Гуд на турнірі лучників був переодягненим у лахміття?
- Чому Робінові було так важливо здобути перемогу в турнірі?

сили умови змагань. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісника. Він також завоює право обрати королеву дня.

Роб востаннє глянув на тятиву свого лука. Натовп усе ще сміявся і перешіптувався, тицяючи пальцями на його недоладну постать, закутану в строкате ганчір'я і куций чернечий каптур. Та ось вистрілив перший лучник, і всі затамували подих.

Роб занепокоєно став на лінію стрільби. Саме в цей час набігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. На мить юнак звернув свій погляд на ложу, де сиділа темноока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила цей погляд і заспокоїливо усміхнулась! Роб одразу відчув, що вона упізнала його, незважаючи на чудне вбрання, і всією душею бажала йому не зганьбити славу старого Шервудського лісу. Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі...

Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — звернувся до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам.

— Дякую вам, Робе в каптурі, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу в своє темне волосся.

Натовп голосно закричав:

— Слава нашій королеві! Слава!

***

Того ж самого вечора посеред широкої галявини в Шервудському лісі навколо яскравого багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони смажили на вогні оленину і весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Тієї ж миті всі скочили на ноги і схопилися за зброю.

І. Вишинський. Ілюстрація до книжки «Робін Гуд»

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав з хащі дзвінкий голос. — Я шукаю удовиних синів.

Наперед виступило три удовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Милості просимо в Шервудський ліс, Робе!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба і гаряче тисли йому руку, бо всі вони вже знали його історію.

Після цього один з трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справжнього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошіє сьогодні шерифа у дурні. Правду я кажу?

Всі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які новини принесли ви з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся.

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа у дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу...

Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав:

— Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником...

На цих словах з групи лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік. Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала вас леді — я можу potwierдити ваші слова... Ми не вимагатимемо од вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки... Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

Всі випили за Роба по кухлю чорного пива, після чого щойно обраного ватажка нарекли Робіном Гудом. Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан...

Ватага подарувала Робінові Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Всі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим і ніколи не заподіють зла жінці.

Так Робін Гуд став розбійником.

Поміркуй!

- Як Робін Гуд став розбійником? Чому саме його обрали ватажком?
- У чому він заприсягнувся перед товаришами?

(Переклад Ю. Юри)

Мовна скарбничка

Англійське слово *robin* перекладається українською мовою як *вільшанка* (пташка). Але, можливо, що ім'я героя легенд — це результат переосмислення виразу *Rob in hood* — Роб (Роберт) (англ. *rob, robber* — грабіжник). Слово *hood* означає *каптур*, і вказує на елемент одягу Робіна Гуда.

Існують також інші версії походження імені героя англійських легенд. Дізнайся їх та розкажи на наступному уроці.

Літературознавчий клуб

Про Робіна Гуда згадується у фольклорних і літературних творах із середини XIV ст.

Як відомо з легенд, Робін Гуд змалку мав свою мету в житті та впевнено йшов до її здійснення. Роб мав подругу Маріан. Незважаючи на ворожнечу між їхніми сім'ями, вони дружили. У нього було радісне дитинство, та невдовзі їхню сім'ю спіткало горе: його батьків вигнали з дому і позбавили будь-яких прав на майно. Роб вирушив у дорогу, бо його дядько сповістив хлопцеві про змагання лучників у Ноттінгемі (місто у Великій Британії). По дорозі він зустрів головного лісника, який свого часу підступно зайняв місце служби Робоного батька. Юнак помстився за батька. Прибувши до Ноттінгема. На змаганнях хлопець виграв золоту стрілу та подарував її Маріан.

Робін Гуд повернувся до лісу і вступив до загону добродійних розбійників, які ненавиділи багатіїв. Він — мужній гонитель усякої неправди, великодушний, щедрий і незрадливий товариш, невтомний, дотепний, кмітливий.

Історія про походження Робіна Гуда до цього часу не з'ясована. Однак усі одноставні в тому, що Робін Гуд — це втілення мрії англійського народу про шляхетного захисника від несправедливості. Шляхетний розбійник — герой літературного твору, народних легенд тощо, який, зважаючи на обставини, змушений був стати правопорушником, злочинцем, однак зберіг уявлення про честь і гідність.

Поміркуй!

- Коли виникли легенди про Робіна Гуда? Чому вони популярні й у наші дні?
- Які людські якості уособлює Робін Гуд?
- Поясни значення слів *розбійник* і *шляхетність*. Чи може, на твою думку, розбійник бути шляхетним?

У колі мистецтв

Уже 400 років в Англії (Велика Британія) у травні відзначають день народження Робіна Гуда. Цього дня шанувальники шляхетного розбійника йдуть до лісу та влаштовують там стрілецькі змагання.

Робін Гуд став персонажем інших численних художніх творів. Про нього пишуть літературні твори, ставлять театральні вистави, знімають художні фільми.

У Ноттінгемі встановлено пам'ятник цьому відважному герою.

Пам'ятник Робіну Гуду
(м. Ноттінгем,
Велика Британія).
Скульптор Д. Вудфорт

Поміркуй!

- Розглянь фото пам'ятника Робінові Гудові, що встановлений у Ноттінгемі. Чому, на твою думку, скульптор саме так зобразив героя? Якому епізоду легенди відповідає таке зображення? Перекажи цей фрагмент тексту.
- Зверни увагу на постери до кінофільмів про Робіна Гуда. Який із них найкраще передає характер головного героя легенд? Свою думку обґрунтуй.
- Розглянь ілюстрацію І. Вишинського до книжки «Робін Гуд». Перекажи епізод, який вона ілюструє.

Читай і досліджуй!

В Україні подібну до Робіна Гуда славу шляхетних розбійників мають Олекса Довбуш та Устим Кармелюк. Дізнайся про цих народних героїв, порівняй їхні вчинки із діяннями Робіна Гуда. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

Підсумуй!

- Яке враження справили на тебе легенди про Робіна Гуда?
- Що тебе найбільше вразило в цих творах? Чим легенди про Робіна Гуда відрізняються від англійських легенд про короля Артура та лицарів Круглого столу?
- Доведи, що прочитані тобою твори про Робіна Гуда — це легенди.

- Які риси характеру Робіна Гуда тобі найбільше сподобались?
- Як ти оцінюєш свою роботу над легендами про Робіна Гуда?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Літописні оповіді

Ти вже знаєш, що з появою письма, розвитком грамоти в людей з'явилися можливості передавати відомості про минуле не тільки усно в легендах і переказах, а й письмово — у книгах.

Якщо тобі доводилося бути в краєзнавчому музеї свого чи іншого міста або ж села, то серед експонатів ти напевно бачив/бачила стародавні рукописні книги.

Тобі вже відома легенда про заснування Риму. Пригадай її.

Розкажи, що ти знаєш про державу наших предків — Київську Русь. А які книжки ти прочитав/прочитала про ті давні часи?

Полинати в уяві в ті славні давні часи тобі допоможе невеличкий уривок із твору «Повість минулих літ».

Мовна скарбничка

Лі́бідь — назва річки, що майже по всій довжині тече під землею на території Києва.

Бо́ричів узвіз — найдавніша вулиця (узвіз) Києва. Крута дорога, яка з'єднувала нижню, наддніпрянську, і нагірну частини міста і вела на Поділ (нині узвіз у Подільському районі міста Києва поблизу фунікулера).

Щекави́ця — гора, що височіє в Києві над Подолом.

Хориви́ця — одна з трьох історичних гір, на яких було засновано Київ. Різні дослідники вважають, що йдеться про

Замкову гору, або гору Юрковицю у Києві.

Ца́ргород, або *Костянтино́поль* — столиця могутньої на той час Візантійської імперії (нині це місто Стамбул у Туреччині).

Ки́євець — містечко (давнє поселення) на Дунаї. Історики вважають, що на місці цього поселення нині стоїть сербське місто Кладово.

Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь

(Уривок із «Повісті минулих літ»)

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоривицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертався, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут через багато літ і помер. І брати його, Щек і Хорив, та сестра їхня Либідь тут же у сій час померли.

(Переказ В. Близнеця)

Кий, Щек, Хорив і Либідь оселяються на Дніпрових пагорбах. Кожен із трьох братів символічно сидить на своїй горі. Мініатюра з Радзивіллівського літопису

Г. Якутович.
Кий, Щек, Хорив, Либідь,
1981 р.

Поміркуй!

- Знайди в тексті уривку із «Повісті минулих літ» епізод, де автор уточнює історичні події, а також заперечує хибні відомості про минуле.
- Як літописець характеризує полян?
- Розкажи, як пам'ять про засновників Києва збереглася у назвах різних його місцевостей?
- Що ти довідався/довідалася про Кия з твору?
- Якою ти уявляєш Либідь? Підготуй її словесний портрет або ж намалюй.

Літературознавчий клуб

Серед найпоширеніших давніх книг були літописи. **Літопис (опис літ, років)** — запис історичних подій, що поданий у часовій послідовності, за роками. Літописи є одночасно й історичними документами, й художніми творами. Адже в них описано і реальні факти, і легендарні, вигадані історії.

Понад 1300 років тому наші предки, праукраїнці, утворили могутню й величну державу — *Київську Русь*. У час свого розквіту — за князів Святослава Хороброго, Володимира Великого, Ярослава Мудрого — вона простягалася від Карпат до річки Волги, від Балтійського до Чорного морів. Тоді це була наймогутніша держава Європи.

Столицею Русі й відповідно найбагатшим, найрозвинутішим містом був *Київ*. Він вражав величними золотоверхими храмами й палацами. У Києві та інших містах Русі тоді налічувалося понад 200 шкіл. А князь Ярослав відкрив у головному на Русі Софійському соборі *бібліотеку*, у якій було понад 950 книг. Такими культурними здобутками на той час не могла похвалитися жодна інша європейська країна.

Першим серед відомих нині літописів руської доби є «*Повість минулих літ*». Його уклав у Києві близько 1113 року славетний ченець і книжник *Нестор Літописець*. Він був освічений,

Г. Якутович. Нестор
Літописець

Літературознавчий словник

Літопис (опис літ, років) — запис історичних подій, що поданий у часовій послідовності, за роками.

Стародавній Київ. Макет

володів багатьма іноземними мовами. Сімнадцятирічним юнаком прийшов до Печерського монастиря (нині Києво-Печерська лавра, м. Київ), бо понад усе мріяв займатися вченістю. Справою всього його життя стала «Повість

Поміркуй!

- У чому відмінність літописів від легенд?
- Розкажи про найвидатнішого літописця часів Київської Русі.

Пам'ятник засновникам Києва (м. Київ, 1982 р.).
Скульптор В. Бородай

минулих літ». Багато років він працював над літописом.

У «Повісті минулих літ» використано тогочасні народні легенди, перекази, давні історичні документи. Текст твору написано церковнослов'янською мовою. Це була штучна, вигадана мова, якою тоді писали книжки в більшості слов'янських країн. У творі також є багато живих, розмовних українських слів і виразів, прислів'їв і приказок.

Згадані в літописі події, пов'язані із заснуванням Києва, очевидно, відбувалися наприкінці V ст.

У колі мистецтв

У 1982 р. під час святкування 1500-річчя Києва на набережній Дніпра було відкрито *пам'ятник засновникам міста* (скульптор В. Бородай, архітектор Н. Фещенко). Скульптуру виконано з кованої міді у вигляді плоского човна, на якому стоять постаті засновників Києва. *Кий* дивиться вперед, тримаючи в руках довгі списи. *Щек* повернувся обличчям убік. А *Хорив* озирається

назад, у нього в руках пружний лук. На носі човна — постать їхньої сестри *Либеді* в стрімкому русі вперед, із піднятими, наче крила, руками.

Серед найдосконаліших ілюстрацій до «Повісті минулих літ» — роботи художника-графіка Георгія Якутовича. *Графіка* — це малюнки, створені за допомогою ліній і штрихів.

У Києві, неподалік від Києво-Печерської лаври, де похований Нестор Літописець, встановлено йому пам'ятник.

Пам'ятник Нестору Літописцю
(м. Київ, 1988 р.).
Скульптор Ф. Согоян

Поміркуй!

- Уважно роздивися світлину пам'ятника засновникам Києва. Як ти гадаєш, що символізують саме так розміщені постаті Кия, Щека, Хорива та Либеді?
- Якими постають засновники Києва і Нестор Літописець на ілюстраціях Г. Якутовича? Які риси цих людей підкреслює художник?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із цих завдань (на вибір):

1. Скористайся бібліотекою і прочитай декілька уривків із «Повісті минулих літ» у переказі В. Близнеця.

Розкажи однокласникам/однокласницям, описи яких подій запам'яталися тобі найбільше. Який історичний діяч Київської Русі тебе особливо вразив? Чим саме?

2. Інколи стародавня Русь виявляється зовсім поруч! Так, якщо ти киянин/киянка, або ж бував/бувала у столиці України, то, напевно, бачив архітектурні пам'ятки доби Київської Русі — Софійський собор, Золоті Ворота, Києво-Печерську лавру, руїни Десятинної церкви, розкопки під Поштовою площею. Можливо, у тебе є фото, зроблені поблизу цих або інших споруд тієї історичної доби. Або ж у тебе є можливість сфотографувати їх. Якщо ж ні, то скористайся ресурсами Інтернету.

Підготуй цікаву презентацію-екскурсію цими місцями для твоїх однолітків/одноліток.

Підсумуй!

- Чому Київську Русь вважали однією з найкультурніших держав тогочасної Європи?
- Чому літописи мають саме таку назву?
- Що ти знаєш про життя Нестора Літописця?
- Чому «Повість минулих літ» є одночасно й історичним документом, і художнім твором?
- Які докази наводить Нестор Літописець, щоб заперечити твердження, ніби Кий був перевізником на Дніпрі?
- У чому, на твою думку, полягає важливість для сучасників/сучасниць збереження літописних оповідей про наше минуле? Для чого варто зберігати пам'ять про минуле свого роду і народу?
- Як ти оцінюєш свої знання про літописи після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Народні перекази

Ти вже знаєш, що переказ — це один із видів народної творчості, адже в початковій школі ти читав/читала деякі з них. Пригадай відомі тобі перекази. Розкажи, що ти довідався/довідалася із цих творів.

Оскільки переказ був записаний ще на початку XIX ст., він зберігає особливості живого мовлення тих часів, мовлення українців — нащадків запорожців. Тож радимо тобі спершу звернутися до мовної скарбнички.

Мовна скарбничка

Редут — багатокутне польове укріплення, здатне до самостійної оборони.

Верста — давня міра довжини, що становить 1,06 км.

Курінь — тут: великий міцний будинок, де жили козаки, що об'єднувалися в одну військову групу, яка теж називалася куренем.

Сіни — нежила частина давніх будинків, що з'єднує жиле приміщення з ганком.

Комора — невелике приміщення в житловому будинку, де тримають їжу, хатні речі тощо.

Стáйня — спеціальна будівля, де тримають коней; конюшня.

Піке́т — невеликий військовий сторожовий загін.

Го́ни — українська старовинна міра довжини — приблизно від 120 до 240 м.

Ца́ріна — необроблюваний, порослий травами степ.

Осаву́л — козацький старшина, командир.

Слобода́ — велике селище, зазвичай укріплене.

Пала́нка — невелике укріплене козацьке село.

Кіш — так називали Запорізьку Січ.

Задати чо́су — дуже бити кого-небудь, успішно обороняючись.

Козацька сторожа в степу

(Скорочено)

Щоб устерегтись од набігів, запорожці посилали в степи у розвідку козаків, чоловік по п'ятнадцять-двадцять. Опріч цього, були побудовані *редути*. Де гори — *верст* на десять один од одного, де рівно — на двадцять і тридцять. У кожному редуті був *курінь* на п'ятдесят козаків, з сіньми, а через *сіни* — *комора*, де складалися козацькі припаси. Ці курені були побудовані з доброго лісу і вкриті очеретом, а деякі землею, і навколо обгороджені плотом, зі *стáйнею* для коней. У таких редутах стояло по п'ятдесят вартових козаків. Щороку вони змінювалися. Ці козаки висилали від себе в степи *піке́ти* й розвідки. Так пильнували край од нападів ординців.

Біля кожного редута стояли фігури, цебто маяки, дуже хитромудро збудовані, на випадок несподіваного набігу, щоб разом оповістити увесь край.

Кожну фігуру будували з двадцятьох смоляних бочок ось як: в основу ставили по шість бочок сторч і міцно з'єднували, обв'язуючи смоляним канатом, щоб усередині було порожнє місце, ніби казан. Далі ставили на них п'ять бочок, а там — чотири, а останні дві — одна на одну.

Сама верхня була найменша і без дна, тільки всередині вставлений залізний прут, до якого прив'язували довгий мотузок.

Поміркуй!

- Які твори про добу козацтва тобі вже відомі?
- Що ти знаєш із уроків історії про роль козаків у розвитку української держави?

Ці фігури стояли від редута на два і три *го́ни*, на випадок пожежі. При кожній пильнували вартові козаки. Удень і вночі від редута до редута снували козаки, чоловік по п'ять і більше. Особливо там, де були сінокоси і *царі́на*. Доїжджали до самого кордону.

Як тільки було вглядять, що прокрадається ворог, то зараз і гайнуть до редута. А *осаву́л* одразу велить запалювати фігуру. По інших редутах побачать — і собі запалюють. Так в одну годину уже весь край оповістять, щоб люди по степах і в плавнях на роботі заганяли худобу і втікали в *сло́боди*.

А тим часом по *пала́нках* і в *коші́* збиралось військо і з усіх сторін ішло на ворога. Та й *зададуть* було йому такого *чо́су*, що не потрапляв і додому.

Літературознавчий клуб

Якщо в основу легенди покладено фантастичні, вигадані події, то переказ доносить до нас історії *реальні*. Хоча й тут трапляються елементи перебільшення або й фантастики. У цих творах оповідач не повідомляє про бачене особисто, а переповідає почуте від когось про давні часи (звідси й назва — переказ).

Перекази — дуже цікаві і важливі твори. Адже вони зберігають живу пам'ять про нашу минувшину, наших предків, виховують мужність, учать любити й захищати рідну землю.

Переказ «Козацька сторожа в степу» доносить до нас відомості про життя, бойову майстерність і доблесть Війська Запо-

Поміркуй!

- У які часи відбуваються події, змальовані в переказі?
- Чому оповідь «Козацька сторожа в степу» є саме переказом, а не легендою?
- Розкажи, як козаки облаштовували редуту і фігури.
- Які риси характерів допомагали запорожцям вільно жити й господарювати на своїй землі в умовах постійної небезпеки?
- У творі збереглося багато стародавніх слів. Які з них ти вже знав/знала, а які прочитав/прочитала вперше?

Поміркуй!

- Що спільного між українськими козаками та давніми кельтами, про яких тобі відомо із легенд про короля Артура? Чи можна зробити висновок про загальнолюдські цінності на основі прочитаних тобою творів?

розького — козацької держави на півдні України за Дніпровими порогами. Пороги — це скелі, що височіли посередині ріки. Після побудови гідроелектростанції 1932 року пороги було затоплено.

Козаки з'явилися в понизов'ї Дніпра приблизно в XV столітті. Це були вільні люди, умілі й безстрашні воїни, які боронили кордони батьківщини від численних загарбників.

Незабаром вони збудували на дніпровських островах могутню фортецю — *Запорозьку Січ*, яка і стала столицею козацтва.

Саме слово «козак» походить від кримськотатарського «Qazaq» — вільна людина або «варта», «чота» (військовий загін).

Утворили козацтво найвідважніші *українські селяни й міщани*. Спочатку вони ходили полювати й рибалити у дніпровські плавні (безкраї вологі узбережжя, вкриті густою рослинністю). А потім там почали й оселятися. Також гуртувалися там і *втікачі від панської сваволі*.

Герб Війська Запорозького

У колі мистецтва

Козак — один з найхарактерніших образів в українському мистецтві: фольклорі, художній літературі, живописі.

Художник XIX ст. Сергій Васильківський в картині «Козаки в степу» майстерно відтворив постаті невтомних козаків-вартових посеред широкого степу, безкрайнього простору Півдня України. Вершники пильно вдивляються в далечінь, прислухаються до шелесту трав, висохлих на пекучому сонці. Козаки бережуть рідну землю від нападників.

Неподалік від сучасного міста Запоріжжя, простягнувся най-

С. Васильківський. Козаки в степу, 1890 р.

О. Сластіон. Проводи на Січ, 1886 р.

більший острів на Дніпрі — Хортиця. Дослідники вважають, що саме там було зведено першу Запорозьку Січ ще в середині XVI ст.

Зараз на цьому острові та його околицях діє національний заповідник. Як і колись, у центрі січового майдану височить дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці, яку запорожці вважали своєю заступницею.

Саме на свято Покрови — 14 жовтня — вони проводили Велику раду, де обирали гетьмана і старшину, планували військові походи. Тому саме 14 жовтня українці святкують День захисників і захисниць України.

Панорама історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця»

Поміркуй!

- Роздивися репродукції картин художників С. Васильківського «Козаки в степу» та О. Сластіона «Проводи на Січ». Розкажи про свої враження.
- Спробуй уявити, яким було життя козаків та їхніх рідних і близьких у ті неспокійні часи. Які почуття вони найчастіше переживали?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Поспілкуйся з рідними та близькими і запиши їхні перекази про історію вашого роду, про минулі часи вашого села чи міста. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

2. Зіскануй **QR-код** і прочитай декілька легенд і переказів про козаків зі збірки «Савур-могила» (упорядник В. Чабаненко). Розкажи однокласникам/однокласницям переказ із цієї книжки, який тобі найбільше сподобався. Про що в ньому йдеться? Яка його основна думка? Які риси характеру виявляють герої?

Знайди перекази, які можна проілюструвати репродукціями картин С. Васильківського «Козаки в степу», О. Сластіона «Проводи на Січ» і М. Пимоненка «У похід. Проводи козаків».

3. Зіскануй **QR-код** і здійсни відеомандрівку на Хортицю. Розкажи про ті місця на Січі, що тебе найбільше зацікавили.

Підсумуй!

- Назви ознаки переказу.
- Чому перекази цікаві й важливі?
- Яка головна думка переказу «Козацька сторожа в степу»?
- Які відомості про Запорозьку Січ на Хортиці тобі запам'яталися?
- Що нового ти довідався/довідалася про звичаї, традиції і побут запорожців?
- Якими постають козаки та їхні рідні на картинах українських художників?
- Оціни, наскільки добре ти працював/працювала під час вивчення цієї теми підручника за допомогою смайлика?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Олександр Олесь

Ти вже знаєш, що минуле українського народу відображене в легендах, переказах, літописних оповідах, народних казках. Тобі відома народна казка «Кирило Кожум'яка» про сильного й мужнього богатиря, який зумів врятувати київські землі від страшного змія.

Ти маєш можливість ознайомитися з казкою Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Цікавої мандрівки у світ героїчних пригод!

Микита Кожум'яка

(Скорочено)

Дійові особи: Микита Кожум'яка; Гонець; Батько, він же Дід; воеводи; Князь; сини; Княгиня; Парубок; Князівна; Старий дід; Джура; діти; Дівчина; Дівчинка; Посланець; юрба.

Картина перша

Палати князя

Дівчина

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама згубити її мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине.
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!... Здається, хтось іде...

Дівчина, угледівши на порозі

Князя, виходить.

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз? Не спала
ночі?

Тому моя й журба подвійна...
Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

Входить Джура й повідомляє Князеві про прибуття посланця від Змія.

П. Андрусів. Ілюстрація
до казки «Микита Кожум'яка»

Поміркуй!

- Які почуття в тебе викликає прочитаний уривок із казки?
- Чому сумують Князь і Княгиня?
- Про що повідомляє посланець від Змія?
- Чому Князівна готова пожертвувати собою?
- Як ти вважаєш, чи вдасться врятувати Князівну? Якими були б твої вчинки на місці Князя у цій ситуації? У чому полягає його відповідальність перед своєю сім'єю? А перед своїм народом?
- Що, на твою думку, важливіше — народ чи родина? Чому на це запитання нелегко дати відповідь?

Посланець (входить)

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...

Князь

За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець

Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.

(Виходить.)

Князівна (входить)

Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росою...

Княгиня

Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...

Князь

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ...

Картина друга

Велика світлиця¹ в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Що черга Дочці, — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

П. Андрусів. Ілюстрація
до казки «Микита Кожум'яка»

Перший воєвода

Мусим ми скоритись долі —
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись —
Час до вітру обернутись!..

Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!
(Тиша.)

Другий воєвода

Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..

¹ Світлиця — головна кімната української оселі

Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще — де вони, — вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)
Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь
Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Дід (входить) і пропонує послати свого наймолодшого з п'яти синів на двобій зі Змієм.

Князь
Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

(Князь встає і виходить. Разом із ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами.)

Сини Кожум'яки обговорюють новину про те, що Князівну мають віддати Змієві. Князь присилає спочатку парубків, потім старих людей із проханням до Микити піти на двобій зі Змієм. Але обидва рази богатир відмовляє. І лише коли попросили діти, Микита пожалів їх і згодився. А тим часом Змій викрав Князівну.

Картина четверта

Майдан за містом. Вдалині, на горі, химерний замок Змія з різнокольоровими, освітленими огнями вікнами. Ліворуч попід горою частина міста. Ледве починає розвиднятись. Юрба, яка щохвилини збільшується.

Перша дівчина
Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина

Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Усе сміється він —
Ні крихти переляку!

Третя дівчина

Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілечки не спали.

Перший голос

Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Друга дівчина

В палац, до замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)

Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!!!

Голос (з дерева)

Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина

Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина

Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий голос

Микита одступив...

П. Андрусів. Ілюстрація до
до казки «Микита Кожум'яка»

Друга дівчина

Невже це з переляку?

Третій голос

Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

Перший голос

Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.

(Гук від удару.)

Ага! Ото дістав!

Другий голос

Дісталось і Микиті!

Дід

Це, мабуть, перший бій
Такий на цілм світі.

Другий голос

Ай, як розгнівався Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!

(Чути гупання булави.)

Голос (з дерева)
Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита..

(Пауза)
Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Третій голос
Схопились знов! Ай-ай!

(Гупання. Люди весь час ворухаються, деякі пробують вилізти на дерева, матері піднімають угору дітей.)

Крики

- Слава, слава, слава,
- Слава, слава Микиті!
- Хай живе Князь!
- Хай живе Микита!
- Слава, слава, слава!

Перший голос
Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики

- Князівну, Князівну!
- Князівну несе!
- Хай живе Князь...

Ти вже вмієш визначати ознаки літературної казки. Доведи, що «Микита Кожум'яка» Олександра Олесь — літературна казка. Чим вона відрізняється від інших казок, прочитаних тобою в п'ятому класі? Визнач спільне й відмінне в них. Порівняння виконай письмово у вигляді діаграми Венна.

Мовна скарбничка

Знайди в тексті казки «Микита Кожум'яка» *питальні та окличні речення*. Зверни увагу на їхню побудову, розділові знаки та слова, що вказують на емоції мовців. Склади «Словничок емоцій» за прочитаною казкою. Підготуйся до виразного читання казки в особах. Урахуй складений тобою «Словничок емоцій» для передачі настрою, характерів героїв/героїнь.

(Чути: бух, бух, бух.)
Ну, тут вже буде край!

Другий голос
Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

Поміркуй!

- Поясни походження прізвиська «Кожум'яка». Розкажи, як воно пов'язане з родом занять головного героя.
- Доведи, що «Микита Кожум'яка» — це драма-казка.

Літературознавчий клуб

Олександр Олесь (справжнє ім'я — **Олександр Кандиба**) (1878–1944) — український поет, драматург, перекладач, автор творів для дорослих і дітей. Народився на Сумщині. Своїм палким художнім словом обстоював незалежність України, тому після захоплення Батьківщини більшовиками мусив емігрувати. Дожив віку в Чехії.

Про подвиги київського богатиря Микити Кожум'яки розповідається в одній із оповідей вже відомого тобі *літопису* «*Повість минулих літ*».

На основі цієї оповіді Олександр Олесь написав свій твір. Він має ознаки:

- **драматичного твору** (дійові особи; поділ на картини; про події дізнаємося зі слів персонажів і розповіді автора; твір призначений для постановки на сцені);
- **казки** («магічні числа»; фантастична істота — Змій, якому в жертву приносять молодих дівчат; головний герой наділений надзвичайною силою).

Тому жанр цього літературного твору — **драма-казка**.

Казку «Микита Кожум'яка» Олександр Олесь написав віршованою мовою. Головний герой драми-казки — це легендарний київський богатир Микита (чи, за іншою версією, Кирило) із роду ремісників, які обробляли шкіру, що того часу була цінним матеріалом для виготовлення одягу, па́сків, обладунків для воїнів. Така робота вимагала неабиякої сили, тому всі в родині Кожум'яків були богатирами, але наймолодший син — Микита — найсильнішим із-поміж усіх.

Олександр Олесь

Літературознавчий словник

Драматичний твір — вид літературного твору, у якому дізнаємося про дійсність зі слів і дій персонажів. Драматичні твори призначені для постановки на сцені театру.

Драма-казка — драматичний твір на основі народної або ж літературної казки.

Віршована мова — різновид мови літературного твору. Її основною ознакою є рима і ритм.

Микиту зображено скромним, запальним і мужнім. Він дуже любить дітей, тому саме вони змогли впросити його стати на поєдинок зі Змієм. Коли Змій викрав Князівну, Микита не вагаючись перемагає чудовисько й рятує красуню-дівчину.

Микита Кожум'яка у літературній казці Олександра Олеся — це виходець із простого ремісничого роду, але йому немає рівних за силою, мужністю й шляхетністю навіть у князівських палатах.

У колі мистецтв

Образ богатиря Микити Кожум'яки відображено у творах різних видів мистецтва, зокрема про цього героя створено анімаційні фільми.

Сучасною версією розповіді про Микиту Кожум'яку є український 3D-анімаційний фільм-фентезі «Микита Кожум'яка» (в іноземному прокаті «Драконячі чари» (англ. *The Dragon Spell*), створений у 2016 р. (кінокомпанія *Panama Grand Prix*, режисер М. Депоян).

Постер 3D-анімаційного фільму-фентезі «Микита Кожум'яка» (Україна, реж. М. Депоян, 2016 р.)

Скульптура «Кирило Кожум'яка» (із туристичної серії київських міні-скульптур «Шукай»). Скульптор М. Галенко

Ти можеш поринути в неймовірні пригоди разом із героями фільму, якщо зіскануєш **QR-код** і переглянеш мультфільм.

У 2019 році бронзова міні-скульптура Кирила Кожум'яки прикрасила столицю України.

Читай і досліджуй!

За однією з легенд, після того, як Микита Кожум'яка здолав Змія, він запряг його у плуг і проорав велетенську борозну. Внаслідок цього утворилися так звані Змієві вали — видовжені земляні насипи, що й тепер простягаються майже на 2000 км через усю Наддніпрянську Україну.

Змієві вали

Якщо тебе зацікавила ця інформація, ти можеш більше дізнатися про неї з географічних та історичних джерел, або ж, якщо ти мешкаєш неподалік від них, навіть побувати там, і разом із другом/подругою підготувати цікавий проєкт та презентувати його у своєму класі.

Підсумуй!

- Що нового про історію України ти дізнався/дізналася із казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»?
- Кого з героїв англійського фольклору нагадав тобі Микита? Поясни свою думку. Зроби висновок про те, чи завжди подібність має бути зовнішньою?
- Що тебе найбільше вразило в цьому творі?
- Доведи, що «Микита Кожум'яка» Олександра Олеся — це літературна драма-казка.
- Які риси характеру богатиря Микити тобі найбільше сподобались? Чи хотів би/хотіла б ти мати такого друга?
- Як ти оцінюєш свої знання про казку Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Сергій Плачинда

 Ти вже знаєш про далеке минуле України князівських часів. Прочитай оповідання «Богатирська застава» Сергія Плачинди і дізнайся про побут українців, які жили в давніх містах-фортецях і боронили їх від ворожих нападів.

Богатирська застава

(Скорочено)

Він стояв коло бійниці й замислено споглядав табір печенігів. Із глибокої задуми його вивів близький лункий стукіт. Аж іскри сипонули у вічі. Відсахнувшись, розгледівся. Прямо біля голови тремтіло охвістя стріли, яка щойно застрягла в просмоленій колоді біля краєчка бійниці. На два-три пальці *одесную* — і... стріла розтрощила б його, Будимирову, стару голову.

Поруч бренькнула тятива, і Будимир, остаточно отямившись від гірких дум своїх, побачив унизу перед стіною молодого печенізького лучника в сідлі. Це ж він цілив у сиву голову Будимира. А тепер сам хилиться з сідла, бо стріла стримить із його плеча.

— Ось так тобі! — помахав обрубком своєї десниці Будимир, угадуючи чуттям старого воїна, що рана у печеніжина не смертельна, та й ген до нього вже біжать на підмогу одноплемінники з табору.

— А Чур береже тебе, ладо, пролунав поруч молодий голос. Будимир повернув голову і побачив біля сусідньої бійниці лучника, який поранив ординця.

— Спасибі, сину, — кивнув Будимир і, зіпершись куксою об край бійниці, знову повів оком по табору печенігів.

— Будь обережний, ладо, — почувся той же молодий голос.

Будимир кивнув головою, але не відступив: печеніги не наважувалися більше під'їздити до стіни.

За спиною десь ударило *било*. «Старійшини на *віче* скликають», — подумав Будимир, але не

А. Орльонов. Княгиня Ольга із онуком Володимиром проводить князя Святослава у військовий похід на в'ятичів. 964 рік

поворухнувся. Іти не хотілося; говоритимуть, як і коли відчинять ворота stokлятим печенігам, — голод уже допік до краю.

У нього все тіло потерпло від тужливої думки: «Невже ми здамо отим голомозим татям наш Білгород, богатирську заставу Києва? Невже маємо загинути ганебною смертю?»

Мимохить згадав свій останній бій з печенігами. Коли ж то було? Гай-гай, двадцять та ще й п'ять літ тому...

Святослав, преславний і великий князь, вів свою дружину від ромей, з якими уклав вигідний мир. Везли багаті дарунки від переляканого й поступливого василевса. Вели бранців без ліку. Мито пливло на лодіях, а дружина йшла на стомлених конях понад берегом Дніпра. Так само берегом гнали і бранців.

Не змогла пробитися ослабла дружина Святослава до Києва. Мусили зазимувати в Білобережжі. А зима люта вдарила. Невдовзі почався голод. Тільки крига зійшла — рушили до Києва. Поволокли лодії повз пороги. Аж тут Куря напав.

Була січа люта. Лише воевода Свенельд пробився до Києва зі жменькою воїв. Решта загинули. І передусім сам Святослав, що хоробро бився до останнього подиху. А йому, Будимирові, відтяли в січі правицю та в стегно поранили. Він лежав у калюжі крові, доки не підійшли з-над Тясмину вуличі й не порятували його та інших посічених-порубаних.

Відтоді в Будимира запеклася ненависть до печенігів...

Відкрити їм завтра ворота Білгорода? Стати на коліна перед степовими грабіжниками? Це ганебно й страшно.

Як запобігти лихові?

Великий князь Володимир далеко. Він пішов у Новгород (цим і скористалися сини Курі). А пішов князь у Новгород, аби набрати воїв для своєї дружини. З ним, Володимиром, подалися і двоє синів Будимирових. Що ж, не догукаєшся їх звідти.

Як же бути?

Чомусь знову згадався голод у Білобережжі. І як волхв Овсій вміло годував людей, здавалося б, з нічого.

А що, коли...

 Поміркуй!

- Яким ти уявляєш Будимира? Опиши його зовнішність.
- Як ти думаєш, що означає його ім'я?
- Що допоможе оборонцям фортеці не здатися — сила воїнів чи мудрість старійшин? Поясни свою думку.

Несподівана зухвала думка полонила Будимира. Він заспішив на віче.

— Чув, що хочете здаватися печенігам? — запитав їх Будимир.

— Не стерплять люди голоду, — розвели руками.

— Послухайте мене. Не здавайтеся ще два дні і зробіть усе так, як я вам скажу.

— Кажи, Будимире.

Його шанували. Найперше — він нащадок великого Кия, правнук Щека. Друге: Будимир — чередник. Пасе так, що за двадцять літ жодна корова в нього не пропала. Ось і тепер першим дізнався, що йде орда. Попередив білгородчан про небезпеку через свого підпасича, а сам загнав череду в такі нетрі, що ніякий ординець не знайде.

Міг би він теж перебути в тому надійному схроні. Та не такий Будимир. Пекло його за долю білгородців. Залишив череду під наглядом волхвів, а сам — на випадок, мовляв, тривалої облоги — пригнав перед самісіньким носом у печенігів черідку биків та вгодованих телиць-ялівок.

Тому з пошаною дослуховуються до його слів.

— Кажи...

— Ідіть від хати до хати, — мовить Будимир, — і зберіть по жмені вівса, пшениці або висівок. А чого — не питаєте.

А він порядкував біля церкви, вимахуючи порожнім рукавом правиці. Одним наказав, де копати два колодязі по коліна. Не глибше! Накликав добрих теслярів, аби вони хутко спорудили добрячі цямрини. Жінкам звелів збовтати ціжу, з якої варять кисіль.

Збовтали. Тую кисільну бовтанку залили в широкий кадіб, який на вимогу Будимира поставили у виритий колодязь. І вельми подивувалися всі, бо виходило, ніби колодязь ущерть повний кисільної бовтанки.

— Це ще не все, — сказав Будимир. Він був збуджений. Його чередницька шапка-ковпак зїхала набік. Заросле сивою щети-

Поміркуй!

- Чому, на твою думку, Будимир не залишився байдужим до того, якою буде доля його рідного міста?
- Про які риси характеру головного героя це свідчить?
- Як ставляться до Будимира білгородці? Свою думку обґрунтуй цитатами з тексту.

ною, худе лице почервоніло. Чорні очі палали молодо й завзято. Навіть зморшки на лиці розгладилися.

— Хоч убийтеся, а знайдіть мені трохи меду.

Невдовзі таки знайшли велику миску меду, що була схована в княжій медовні.

Будимир попрохав жінок приготувати з меду солодку *ситу*, вилити її в кадіб, який поставити в другий колодязь.

— Тепер шліть за печенігами. Тільки най посли наші будуть не вельми худі.

Коли печеніги вступили в город, навчені Будимиром старійшини привітали гостей і сказали їм:

— Пощо губите ви себе? Хіба в змозі перестояти нас? Якщо стовбичитимете тут і десять років, то нічого не заподієте нам. Бо нас годує сама земля. Вона харч нам дає. Ось погляньте, коли не вірите.

Привели печенігів до колодязів. Спочатку до того, де була ціжа для киселю.

Поставали над колодязем печеніги і аж роти пороззявляли од подиву. Старійшини ж зачерпнули відром ціжі, розлили в лотки — великі глиняні сковороди — і на очах у сторопілих кочівників зварили кисіль. Потім пішли до другого колодязя, зачерпнули солодкої сити. Самі їли й частували печенігів. Ті смакували, аж губами плямкали, і дивувалися. Врешті сказали:

— Ми бачимо диво. Але наші хани не повірять нам, якщо самі не скуштують.

— Тоді ось їм...

Старійшини налили по глекові ціжі та сити й вручили посередникам.

Пішли печеніги.

Ждали день, вечір, ніч. А на ранок полегшено зітхнула вся богатирська застава: знялися печеніги! Пішли. Повіялися.

Оборона Білгорода: кисіль із колодязя.
Мініатюра з Радзивілівського літопису.
XV століття

Поміркуй!

- Як білгородцям вдалося вийти з облоги? Яка у цьому роль Будимира?
- Як поводить ся Будимир після облоги? Що насамперед його турбує? Чому?

Тут же, на стіні, біля бійниць, білгородці обіймалися, цілувалися, плакали. А Будимир погрозово помахав услід ординцям порожнім рукавом своєї десниці.

— Ось так вам, дурні набиті!

Потім він згадав про свою череду, яка зараз у лісових нетрях під доглядом вірних волхвів. Прикинув, що до обіду прижене сюди корів і напоїть молоком голодних білгородців. А волхви ще й сиру нагнітили цілий віз. І хліба напекли. Тож по обіді голоду в Білгороді вже не буде...

Від цих думок чередник повеселів і почав хутко опускатися з фортечної галереї.

Мовна скарбничка

В українській мові постійно з'являються нові слова — *неологізми*, що позначають нові явища, поняття, предмети. А деякі слова виходять із активного вжитку, адже зникають самі поняття, що вони пояснюють, або ж змінюються слова, які їх позначають. Такі застарілі слова називають *архаїзмами*. В оповіданні «Богатирська застава» автор використав багато архаїзмів, аби створити в читача/читачки відчуття подорожі в далеке минуле.

Десніця, одесну́ю — права рука, праворуч.

Бі́ло — підвішена до стовпа чи дерева дошка або рейка для відбивання сигналів, годин доби.

Ві́че — народні збори, що були найвищим органом влади (у Київській Русі).

Друж́ина — збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством (у Київській Русі).

Во́ї — воїни в князівському війську.

Сита́ — мед, розведений водою, або медовий відвар на воді.

Про інші незрозумілі тобі слова з оповідання «Богатирська застава» довідайся із «Тлумачного словника української мови».

Ти вже вмієш створювати усну характеристику образів-персонажів художнього твору. Склади письмову характеристику Будимира — головного героя оповідання Сергія Плачинди «Богатирська застава» за планом:

1. Відомості про головного героя (місце народження, рід діяльності, родинний стан).
2. Портрет образу-персонажа.
3. Вчинки героя, як вони розкривають його риси характеру.
4. Мова героя, як вона його характеризує.
5. Головний герой і його оточення: які взаємини головного героя з іншими персонажами твору.

6. Додаткові відомості (описи, роздуми, що характеризують внутрішній світ головного героя, зміни, які з ним відбуваються).
7. Моє ставлення до головного героя.

Літературознавчий клуб

Автором оповідання «Богатирська застава» є український письменник **Сергій Плачинда** (1928–2013). Він народився неподалік міста Кропивницького, на степовому хуторі Шевченковому, пережив там часи Голодомору й воєнне лихоліття. У Київському університеті здобув фах філолога. Завжди обстоював патріотичні погляди. За це за радянських часів письменника постійно переслідували, звільнили з роботи.

Сергій Плачинда

О. Мезенцев. Ілюстрація до збірки С. Плачинди «Київські фрески»

Надто захоплювала митця й науковця прадавня історія України. Його ідеї, припущення спираються на давні народні легенди й перекази, літописні згадки.

Особливістю оповідання С. Плачинди «Богатирська застава» є те, що автор розповідає в ньому про події, які відбувалися понад 1000 років тому. Згадки про ці події збереглися в різних джерелах — літописах, переказах, народних піснях. Тому це **історичне оповідання**. У ньому йдеться про облогу Білгорода (передмістя Києва) печенігами за часів київського князя Володимира Святославича. Така **тема** цього літературного твору.

У стародавніх літописах знаходимо багато згадок про постійні набіги кочових

племен на Київську Русь. Щоб подолати це лихо, київський князь Володимир Святославич наказав спорудити вздовж кордону з Диким полем низку укріплень, так званих «богатирських застав». Найміцніші з них

Літературознавчий словник

Історичне оповідання — оповідання про реальних осіб, справжні події, що відбувалися в минулі часи.

оточували столицю Київ. Одна з таких фортець — Білгородська застава, споруджена 992 року. Її головним завданням було вчасно повідомляти князя і його дружину про напади кочовиків і надавати мешканцям навколишніх поселень прихисток під час набігів. Службу в цих військових поселеннях несли найсильніші й найдосвідченіші воїни — богатирі, про яких ти вже знаєш із народних та літературних казок.

Головний герой оповідання «Богатирська застава» Будимир — узагальнений образ воїна, який колись був справжнім богатирем. Через каліцтво, отримане в одній із битв, він уже не може служити у війську. А тому стає чередником і водночас мудрим порадиником у заставі. Будимир — справжній патріот своєї землі, бо, незважаючи на похилий вік, прагне допомогти мешканцям рідного міста, уберегти їх від голоду в обложеної фортеці. Такі відважні й мудрі люди, як Будимир, і сьогодні вкрай потрібні Україні, яка відбиває ворожу навалу.

Особливою є і **мова історичного оповідання**: для створення правдивої атмосфери давніх часів автор використовує застарілі слова — архаїзми,

У колі мистецтв

Найпопулярнішому серед богатирів — Іллі Муромцю — у місті Києві (на Трухановому острові) споруджено пам'ятник. Як відомо з історичних джерел, цей богатир народився в Морівійську поблизу Чернігова. Він служив у дружині князя Володимира Святославича, а на схилі літ став послушником Києво-Печерської лаври. Пам'ятник створено за унікальною сучасною технологією за допомогою 3D-принтера. Позував для образу богатиря Іллі наш сучасник — відомий спортсмен Василь Вірастюк, володар звання «Найсильніша людина світу».

Пам'ятник Іллі Муромцю
(м. Київ, 2018 р.).

Скульптор В. Журавель

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрацію О. Мезенцева до збірки творів С. Плачинди. Чому, на твою думку, художник обрав саме чорно-білу тональність для зображення богатиря?
- Як вона увиразнює цей образ? Порівняй ілюстрацію О. Мезенцева до збірки С. Плачинди «Київські фрески» з ілюстрацією І. Вишинського до книги «Робін Гуд». Чому художники, на твою думку, обрали саме чорно-білу тональність для зображення картин далекого минулого?

Читай і досліджуй!

Одне із застарілих слів, що зустрілося тобі в цьому оповіданні — *десниця*. Про його значення йшлося в рубриці «Мовна скарбничка».

Проведи невеличке дослідження: зіскануй *QR-код* і довідайся, чому назва однієї з найбільших і найпрекрасніших річок України — *Десна*, співзвучна зі словом *десниця*.

Підсумуй!

- Що нового ти дізнався/дізналася про історичне минуле України?
- Доведи, що «Богатирська застава» Сергія Плачинди — історичне оповідання.
- Яка тема цього літературного твору?
- Які вчинки головного героя Будимира характеризують його як патріота рідної землі?
- Назви особливості мови оповідання «Богатирська застава».
- Які почуття і переживання викликали в тебе події, описані в оповіданні?
- Оціни свою роботу над оповіданням С. Плачинди «Богатирська застава» за допомогою смайликів.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Узагальнюємо вивчене

Юний читачу! Юна читачко!

От і минуло перше півріччя твого вже підліткового *п'ятого* класу. За цей час ти відкрив/відкрила для себе цілий материк корисних, цікавих, іноді несподіваних, а то й дивовижних знань про літературу, секрети мистецького слова, про світ у цілому.

Ти переконався/переконалася, що *книжка* відіграє особливу роль у житті людини: розповідає про невідоме, учить мислити, спілкуватися, нарешті, допомагає цікаво проводити дозвілля. Книжка дивовижно змінювалась упродовж тисячоліть — від прадавніх кам'яних чи дерев'яних сторінок до теперішніх електронних інтерактивних.

Також ти вже знаєш, що *література* є образним, творчим баченням світу. А ще ти успішно оволодіваєш наукою *читання*.

Сподіваємося, що тебе зацікавили *малі жанри фольклору* — прислів'я, приказки, загадки. Адже в них відображено народну мудрість, яка вчить, як знайти вихід із найскладніших життєвих ситуацій. Треба лише запам'ятати їх, правильно розуміти значення.

Напевно, особливо захопили тебе *народні казки* — давньоіндійська «Фарбований шакал», українська «Яйце-райце», арабські зі збірки «Тисяча і одна ніч», кримськотатарська «Золоте яблуко», німецька «Пані Метелиця». А ще тобі вдалося збагнути, що в казках, написаних різними народами, спільними залишаються ідеали добра і справедливості, миру і дружби. *Авторські казки* «Попелюшка» Шарля Перро, «Русалонька» Ганса Крістіана Андерсена, «Щасливий принц» Оскара Вайльда, «Фарбований Лис» Івана Франка, «Лілея» Лесі Українки, «Чотири сестри» Валерія Шевчука вразили тебе фантазією письменників і письменниць, яскравими образами, дивовижними пригодами. Ти вже знаєш, що казка має свої ознаки: традиційний початок, повтори слів, використання гіпербол, згадки про чарівні предмети, «магічні числа» тощо. У казках яскраво виявляється творча фантазія людини.

Не могли залишити тебе байдужим/байдужою й *народні легенди та перекази*. Тепер тобі відомо, що в легендах ідеться про фантастичні історії, а перекази описують переважно справжні чи правдоподібні події. Очевидно, тобі запам'яталася щемлива

легенда про Калину й журавля чи героїчна легенда про богиню Берегиню, яка мужньо приборкала лихе стадо ящерів Чорнобога.

А ще тебе напевно захопили легенди про заснування Риму, короля Артура і лицарів Круглого столу, про подвиги благородного розбійника Робіна Гуда. А також тепер ти знаєш про перших запорожців та історію села Старі Кодаци біля Дніпра.

Багато цікавої і важливої інформації повідав тобі стародавній *літопис* «Повість минулих літ». Тепер ти довідався/довідалася, якою була Київська Русь, хто такий Нестор Літописець. А з *літописного переказу* про Кия, Щека і Хорива та їхню сестру Либідь ти дізнався/дізналася про заснування Києва.

Значно докладніше уявити ту епоху допомогла тобі *казка Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»*. Цей твір за жанром є драмою-казкою та написаний ритмізованою віршованою мовою.

Суттєво збагатило твої знання про Русь *історичне оповідання Сергія Плачинди «Богатирська застава»*. Ти познайомився/познайомилася зі старим мудрим воїном-чередником Будимиром, подивувався/подивувалася його винахідливості.

Поетичний образ України, який створили українські та зарубіжні поети, зачарував тебе тонким ліризмом, щемливою любов'ю до рідного краю. Лірика Тараса Шевченка, Богдана Лепкого, Адама Міцкевича, а також сучасних поетів і поеток Віктора Зубаря, Галини Кирпи, Тетяни Майданович утверджує почуття патріотизму, відповідальності кожного з нас за долю своєї Батьківщини.

Ми маємо надію, що тобі також цікаво було читати твори письменників і письменниць твого рідного краю та довідатися про найцікавіші літературні новинки.

Юний читачу! Юна читачко! Попереду на тебе чекають ще багато нових відкриттів у царині літератури, захопливих історій і веселих мандрівок стежками художнього слова.

Поетичний образ України

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Для кожної людини в світі рідний край — найдорожчий серцю. А за що ти любиш рідну вулицю, своє село чи місто, Україну?

Напевно, немає жодного письменника або письменниці, які б не змалювали у своїх творах Батьківщину, її людей, природу, які б не захоплювалися нею, не турбувалися про неї. Адже рідна земля дорога серцю — як рідна мати.

У цьому розділі ти більше довідаєшся про життя і творчість найвидатнішого українця — Тараса Шевченка. Прочитаєш поезію Богдана Лепкого та Адама Міцкевича про Україну, а також ознайомишся з творами сучасної поезії, у яких оспіваний український край. Ти почнеш відкривати для себе найголовніші секрети поетичного мистецтва.

Ти вже знаєш, що ставлення народу до рідної землі засвідчують прислів'я. Пригадай відомі тобі прислів'я, вислови про Батьківщину. Прочитай, прокоментуй та запам'ятай ось такі:

Без Батьківщини немає людини.

Чужа хата — гірша ката.

Кожна травинка зі свого кореня росте.

За морем тепліше, та вдома миліше.

Мовна скарбничка

У різні часи територію нашої Батьківщини називали по-різному: Скитія, Сарматія, Русь, Військо Запорозьке, Гетьманщина, Малоросія тощо. Але наші предки серед усіх інших уподобали саме назву *Україна*. Уперше це слово згадане в літописі під 1187 роком. Буквально воно означає «рідна, своя земля», тобто це антонім до слова «чужина».

Тарас Шевченко

Ти вже знаєш про видатного українського поета Тараса Шевченка, зокрема про його дитинство за часів кріпацтва. Пригадай, які твори Т. Шевченка тобі відомі. За бажанням прочитай деякі з них напам'ять.

Наразі ти маєш можливість ознайомитися зі ще одним поетичним твором митця.

«Учітись, читайте...»

(Уривок із послання
«І мертвим, і живим...»)

Учітись, читайте,
І чужому навча́йтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Поміркуй!

- Чому без належної освіти неможливе справжнє національне відродження народу?
- На твою думку, що таке чуже, а що своє в навчанні? Як поет радить це поєднувати? Як ти розумієш цю пораду?
- Чому, на переконання Т. Шевченка, не можна зрікатися рідного народу, його традицій, мови?
- Чи злободенними є ці поетові заповіді сьогодні?
- Підготуйся до виразного читання твору вголос.

Життя **Тараса Шевченка** (1814–1861) було сповнене випробувань, боротьби, але найважливіше, що це був шлях успішного українця, переможця.

Походив письменник і художник із вільного козацько-селянського роду. Народився він у селі Мбринці, а його дитинство пройшло у селі Керелівка на Черкащині. Його батьки, як й інші односельці, були добрими, совісними, життєрадісними, працьовитими людьми. Але в них відібрали головне — волю. Російська імперія, яка загарбала тоді Україну, зробила їх кріпаками — власністю жадібного й жорстокого поміщика. Вони тяжко працювали день і ніч, щоб і панщину відробити, і своє господарство доглянути та прогосподувати дітей.

Через каторжну працю та кріпацтво батьки Тараса Шевченка рано померли. Хлопчик залишився круглим сиротою. Наймитував за шматок хліба. Потім його забрали до панського маєтку служкою-попихачем. А далі розлучили і з Батьківщиною, яку він так любив. Пан оселився в імперській столиці — Петербурзі. Слідом за ним туди погнали і слуг.

У цих поневіряннях Тараса зігрівала заповітна мрія — стати художником і поетом. Для кріпака та ще й сироти це було майже недосяжним. Але Шевченко виявив дивовижну наполегливість. Помітивши талант і силу волі юнака, йому допомогли добрі люди із середовища української та російської інтелігенції.

І ось він стає вільним та здобуває освіту художника в Петербурзькій академії мистецтв. А незабаром видає геніальну поетичну збірку *«Кобзар»*. Живучи в чужому світі, поет написав її рідною мовою, для свого народу.

Із заслання Т. Шевченко повернувся переможцем. Написав іще багато геніальних поезій, картин. Йому було присвоєно високе звання академіка Петербурзької академії мистецтв. Його *«Кобзар»* розійшовся по всій Україні і став найпопулярнішою книгою.

І сталося диво: прочитавши *«Кобзаря»*, мільйони українців і українок ніби прокинулися від довгого сну, згадали про рідну співучу мову, свою славу історію, стали боротися за незалежність.

Тарас Шевченко.
Автопортрет

У колі мистецтв

Українські композитори Микола Лисенко й Анатолій Кос-Анатольський поклали на музику послання «І мертвим, і живим...» — цей украй важливий заповіт поета українському народові. Зіскануй **QR-код** і послухай його у виконанні дитячого вокального гурту «Жайвір».

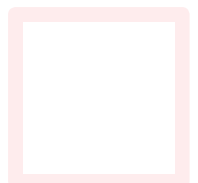
Читай і досліджуй!

Візьми в бібліотеці книжку Фотія Красицького *«Дитинство Тараса»* або зіскануй **QR-код** і прочитай кілька оповідей.

Що нового про дитячі літа поета ти довідався/довідалася з цієї книжки? Розкажи однокласникам/однокласницям про Тарасову пригоду, яка тобі найбільше запам'яталася.

Поміркуй!

- Які вчинки Т. Шевченка свідчать про його щире кохання до України?

Російська імперська влада жорстоко помстилася Т. Шевченкові за вільнолюбні твори. Його було заарештовано й заслано в далекі безлюдні казахські степи солдатом на цілих десять років. Із суворою заборорою писати і малювати.

Поета нестерпно гнітили виснажлива муштра, суворий нагляд, знущання офіцерів. Але найбільше — розлука з Україною. І все ж навіть тут, у засланні, він не здався. Попри всі заборони, продовжував таємно писати і малювати. «Караюсь, мучуся, але не каюсь», — гордо скаже він в одному з віршів.

Снагу вижити в неволі, не зламатися давали щемліві спогади про рідний край, перелиті в поетичне слово.

Прочитай поетичні рядки, написані поетом на чужині.

Зоре моя вечірняя...

(Уривок із поеми «Княжна»)

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка *сокорі́на*
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехре́щені діти.

Як у полі на могилі
Вовкула́к ночує,
А *сич* в лісі та на *стрі́сі*
Недолю віщує.
Як *сон-трава* при долині
Вночі розцвітає...
А про людей... Та нехай їм.
Я їх, добрих, знаю.
Добре знаю. Зоре моя!
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
В нас на Україні?
А я знаю. І розкажу
Тобі; й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

Поміркуй!

- Які почуття викликає в тебе цей поетичний пейзаж?
- Чому, сумуючи за рідним краєм на чужині, Т. Шевченко заводить розмову саме з вечірньою зорею?
- Опиши веселку. Де і коли вона з'являється? Як ти розумієш образний вислів «у Дніпра веселочка воду позичає»?
- Думуючи про Батьківщину, митець насамперед в уяві милується красою її природи, згадує світ народних міфологічних образів. Але чому він так сумно каже про людей? Що тоді діялося «в нас на Україні»?
- Чому Т. Шевченко просить зорю розказати про тогочасне українське життя Богові?

Мовна скарбничка

Вечірня зор'я — так називають планету Венеру. Це третє за яскравістю небесне тіло (після Сонця й Місяця), яке можна спостерігати із Землі. Вона починає сяяти одразу після заходу Сонця, віщуючи погоду, зоряну ніч.

Сокорі́на — дерево осокір.

Нехре́щені діти — русалки або потерчата. За народною міфологією, маленькі діти, які помирали нехрещеними, ставали цими духами.

Вовкула́к, або вовкула́ка — страшна міфологічна істота, людина, яка перетворилася на вовка.

Сич — птах із родини совових. Крик сича, за народними повір'ями, передвіщав біду.

Стрі́ха — солом'яна або очеретяна покрівля хати.

Сон-трава́ — красива весняна лісова рослина з великими ліловими квітами.

У колі мистецтв

Поезія Т. Шевченка виростає з народної пісні, тому вона надзвичайно мелодійна. Не випадково, що багато віршів поета стали народними й авторськими піснями.

Особливо популярною є «Зоре моя вечірняя...». Відомі кілька музичних обробок цього тексту. Це й народна мелодія, і музика Гордія Гладкого, Якова Степового та інших композиторів.

Літературознавчий клуб

У літературі розрізняють **три роди** (великі групи творів) — епос, лірику і драму.

Епічні твори розповідають про події та їх учасників/учасниць. **Драматичні твори** призначені для постановки на сцені і складаються переважно з діалогів дійових осіб. А **ліричні твори** розкривають почуття, переживання, роздуми героя/героїні.

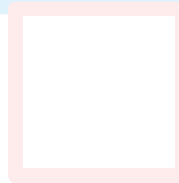
Зазвичай у ліриці оповідь ведеться від першої особи — Я.

Тобі вже відомо, що таке *тема*. Проте її визначають найчастіше в епічних і драматичних творах. Характеризуючи ж лірику, вирізняють **провідний мотив**. Наприклад, провідний мотив уривка «Учітесь, читайте...» — це заклик до українського народу здобувати найпередовіші знання, вивчаючи та шануючи рідні національні традиції.

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай пісню «Зоре моя вечірняя...» у виконанні Марти Шпак. Як мелодика пісні поглиблює, увиразнює основну думку твору?

Літературознавчий словничок

Лірика — один із родів літератури, художні твори, що розкривають почуття, переживання, роздуми героя/героїні.

Ліричний герой — персонаж, про душевний світ якого йдеться у ліричному творі.

Мотив — основні переживання й думки, розкриті в ліричному творі.

Поміркуй!

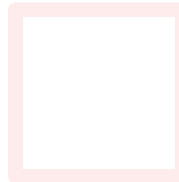
- Чому народна казка «Яйце-райце» або казка Г. К. Андерсена «Русалонька» належать до епосу? Чому казка Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» є драмою?
- Доведи, що «Учітесь, читайте...» і «Зоре моя вечірняя...» — це ліричні твори. Схарактеризуй ліричного героя цих творів. Чого він прагне? Про що мріє? Від чого застерігає?
- Сформулюй провідний мотив поезії «Зоре моя вечірняя...»

Читай і досліджуй!

Роздивись репродукцію картини В. Маковського «Український пейзаж із хатами». Чим вона споріднена з поезією «Зоре моя вечірняя...»? Підготуй добірку пейзажів України (картини художників/художниць або ж світлини), якими можна проілюструвати рядки вірша.

Зіскануй **QR-код** і послухай виразне читання цих рядків. Зверни увагу, як інтонаціями, відтінками голосу акторка передає переживання ліричного героя. Як розкриває, поглиблює зміст твору відеоряд? Підготуй свій варіант виразного читання цієї поезії.

У колі мистецтв

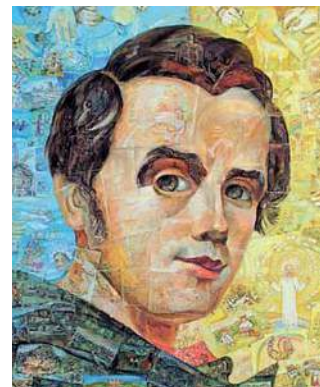
Тарас Шевченко був не лише геніальним поетом, а й видатним художником. Зокрема він намалював багато автопортретів. Неповторна постать Т. Шевченка приваблювала і приваблює багатьох вітчизняних і зарубіжних художників та художниць.

Серед численних мистецьких відтворень образу митця вирізняються картини Надії Нікіфорової.

Її манера написання полотен незвична. Картини складаються з маленьких зображень, які утворюють загальне зображення, розкривають і доповнюють його.

Найцікавішою є картина «Учітесь, читайте...». За основу художниця взяла автопортрет Шевченка й доповнила його малюнками, які зробили вже сучасні діти до дня народження митця, 9 березня. Ретельно придивившись, на картині можна побачити руки дітей із пензликами — юних художників/художниць, які вони простягають до Шевченка.

Ця картина справді особлива. Бо ж її авторами/авторками є і художниця, і сам Шевченко, і сучасні українські діти, які здійснюють його мрії, слідуєть його заповітам.

Н. Нікіфорова. «Учітесь, читайте...» Артпроект «Шевченкіана. Джерело натхнення»

Поміркуй!

- Ознайомся з репродукцією автопортрета Т. Шевченка. Як зовнішність характеризує духовний світ митця, його вдачу?
- Роздивися картину Н. Нікіфорової «Учітесь, читайте...» із її артпроекту «Шевченкіана. Джерело натхнення». Поміркуй, як маленькі зображення пов'язані з образом поета. Що вони означають?

Літературознавчий клуб

Тарас Шевченко — найбільш знаний українець у світі. Йому встановлено 1384 пам'ятники у 35 країнах світу на різних континентах. Твори поета увійшли у світову п'ятірку книжок, що найчастіше перекладають іноземними мовами. Навіть час невладний над Шевченковим словом. Уже півтора століття воно надихає його земляків і землячок до відродження і захисту рідного краю.

Шевченко й нині залишається найбільшим моральним авторитетом для українського народу. А найголовніше — ми виконуємо його заповіт — будуємо й обороняємо власну вільну, незалежну Україну.

Підсумуй!

- Чи можна Тараса Шевченка назвати успішною людиною, переможцем? Свою думку обґрунтуй.
- Чому цього митця вважають найвидатнішим українцем?
- Який провідний мотив поезії «Учітесь, читайте...»?
- Перечитай поезію «Зоре моя вечірняя...». Назви образи, які згадує поет, уявляючи Батьківщину.
- У чому полягає відмінність між епічними, ліричними і драматичними творами?
- Оціни свої знання про Т. Шевченка та його поезію після опрацювання матеріалу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Богдан Лепкий

 Ти вже знаєш, що творчість Т. Шевченка істотно вплинула на розвиток української літератури. Більшість письменників і письменниць наступних поколінь вважають його своїм учителем, адже саме після того, як відкрили для себе в дитинстві «Кобзар», вони вирішили стати літераторами.

Так склалася і доля поета Богдана Лепкого, з творчістю якого ти наразі ознайомишся.

Шевченкова верба

Коли на чорний шлях ступав,
Ішов на прогнанн^я в неволю,
Галузку вербову підняв,
Обч^імхав і забрав з собою.

Була відірвана, як він,
Від пня і від землі святої,
Засуджена на лютий скін
Серед пустині степової.

Поніс її і посадив
За ф^ортом, в полі, на пустині,
Здалека воду принос^ив
І пильно підливав щоднини.

Прийнялася і на весн^у
Зелене листя розпустила.

Ох, як же, як була йому
Та деревина люб^а й мила!

Було, з казарми прибіжить
В зеленій тіні відпоч^ати,
Положиться, верба шумить
І шепче щось над ним, як мати.

Мов ж^алується, що весна,
Сади цвітуть на Україні,
Вона ж сумує тут одна
Посеред дикої пустині.

Летить степом листочків шум,
Немов далека пісня жалю,
Ні твоїх снів, ні твоїх дум
Нам не забути, рідний краю!

Мовна скарбничка

Літературна мова XIX ст. — початку XX ст. на західноукраїнських землях мала багато особливостей, відмінностей від східноукраїнської. Зокрема інакше наголошувалися слова. Ці особливості можна помітити у вірші «Шевченкова верба». Зверни увагу на їх значення:

Обч^імхати — звільнити гілку від нижніх листків, обчухрати.

Скін — те саме, що й смерть.

Відпоч^ати — те саме, що й відпочити.

Ж^алуватися — те саме, що скаржитися.

Літературознавчий клуб

Богдан Лепкий (1872–1941) народився на Тернопільщині. У ті часи загребуці сусідні імперії розділили нашу Батьківщину. Східну її частину захопила Російська імперія, західну — Австро-Угорська. Проте, хоч і роз'єднані кордонами, українці свято берегли єдність, спільну рідну мову та традиції.

Пам'ятник Т. Шевченку
(м. Форт-Шевченко, коли-
шнє Новопетровське укрі-
плення, Казахстан).
Скульптор В. Чепелик

Ось і Богдан Лепкий, вражений Шевченковим словом, присвятив своє життя рідному народові. Важко назвати всі грані його таланту. Б. Лепкий був поетом, прозаїком, художником, видавцем, науковцем. Значних зусиль він доклав для осягнення й популяризації творчості улюбленого митця. Кілька разів видавав «Кобзар», наукові праці про творчість Шевченка. Вірш «Шевченкова верба» — один із таких творів Б. Лепкого, присвячених Шевченку.

Описана у вірші історія справжня. 1850 року під час заслання Шевченка покарали за непокору, за порушення заборони писати й малювати. Його відправили на Мангишлак (півострів у Казахстані), де безлюдний кам'янистий степ і дуже суворий клімат.

Прямуючи до нового місця служби — Новопетровського укріплення (нині м. Форт-Шевченко, Казахстан) — поет ви-

Богдан Лепкий.
Автопортрет

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення

падково побачив на дорозі маленьку вербову гілочку. Вона нагадала йому Батьківщину, рідне село. Адже біля воріт батьківського двору росла розлога верба.

Отож, Шевченко забрав гілочку із собою. А прибувши до укріплення, посадив її. Далі мало не щодня тікав з форту, щоб полити свою вербу. І сталося диво — довкола ніде жодного деревця, а цей пагінчик зазеленів і незабаром перетворився на крислате дерево.

Як же радів Шевченко, ніби то не гілочка ожила посеред кам'яного степу, а його душа, ніби Україна прислала вісточку. Поет любив проводити кожну вільну хвилинку в затінку своєї верби. Розмовляв із нею, під її гіллям писав, малював, мріяв.

Згодом він виростив іще кілька дерев, заклав цілий парк, що й нині радує людей і є живою згадкою про світлу, щедру душу поета.

Шевченкова верба виявилася дуже живучою — росла аж 147 років. До одного з ювілеїв митця українські письменники привезли на Батьківщину кілька гілочок цього дерева. І тепер нащадки Шевченкового дерева оточують його могилу в Каневі, ростуть у Києві, Львові та багатьох інших містах і селах України.

Акцію «Шевченкова верба» підхопили діти. Вони пророщують гілочки із цих верб у теплицях, а потім висаджують і доглядають біля своїх шкіл. Тож і ти разом із однокласниками/однокласницями можеш долучитися до цієї гідної справи.

Верба, посаджена Шевченком біля форту.
Світлина

 Ти вже знаєш про особливості віршованої мови, деякі її відмінності від прозової. Довідайся про інші ознаки віршованої мови.

Літературознавчий клуб

Мова художнього твору може бути прозовою і віршованою. **Прозова мова** — неритмізована, нагадує повсякденну розмовну мову. **Віршована мова** мелодійна, наспівна, підпорядкована певному ритму.

Ритм — це рівномірне повторення, чергування якихось мовних одиниць. Ритм у поетичних творах виникає завдяки рівномірному чергуванню наголошених і ненаголошених складів, а також строф і рим.

Рима — співзвучність закінчень у кінці чи зрідка всередині віршорядків. Наприклад, в уривку «Учітесь, читайте...» римуються, зокрема, такі слова: *научайтесь — не учайтесь; забуває — карає, злomu — дому*.

Строфа — група віршорядків, що римуються і рівномірно повторюються у творі. Строфи переважно бувають чотирирядкові, трапляються також дво-, трирядкові та інші.

Віршові рядки римуються по-різному. Найчастіше трапляються такі **способи римування** в чотирирядкових строфах:

- *перехресне* — римування першого рядка з третім, а другого — з четвертим (за формулою **абаб**); саме таке римування у вірші «Шевченкова верба»:

*Коли на чорний шлях ступав, **а**
 Ішов на прогнанн^я в неволю, **б**
 Галузку в^ербову підняв, **а**
 Обчімхав і забрав з собою. **б***

- *суміжне* або *парне* — римування першого рядка з другим, а третього — з четвертим (за формулою **аабб**); таке римування у вірші Оксани Кротюк, що відомий тобі із четвертого класу:

*Від хвоста і аж по вушка **а**
 в зебри смужка, смужка, смужка. **а**
 Не горохи, не клітинка, **б**
 не малюнок на всю спинку. **б***

- *кільцеве* або *охопне* — римування першого рядка із четвертим, а другого — із третім (за формулою **абба**); таке римування спостерігаємо у сповнених болю поетичних рядках Олександра Олеся про рідну мову:

*О слово рідне! Орле скутий! **а**
 Чужинцям кинуте на сміх! **б**
 Співочий грім батьків моїх, **б**
 Дітьми безпам'ятно забутий. **а***

Читай і досліджуй!

Чи є твоєму місті або селі вулиця, яку названо на честь Тараса Шевченка? Можливо, ти навіть мешкаєш у місті чи селі, яке названо ім'ям поета, наприклад, у Корсуні-Шевченківському на Черкащині. То сфотографуйся біля одного з таких місць. Підготуй невеличку розповідь про зв'язок цього місця з іменем Шевченка. Попроси вчителя/вчительку розмістити це фото на соціальній сторінці вашого класу та запропонувати своїм одноліткам із інших регіонів доєднатися до організованого твоїм класом флешмобу.

Підсумуй!

- Який внесок Богдана Лепкого у пошанування творчості Тараса Шевченка?
- Що ти знаєш про Шевченкову вербу?
- Якими засобами створюється мовний ритм? Розкажи про строфи, рими та способи римування.
- Оціни свої знання про творчість Богдана Лепкого після опрацювання матеріалу підручника.

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR**-кодом.

Адам Міцкевич

Ти вже знаєш, що Україна вражає красою і величию не лише своїх громадян/громадянок, а й численних гостей. Мальовнича природа, яскраві сторінки героїчної історії надихали на творчість багатьох митців/мисткинь, зокрема і польського поета Адама Міцкевича.

Тож ти маєш можливість довідатися, чому Україна привернула увагу іноземного поета, якою він її побачив, який створив поетичний образ нашої країни та які почуття доніс до своїх земляків.

Акерманські степи

Пливу на обшири сухого океану.
Як човен, мій візок в зеленій гущині
Минає острови у хвилях запашні,
Що ними бур'яни підносяться багряно.
Вже морок падає. Ні шляху, ні кургана...
Шукаю провідних зірок у вишині.
Он хмарка блиснула, он золоті вогні:
То світиться Дністро, то лампа Акермана.

Спинімось! Тихо як!.. Десь линуть журавлі,
Що й сокіл би не взрив, — лиш чути, де курличе.
Чутно й метелика, що тріпається в млі,

І вужа, що повзе зіллями таємниче...
Я так напружив слух, що вчув би в цій землі
І голос із Литви. Вперед! Ніхто не кличе.

(Переклад М. Рильського)

 Ти вже знаєш слова Т. Шевченка, що звучать як настанова: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Тож український поет високо цінував дух патріотизму, любов до свободи, а також нескореність духу. Так само, й Адам Міцкевич — геній польської літератури, вірш якого ти щойно прочитав/прочитала, високо цінував дух патріотизму, любов до свободи. Українського та польського поетів поєднувала творчість, а зокрема й ненависть до московського царату.

Поміркуй!

- Які почуття прагне донести поет до нас?
- Яка пора доби зображена в поезії «Акерманські степи»? Що на це вказує?
- Чому ліричний герой сумує в прекрасному степу Акермана? У які краї линуть його думки?
- Визнач провідний мотив цього вірша.

Мовна скарбничка

Акерман — колишня назва міста на Одещині, що нині має назву Білгород-Дністровський.

Літературознавчий клуб

Адам Міцкевич (1798–1855) — польський поет.

Український письменник І. Франко, творчість якого тобі вже добре відома, стверджував: «Адам Міцкевич, без сумніву, — найбільший поет польської нації і один з найгеніальніших людей, яких видало людство».

А. Міцкевича вважають національним героєм Польщі, адже він займався не лише літературою, а й активно переймався долею своєї країни, був діяльним учасником національно-визвольного руху, оскільки Польща на той час перебувала під владою Російської імперії.

За участь у політичних спілках поета було ув'язнено, а згодом відправлено на заслання до Росії, де він провів 4,5 роки свого життя. На цей час припадає і його подорож до Криму. Море та гори, дивовижний світ рослин і тварин, історичне минуле вразили поета. Під впливом побаченого Міцкевич написав збірку «Кримські сонети», до якої увійшов сонет «Акерманські степи».

Ліричний герой збірки — мандрівник-вигнанець. Він захоплюється яскравою красою природи Півдня України та водночас сумує за далекою Батьківщиною.

Основні мотиви «Кримських сонетів» Міцкевича — це самотність людини, відірваної від рідної землі, туга за Батьківщиною та близькими людьми.

Адам Міцкевич

Літературознавчий словничок

Сонет — старовинна форма ліричного віршованого твору, що складається з 14 рядків.

Поміркуй!

- Як життя і творчість поета А. Міцкевича пов'язані з політичним життям того часу?
- Доведи, що «Акерманські степи» — це сонет.
- Назви епітети та метафори, що є у творі. Поясни їх значення. Подумай, як вони допомагають створити картину природи.

У XIV ст. у степах на Півдні України, на залишках давнього міста Тіра було зведено **Аккерманську фортецю**.

Ця велична споруда, що і сьогодні вражає своєю красою, височить на скелі. Із північної сторони стіни фортеці омиває Дністровський лиман, а з інших трьох — опоясує рів. Зв'язок із містом здійснювався через підйомний міст. Загальна довжина стін фортеці перевищує 2 км, а їх товщина сягає 5 м. До сьогодні збереглися 26 із 34 фортечних башт. Серцем цитаделі був Генуезький замок, у якому розташовувався пункт командування.

Нині Аккерманська фортеця — пам'ятка історії, відома далеко за межами України.

Аккерманська фортеця
(м. Білгород-Дністровський, Одеська обл.)

 Поміркуй!

- Якщо тобі доводилося побувати в Аккерманській фортеці, поділися своїми враженнями про цю споруду.
- Розглянь світлинку фортеці. Подумай, які враження вона справила на поета А. Міцкевича.

 Читай і досліджуй!

Переклад сонета А. Міцкевича «Акерманські степи» українською мовою зробив Максим Рильський. Знайди та прочитай переклади цього сонета українською мовою іншими поетами. Порівняй їх із перекладом М. Рильського.

Якщо ти вивчаєш польську мову або ж володієш нею, прочитай сонет мовою оригіналу. Зроби висновок, кому із українських перекладачів вдалося найбільш точно передати зміст сонета польського поета.

Спробуй зробити власний переклад сонета «Акерманські степи» українською мовою.

 Підсумуй!

- Як життя і творчість А. Міцкевича пов'язані з Україною?
- Які почуття переповнювали тебе під час читання сонета польського поета, що змальовує Україну?
- Чи хотів би/хотіла б ти прочитати інші вірші зі збірки «Кримські сонети» А. Міцкевича?
- Чому А. Міцкевичу довелося покинути рідну країну? Чи можна стверджувати, що його життя було присвячене Вітчизні?
- Як ти оцінюєш свої знання поезії польського поета А. Міцкевича?

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Галина Кирпа

 Ти вже знаєш, що ліричні твори передають почуття, переживання, роздуми людини (ліричного героя/героїні) та виражають певні мотиви.

Наразі ти матимеш можливість знову поринути у світ поезії та одержиш насолоду від читання, навчишся визначати патріотичні мотиви у творах сучасної української поезії, виокремлювати в них епітети, порівняння й метафори, що сприяють розкриттю головної думки кожного вірша. А головне — поезія цього розділу увиразнить твої патріотичні почуття, гордість за рідну країну.

Мова моя

Мова моя — мов дівчинка у віночку,
йде полем, іде лугом,
терновими стежками йде.

Мова моя — мов ластівка,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.

Мова моя — немов Берегиня,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.

Мова моя — БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбирую,
щоб їй було легше ходить...

О. Кішкурно. Дівчина у віночку

Мовна скарбничка

Найчастіше порівняння вживають зі сполучниками *як, наче, неначе, мов, немов, ніби*. Але іноді трапляються порівняння без сполучників (в орудному відмінку). Як-от, «ліхтарі сонцями позвисали над вулицею». Щоб перевірити, чи справді це порівняння, треба подумки перетворити його на сполучникове порівняння. Якщо зміст образу не зміниться, то це й є порівняння. Наприклад, «ліхтарі, мов сонця, позвисали над вулицею».

Поміркуй!

- Які емоції викликала в тебе поезія Г. Кірпи «Мова моя»?
- Підготуйся до виразного читання вірша вголос: зверни увагу на інтонацію першої та другої частин. Чим вони відрізняються? З якою метою змінено інтонацію твору?
- Простеж, за допомогою яких слів і виразів авторка створює поетичний образ нашої мови. Розглянь картину О. Кішкурно «Дівчина у віночку». Чи може ця картина бути ілюстрацією до вірша? Свою думку обґрунтуй.
- Назви порівняння, що є в цій поезії. Чому нашу мову порівнюють з «дівчинкою у віночку»?
- Як, на твою думку, ставиться поетеса до рідної мови?
- Як ти розумієш зміст останнього речення поезії? Про які «терни в стежках» ідеться? Як українці/українки можуть берегти свою рідну мову?

Літературознавчий клуб

Для багатьох українських поетів/поетес мотиви любові до рідної землі, замилювання її красою, шанування рідної мови стали головними. Таку поезію називають **патріотичною лірикою**.

Патріотичні мотиви звучать у творах **Галини Кірпи** (1950). Вона народилася на Київщині. Своє життя присвятила літературній творчості. Пише вірші, оповідання, перекладає з багатьох європейських мов. Значна частина її творів адресована дітям.

Вірш «Мова моя» — це лірична оповідь поетеси про дбайливе ставлення до материнської мови, про потребу берегти її чистоту і вишуканість. Авторка порівнює рідну мову із молодого дівчинкою у віночку, із ластівкою, із Берегинею, наголошує на важливості мови, як у минулому, так і в майбутньому.

Поезії Г. Кірпи насичені яскравими образами, вираженими за допомогою **порівнянь** і **метафор**. У художній літературі метафори — це один із головних художніх засобів.

Галина Кирпа

Письменники/письменниці намагаються придумувати особливо несподівані, красиві та емоційні метафори.

За допомогою яскравої метафори «*я терни в стежках визбирую, щоб їй було легше ходити*» Г. Кірпи змальовує свої зусилля у боротьбі за чистоту й доречність кожного слова, за подолання «мовних тернів».

Метафори використовуються і в повсякденному мовленні: «*сідає сонечко*», «*летить час*». У першому випадку ознаку перенесено з людини, яка, присідаючи, зникає з поля зору, на небесне тіло, що щезає за обрієм. У другому випадку — із птаха, який дуже швидко рухається, на час, що швидко минає.

Літературознавчий словник

Патріотична лірика — ліричні твори, у яких виражені почуття любові до рідного народу, гордості за визначні здобутки, тривоги за його долю.

Порівняння — зображення одного явища за допомогою іншого, чимось на нього схожого. Наприклад, «мова моя — мов дівчинка у віночку», «мова моя — мов ластівка».

Метафора — художнє перенесення ознаки одного явища на інше за подібністю між ними. Наприклад, «сонце сміється», «час пливе», «іде дощ».

Поміркуй!

- Чи змінилася б, на твою думку, поезія «Мова моя», якби в ній не було використано метафору? А як саме?
- Який висновок ти можеш зробити про значення метафори в поезії та в повсякденному мовленні? Обґрунтуй свою думку.

Тетяна Майданович Країна Українія

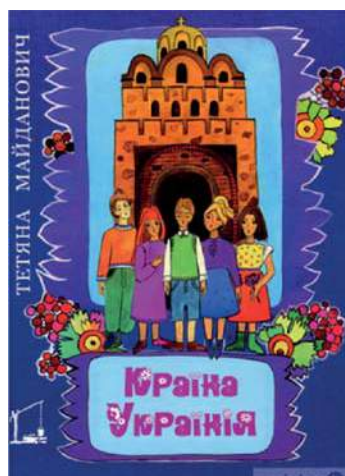
Є така країна — Українія.
Вся вона обсаджена калиною.
Не звичайна, а немов казкова
Скрізь лунає українська мова.

І пісні, й казки з усього світу
Тут зібрались вам на радість, діти!
Не шукайте, не питайте: «Де ж це?»
Ось вона прийшла у ваше серце.

Д. Добровольський. Червона калина

І. Хомчак. Обкладинка книжки
Т. Майданович «Країна Українія»

Мовна скарбничка

Більшість слів мають *пряме* і *переносне* значення. Щоб їх розрізнити, треба передовсім уявити зображену картину. Добра порада тобі: уявляючи, заплющ очі, перенесись на мить у змальовуваний світ. Якщо описане явище реальне і можливе в дійсності, то значення слова *пряме*. А якщо значення чи назва перенесені з одного явища на інше, то — *переносне*.

Поміркуй!

- Яким постає перед тобою образ України після прочитання вірша Т. Майданович «Найкраща Україна» та «Країна Українія»?
- Які рослини є символами України? Відшукай один із них у віршах поетеси. Чому авторка використовує образ цієї символічної рослини?
- Розглянь картину Д. Добровольського «Червона калина». Які рядки із вірша вона може ілюструвати?
- Розглянь картину Д. Добровольського «Червона калина». Які рядки із вірша вона може ілюструвати?
- Намалюй ілюстрацію до цього вірша або ж підготуй фотоколлаж.
- Підготуйся до виразного читання вголос поезії Т. Майданович «Країна Українія». Зверни увагу на розділові знаки, що використовуються у звертаннях і прямій мові, зокрема тире, двокрапка, знак питання. Подумай, які почуття потрібно передати, з якою інтонацією читати вірш.

Поміркуй!

- Прочитай словосполучення: море сміху, темне море, море подарунків, море людей, вечірнє море, радісне море, море книжок, глибоке море, море задрімало. У яких із них слово «море» використано в прямому значенні, а в яких — у переносному?
- Ще раз уважно прочитай поезії Т. Майданович та назви слова, що вживаються в переносному значенні. Подумай, як вони впливають на читача/читачку, зокрема, на тебе.

О Україно! Божий білий цвіт!

О Україно! Божий білий цвіт!
Храни дітей у цьому лихолітті!
Хто, як вони, тебе сягне любить
У цілім світі?!

Хто заспіває так твої пісні,
Як їхні душі сонячні співають?
Хто хліб засіє, трави запашні?
І зліпить глек? І шишки короваю?

Прости ще, Боже, тим, хто не уздрів
Красу вкраїнських плодоносних гонів...
Додай нам сили — Духа дай згори,
Дай вистоять проти орди — й сьогодні!

Поміркуй!

- Які почуття викликав у тебе вірш «О Україно! Божий білий цвіт!»?
- До кого звертається поетеса у своєму творі?
- Чому тривожно звучать останні рядки вірша? Які загрози виникали й існують зараз для України? У кого просить допомоги й захисту лірична героїня поезії?
- Подумай, з якою метою авторка використовує значну кількість окличних і питальних речень? Які емоції її переповнюють, чи вдалося донести їх до тебе?
- Підготуйся до виразного читання поезії «О Україно! Божий білий цвіт!» уголос.

Літературознавчий клуб

Тетяна Майданович (1957) народилася на Житомирщині. У родині цінували народні пісні, твори українських письменників/письменниць, шанували християнські традиції. Не випадково саме ці цінності є основою багатогранної творчості письменниці — поезії, казок, оповідань, повістей, наукових праць.

Мотиви її поетичної збірки «Країна Українія» — історичне минуле нашого краю, чудова природа, роздуми про вічні людські цінності.

Тетяна Майданович

У віршах Т. Майданович майстерно використовує *метафори*, зокрема такі: «Україна прийшла у серце», «тут зібрались казки й пісні з усього світу». Допомагають вираженню щирої любові до батьківщини й образні означення, що підкреслюють особливі риси в зображених авторкою краєвидах: «Божий білий цвіт», «водоносні гони», «душі сонячні», «трави запашні». Такі означення називають **епітетами**.

Поміркуй!

- Назви епітети, метафори і порівняння, які використовує Т. Майданович у своїх творах. Подумай, чи вдалося б поетесі донести мотив своїх творів до читачів/читачок без цих художніх засобів.
- Наведи приклади епітетів, метафор і порівнянь із інших прочитаних тобою художніх творів.

У колі мистецтв

До патріотичних тем зверталися у своїй творчості не тільки українські поети/поетеси, але й художники/художниці. Кожен із них відтворив красу України, якою захоплюється. Як-от, завітчана різнобарвними квітами дівчина на картині О. Кішкурно «Дівчина у віночку» і дівчина у стародавньому українському вбранні, яка співає під звуки бандури, на полотні М. Дмитренка «Мелодія». Це також і мальовничі українські краєвиди в роботах художників Д. Добровольського й О. Шупляка, і різнобарвний український орнамент у І. Хомчак. Ці мистецькі твори сповнені символічного змісту, у них художньо відтворено красу та велич України, її історію і культуру.

Поміркуй!

- Розглянь картини українських художників/художниць О. Кішкурно, Д. Добровольського, М. Дмитренка, О. Шупляка. Яка тема об'єднує їх із прочитаними тобою віршами?
- Опиши одну з картин, використовуючи епітети та порівняння.
- Яка з картин тобі найбільше сподобалась? Чому? Свою думку обґрунтуй.
- Якби тобі довелося зобразити на картині красу України, що б ти намалював/намалювала?

Читай і досліджуй!

Поезія дуже часто знаходить своє друге життя в піснях. Підготуй індивідуальний або ж груповий творчий проєкт «Образ України в пісенній ліриці». Презентуй його на уроці.

Підсумуй!

- Доведи, що вірші розділу «Україна і я» належать до патріотичної лірики. Схарактеризуй цей вид лірики.
- Які почуття викликали в тебе вірші про Україну?
- Які художні образи є головними в цих творах?
- За допомогою яких образних слів поетеси виражають думки й почуття? Дай їм визначення.
- Які життєві цінності людини і громадянина/громадянки залишаються вічними? Поясни свою думку на прикладі ліричних творів українських поетів/поетес минулих століть і сучасних часів.
- Як ти оцінюєш свою роботу над матеріалами цього розділу підручника?

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR**-кодом.

Антитеза — зіставлення протилежних понять, персонажів або рис їхніх характерів.

Віршована мова — різновид мови літературного твору, основними ознаками якого є рима і ритм, віршові розміри, посилена емоційність у вираженні думок і почуттів.

Гіпербола — перебільшене змалювання сили або можливостей героїв літературного твору.

Драма-казка — драматичний твір на тему народної або ж літературної казки.

Драматичний твір — вид літературного твору, у якому дізнаємося про дійсність із розмов і дій персонажів. Драматичні твори призначені для постановки на сцені театру.

Епітет — художнє означення, що емоційно або образно характеризує певне явище. Наприклад, веселий сніжок, усміхнене сонце, радісна пісня, розкішні небеса, сонячні душі.

Загадка — малий жанр фольклору, художнє зображення якоїсь істоти, поняття, предмета або явища за допомогою несподіваного зближення з іншою істотою, предметом, поняттям або явищем (часто у віршованій формі).

Історичне оповідання — різновид оповідання про реальних історичних осіб, історичні події, що відбувалися в минулі часи.

Казка-притча — казка, яка містить яскраво виражені мораль, повчання, висловлені в алегоричній формі.

Кільцеве римування — римування першого рядка з четвертим, а другого — з третім (за формулою абба).

Легенда — усна розповідь про якусь надзвичайну, чудесну, фантастичну подію, яку подано як достовірну.

Лірика — один із родів літератури, художні твори, що розкривають почуття, переживання, роздуми героя/героїні.

Ліричний герой — персонаж, про душевний світ якого йдеться у ліричному творі.

Літературна казка — казка, написана письменником або письменницею.

Літературний герой або героїня (або персонаж, або дійова особа) — це створений письменником художній образ людини, тварини або фантастичної істоти.

Літературний детектив — різновид пригодницької літератури, твір, у якому йдеться про якийсь злочин і пошуки злочинця/злочинниці.

Літературний твір — образний текст, що має певну провідну думку.

Літопис (опис літ, років) — запис історичних подій, що поданий у часовій послідовності, за роками.

Мандрівний сюжет — популярний сюжет, що трапляється у фольклорі та художній літературі різних народів.

Метафора — художнє перенесення ознаки одного явища на інше за подібністю між ними. Наприклад, «сонце сміється», «час пливе», «іде дощ».

Мова автора — розповідь письменника/письменниці про події, вчинки персонажів, яка містить його/її оцінку зображеного в літературному творі.

Мова дійових осіб — спеціально дібрані автором/авторкою лексика, інтонація, будова речень, стиль спілкування дійової особи (персонажа) літературного твору, яка є засобом розкриття його характеру.

Мотив — основні переживання й думки, розкриті в ліричному творі.

Народна казка — фольклорний твір про вигадані чи фантастичні події.

Народний переказ — це усне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв.

Національний колорит — це відображення у творі традицій, культурних особливостей народу.

Патріотична лірика — ліричні твори, у яких виражені почуття любові до рідного народу, гордості за визначні здобутки, тривоги за його долю.

Перехресне римування — римування першого рядка з третім, а другого — з четвертим (за формулою абаб).

Порівняння — пояснення одного явища за допомогою іншого, чимось на нього схожого. Наприклад, «поле, як море», «весна — неначе карусель», «діти — мов квіти».

Портрет — опис зовнішності героя/героїні (людини, тварини чи фантастичної істоти), що дає уявлення про його/її характер та авторське ставлення до нього/неї.

Пригодницька повість — більший за оповідання епічний твір, у якому змальовані незвичайні, часто небезпечні події. Зазвичай у такому творі розгадують якусь таємницю.

Приказка — короткий крилатий народний вислів, іноді скорочене прислів'я, але без властивого йому повчання.

Прислів'я — короткий ритмічно організований вислів з повчальним змістом.

Прозова мова — неритмізована, нагадує повсякденну розмовну мову.

Рима — співзвучність закінчень у кінці чи зрідка всередині віршорядків.

Сонет — старовинна форма ліричного віршованого твору, що складається з 14 рядків.

Суміжне або парне римування — римування першого рядка з другим, а третього — з четвертим (за формулою аабб).

Творча фантазія автора/авторки — процес створення нових, незвичайних образів на основі вражень від спостереження за реальною дійсністю.

Уособлення — надання ознак істот предметам, явищам чи поняттям, ніби «оживлення» їх.

Фантастичне в літературному творі — неймовірні, магічні, чарівні деталі, події, перетворення.

Фольклор — усна народна творчість.

Художня література — творче відображення дійсності в словесних образах.

Від авторів.....	3
Художня література — духовна скарбниця людства	5
Захопливий світ книг.....	5
Спляча книга.....	6
Чорнильне серце.....	7
Малі жанри у фольклорі та літературі	13
Прислів'я та приказки — перлини народної мудрості.....	13
Народні загадки.....	18
Леонід Глібов.....	22
Народні казки	26
Індійська народна казка.....	26
Фарбований шакал.....	26
Арабська народна казка.....	30
Казка про Аладдіна і чарівну лампу.....	30
Українська народна казка.....	44
Яйце-райце.....	44
Кримськотатарська народна казка.....	56
Золоте яблуко.....	56
Брати Якоб і Вільгельм Грімм.....	64
Пані Метелиця.....	64
Літературні казки	72
Шарль Перро.....	72
Попелюшка, або Кришталевий черевичок.....	72
Еріх Распе.....	83
Дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена.....	84
Ганс Крістіан Андерсен.....	91
Русалонька.....	92
Оскар Вайльд.....	112
Щасливий принц.....	112
Літературні казки.....	125
Іван Франко.....	125
Фарбований Лис.....	125
Леся Українка.....	134
Лелія.....	134
Валерій Шевчук.....	147
Чотири сестри.....	147
Минуле народів у фольклорі та літературі: легенди, перекази, літописні оповіді	158
Легенда про заснування Риму.....	158
Легенди українського народу.....	163
Калина.....	163
Берегиня.....	165
Легенди про короля Артура і лицарів Круглого Столу.....	172
Народження Артура.....	172
Меч і ковадло.....	177
Легенди про Робіна Гуда.....	186
Літописні оповіді.....	196
Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь.....	196
Народні перекази.....	201
Козацька сторожа в степу.....	202
Олександр Олесь.....	206
Микита Кожум'яка.....	206
Сергій Плачинда.....	216
Богатирська застава.....	216
Узагальнюємо вивчене.....	224
Поетичний образ України	226
Тарас Шевченко.....	226
«Учітесь, читайте...».....	227
Богдан Лепкий.....	234
Шевченкова верба.....	234
Адам Міцкевич.....	238
Акерманські степи.....	238
Галина Кирпа.....	242
Мова моя.....	242
Тетяна Майданович.....	244
Країна Україна.....	244
О Україно! Божий білий цвіт!.....	246